

РОСЛИНИ УКРАЇНИ

УКРАЇНА

УКРАЇНА. УЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

ББК 28.685
Г18

Серія «Україна. Учора, сьогодні, завтра» заснована 2007 року

Науковий редактор
Утевська Ольга Михайлівна, кандидат біологічних наук, доцент кафедри
генетики та цитології Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Рецензенти
Сербін Анатолій Гаврилович, доктор фармацевтичних наук, професор,
завідувач кафедри ботаніки Національного фармацевтичного університету
Друльова Ірина Володимирівна, кандидат біологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник Ботанічного саду Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

Усі права захищені.
Жодна з частин цієї книжки не може бути відтворена
у будь-якій формі без письмового дозволу
власника авторських прав

Гамуля Ю. Г.

Г18 Рослини України / за ред. канд. біол. наук О. М. Утевської. – Х.: Фактор, 2011. – 208 с.: іл.
(Серія «Україна. Учора, сьогодні, завтра»).

ISBN 978-966-312-720-0 (Серія)
ISBN 978-966-180-163-8

Це яскраво ілюстроване науково-популярне видання про флору України. У ньому наведено описи 363 видів рослин, які ростуть на території України. Усі описи супроводжують кольорові фотографії рослин у природному середовищі або у вигляді гербарію.

Автор книжки — Ю. Г. Гамуля, кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки й екології рослин, куратор гербарію Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Видання призначене для школярів, студентів-біологів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться природою та рослинним світом. Може бути використане як довідковий і навчальний посібник.

ББК 28.685

ISBN 978-966-312-720-0 (Серія)
ISBN 978-966-180-163-8

© Гамуля Ю. Г., текст, 2011
© Видання українською мовою.
Серійне оформлення,
видавничий будинок «Фактор», 2011

Ю. Г. Гамуля

РОСЛИНИ УКРАЇНИ

За редакцією кандидата біологічних наук О. М. Утевської

Харків
 PELICAN
2011

ПЕРЕДМОВА

Рослини оточують нас усюди. Вони поширені від безкраїх просторів тундри в Євразії та Північній Америці до кам'янистих осипів Антарктиди, їх можна знайти і на гірських вершинах, і в глибоких ущелинах.

Майже всі живі організми земної кулі залежать від рослин. Завдяки першим фотосинтезуючим водоростям, які жили в морях мільйони років тому, атмосфера Землі наповнилася киснем, а в її верхній частині сформувався озоновий шар, який захищає все живе на планеті від згубних ультрафіолетових променів Сонця. І сьогодні всі живі організми залежать від рослин, здатних у процесі фотосинтезу з неорганічних речовин — води, вуглекислого газу та мінеральних солей — утворювати органічні речовини й кисень, тобто найважливіші компоненти, що забезпечують дихання й живлення всіх живих істот.

Проте побачити в одному місці відразу всі рослини неможливо, кожен вид рослин зростає лише на певній території. Розподіл рослин по земній кулі залежить від багатьох факторів — клімату, ґрунтів, доступності води. Саме тому рослини в книжці скомпоновано за основними місцями зростання, де на них можна натрапити з найбільшою вірогідністю, проте не слід дивуватися, побачивши рослину в інших місцях. Рослини — організми надзвичайно лабільні й здатні пристосовуватися до різних умов існування.

Для кожного виду подається його зображення, яке дозволить упізнати й визначити наукову назву, опис морфологічної будови, біології, умов існування, господарського використання. Слід при цьому зауважити, що багато видів рослин, які не потрапили до книжки, надзвичайно схожі на включені види, а розрізнити інші види під силу лише фахівцям.

У процесі освоєння природних багатств, розвитку землеробства й садівництва людина безжально знищувала навколишню природу. Скажімо, площі лісів, які вкривали Європу, за останню тисячу років скоротилися в десятки разів, розорано понад дев'яносто відсотків степів, каскадами водосховищ зарегульовано ріки. Така діяльність людини призвела до скорочення чисельності сотень видів рослин, а деякі зникли зовсім. Для рослин, які потребують охорони або перебувають під загрозою зникнення, вказано причини скорочення їхньої чисельності, а рослини, включені до Червоної книги України, помічено в книжці спеціальним значком.

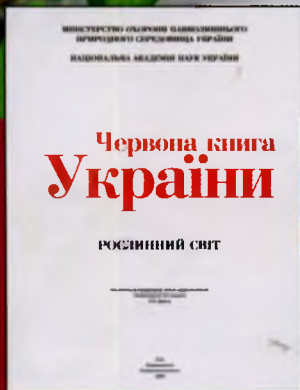

Баранець

Вужачка звичайна

Зозулинець пурпурний

ПРИРОДНІ УМОВИ УКРАЇНИ

Україна — одна з найбільших країн Європи. Її територія становить понад 603 000 кв. км. Розташована в Північній півкулі, Україна лежить у зоні помірних широт. Через віддаленість від океанів для її території характерний помірно-континентальний клімат із відносно холодною зимою і жарким літом.

З півночі на південь на території України змінюються кілька широтних природних зон — лісова, лісостепова й степова. У горах Криму й Карпатах спостерігається висотна пояси́сть — рослини змінюються зі зміною висоти над рівнем моря.

Полісся. Зона мішаних лісів, або Українське Полісся, розташована в північній частині України. Територія Полісся значною мірою заболочена, особливо в західних районах. Найпоширеніший тип рослинності — ліси. Основними лісовими угрупованнями є соснові, грабово-дубово-соснові, грабові та вільхові ліси. Ялинові ліси зростають на невеликих ділянках, переважно в північній частині зони. Рослинність заплавних і суходільних луків Десни та Сейму дуже багата й різноманітна. Суходільні луки на цій території займають місця вирубаних колись лісів і є цінними кормовими угіддями.

Лісостеп. Південніше мішаних лісів Полісся розташовується зона Лісостепу. Ця зона являє собою складні природні комплекси. Тут залишки степів на суходолах чергуються з дубовими, дубово-грабовими та дубово-кленово-липовими лісами. У заводях Дніпра та його приток трапляються дубняки, осокірники, вербові зарості. Лучна й болотна рослинність буває в основному в річкових долинах. Боліт мало.

Степ. Зона Степу пролягає від Лісостепу до берегів Чорного та Азовського морів. У північній частині зони раніше були різнотравно-типчачково-ковилові степи, які нині розорано під сільськогосподарські угіддя. Невеликі ділянки степової рослинності збереглися лише на схилах балок і ярів. Тут також ростуть байрачні діброви й чагарники. Для південної частини зони характерні ковилові й типчачково-ковилові степи, які практично повністю розорано і в первісному вигляді вони збереглися лише в заповіднику Асканія-Нова.

У степовій зоні розташований Донецький кряж, який за комплексом природно-історичних умов належить до Лісостепу. Природний рослинний покрив тут складається з лучних і різнотравно-типчачково-ковилових степів різних варіантів, дуже розораних, за винятком лісових полян і схилів балок. Лісова рослинність подана окремими масивами байрачних дібров і дібров, які зростають по берегах і по заплавах річок.

Кримські гори. Рослинність гірського Криму різноманітна й пов'язана з вертикальною поясністю, яка найчіткіше виявлена на південному й північному схилах гір. На південному схилі головного пасма сформувалися два рослинні пояси: 1) гірських луків і степів; 2) лісовий, який складається з бука, сосни, ксерофітних дубових лісів і чагарників. У нижньому поясі південних схилів гір зростають вічнозелені рослини середземноморської флори. Для Південного берега Криму характерна велика різноманітність садів, виноградників, штучних декоративних насаджень парків.

Верхній, вологіший пояс південного схилу Кримських гір вкритий дубовими й сосновими лісами. Біля верхньої межі переважає кримська сосна. До бука нерідко домішуються граб, груша, клен. У нижньому поясі північного схилу поширені широколистяні ліси, а головна порода в них — дуб.

Кримські ліси мають велике водоохоронне й протиерозійне значення. У Криму трапляються безлісі кам'янисті карстові плато з трав'янистою рослинністю (яйла). Наприкінці квітня на них розквітають крокуси, степові осоки. У травні луки являють собою різнобарвний килим квітів, серед яких вирізняються яскраво-червоні півонії, нарциси, проліски.

Українські Карпати. В Українських Карпатах вертикальна поясність рослинності виявлена дуже добре. У передгір'ях до висоти 400–500 м поширені ліси з бука, граба, клена, ялиці, липи. У нижньому гірському поясі від 500 до 1200 м зростають букові та ялиново-ялицево-букові ліси. На висоті 1200–1400 м поширені темнохвойні ялинові ліси. Починаючи з висоти 1400–1500 м дерева стають меншими, набувають кущової форми. Для гірського поясу від 1500 до 1800 м характерні субальпійські луки. На висоті понад 1800 м простягаються альпійські луки, де на плоских ділянках ростуть осоки й мохи, на схилах — рододендрон, азалія, брусниця, чорниця. Особливо гарні ці ділянки навесні, коли вони нагадують гігантський квітучий килим із шафрану, первоцвіту, пролісків, підсніжників. За час короткого гірського літа забарвлення й узор килима міняються кілька разів.

Ліси Карпат (хвойні, дуб, бук та інші породи) дають цінну сировину для деревообробної промисловості й мають величезне водоохоронне й ґрунтозахисне значення.

БУДОВА РОСЛИН

Кожен із нас може відрізнити дерево від чагарнику, а кущ від трав'янистої рослини. Нам добре відомі тюльпани, троянди, гвоздики, ми не сплутаємо грушу з яблуною, а персик зі сливою. Проте ми вміємо розрізняти лише невелике число видів, які ростуть поряд із нами, насправді ж різноманітність рослин на нашій планеті величезна. Вона не піддається описові в короткій формі.

За тривалістю життя рослини можуть бути однорічними й багаторічними. Однорічні рослини проходять свій життєвий цикл від проростання насіння до утворення нового протягом одного-єдиного вегетаційного періоду. Це трав'янисті рослини, що розвиваються з насіння навесні, цвітуть, утворюють плоди, насіння й відмирають восени.

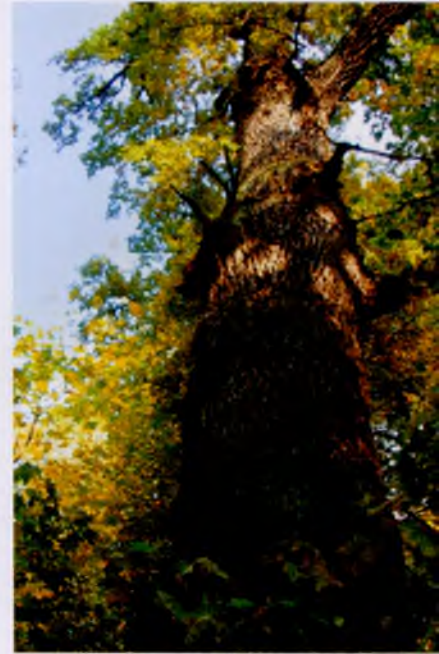
Багаторічні рослини живуть від кількох років до кількох десятків і навіть сотень літ. Серед них є і трав'янисті, і деревні види. Щороку багаторічні трави утворюють нові надземні органи — стебла й листки, цвітуть і плодоносять. Восени надземні частини рослин відмирають, а в ґрунті залишаються зимувати багаторічні органи — корені, бульби, цибулини, кореневища. Навесні наступного року життєвий цикл повторюється.

Деревні рослини мають здерев'янілі пагони зі значною тривалістю життя. Стовбури дерев живуть десятки й навіть сотні років, а їхні окремі гілки — до кількох десятків років. Деревя живуть досить довго, деякі по сто, двісті, триста й навіть по кілька тисяч років. До рослин-довгожителів належать секвоя і сосна довговічна, які досягають віку від двох тисяч до п'яти тисяч років. Найдовговічніші рослини в Україні — дуби. Вік окремих екземплярів налічує близько шестисот років, а вже трьохсотрічних дубів зустрічається немало.

Серед дерев розрізняють вічнозелені й листопадні. Вічнозелені не скидають листя на зиму, вони чудово пристосувалися до життя у важких умовах. До вічнозелених належать хвойні: ялина, сосна, ялиця; їхнє листя — хвоя і взимку зелене з-під снігу.

Листопадні рослини щороку міняють своє листя. Навесні на них розпускаються бруньки, з яких розвиваються нові гілочки й листя, утворюються квітки й плоди. Восени рослина змінює свій вигляд — листки забарвлюються в червоні, жовті або коричневі кольори, а потім скидаються на зиму. Навесні з бруньок виростають нові пагони, і цикл триває.

Деревні рослини невеликих розмірів, які мають кілька стовбурів, що відходять від кореня, називаються чагарниками. Чагарники бувають великі, які досягають 5–7 м заввишки, і дуже маленькі — до кількох сантиметрів. Проте всі вони мають здерев'янілі стебла, які зимують.

Будова рослини

Рослини розрізняються за тривалістю життя, розмірами, зовнішнім виглядом, формою листків, будовою квіток і безліччю інших ознак. Більшість видів, які оточують нас, належать до вищих рослин. Їхнє тіло поділене на органи — стебло, корінь і листя.

Корінь і стебло з листками називають вегетативними органами. Вони забезпечують ріст і живлення рослини. Квітка, плід і насінина — генеративні органи. Вони служать для розмноження.

Корінь утримує рослину в ґрунті, забезпечує її водою та мінеральними речовинами. Звичайно у рослин утворюється не один корінь, а багато — коренева система. Кореневі системи бувають двох типів — стрижнева та мичкувата.

Стрижнева коренева система має добре розвинутий головний корінь і бічні, які відгалужуються від нього. Головний корінь потужний, звичайно він вертикально проникає в ґрунт. На бічних коренях також є численні корінці. Стрижнева коренева система характерна для дерев, чагарників і багатьох трав'янистих рослин.

Мичкувата коренева система складається з безлічі більш-менш рівних за розміром коренів і корінців, які можуть утворювати густе переплетення в ґрунті. У мичкуватій кореневій системі не можна виділити головний корінь. Мичкувата коренева система звичайна у злаків (типчаку і пшениці), лілійних і цибулинних (тюльпана та цибулі), зустрачається і в деяких інших трав'янистих рослин. Іноді головний, бічні або придаткові корені збільшуються за розмірами й перетворюються

Складні листки

пальчастоскладний

трійчастий

перистоскладний

на соковиті м'ясисті кореневі бульби та коренеплоди — сховища, де рослини накопичують поживні речовини.

Надземну частину рослини називають пагоном. Пагін складається зі стебла з листками й бруньками. Стебло пов'язує всі частини рослини в єдину систему. По ньому піднімаються вгору від коренів до листків вода й розчинені мінеральні речовини, пересуваються органічні речовини, які утворюються в листі й необхідні для росту та розвитку рослини. Стебла бувають трав'янистими і здерев'янілими, можуть бути різними за розміром та формою.

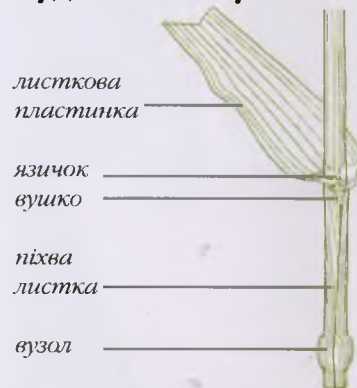
Листя на стеблі розміщується в певному порядку. Якщо листки розташовані на стеблі поодиноці, таке розміщення називають черговим, якщо по два — один напроти другого, — супротивним. У деяких рослин листки розташовуються кільцями — по три й більше разом. Місце прикріплення листків до стебла називають вузлом, а ділянку пагона між двома сусідніми вузлами — міжвузлям. Якщо міжвузля дуже вкорочені й листки «зібрано» разом, виходить листкова розетка, а стебло називається вкороченим.

Листки складаються з листкової пластинки — плоскої розширеної частини листка; черешка, яким листкова пластинка кріпиться до стебла, та прилистків — невеликих пластинок при основі черешка на стеблі. У простих листків є лише одна листкова пластинка, у складних на одному черешку розташовуються кілька листкових пластинок. Прості листки опадають повністю, а складні — частинами: кожна листкова пластинка опадає сама по собі, відокремлюючись від черешка. Якщо листок не має черешка і його листкова пластинка прикріплюється безпосередньо до стебла, то листок називається сидячим. У деяких рослин, наприклад у злаків, нижня розширена частина листка обгортає стебло, утворюючи піхву.

Будова листка

Будова пагону злака

Листорозміщення на стеблі

чергове

парне

мутовчасте (кільцеве)

Основні форми листка

1 – лінійні, 2 – ланцетні, 3 – округлі, 4 – яйцевидні, 5 – голчасті, 6 – овальні, 7 – нирковидні, 8 – серцевидні, 9 – дельтовидні, 10 – лопатеві, 11 – стріловидні, 12 – пальчастолопатеві, 13 – перистолопатеві

Листя постачає рослину органічними речовинами, що утворюються на світлі в процесі фотосинтезу з води та вуглекислого газу в спеціальних органоїдах рослинної клітини — хлоропластах. Крім того, у процесі фотосинтезу виділяється кисень — газ, необхідний для дихання.

Край листової пластинки може бути цілісним або по-різному надрізнаним — наприклад, пилчастим, зубчастим, виїмчастим.

Листки всіх рослин пронизані провідними пучками — жилками. Розташування цих жилок — жилкування — може бути сітчастим, дуговим, паралельним.

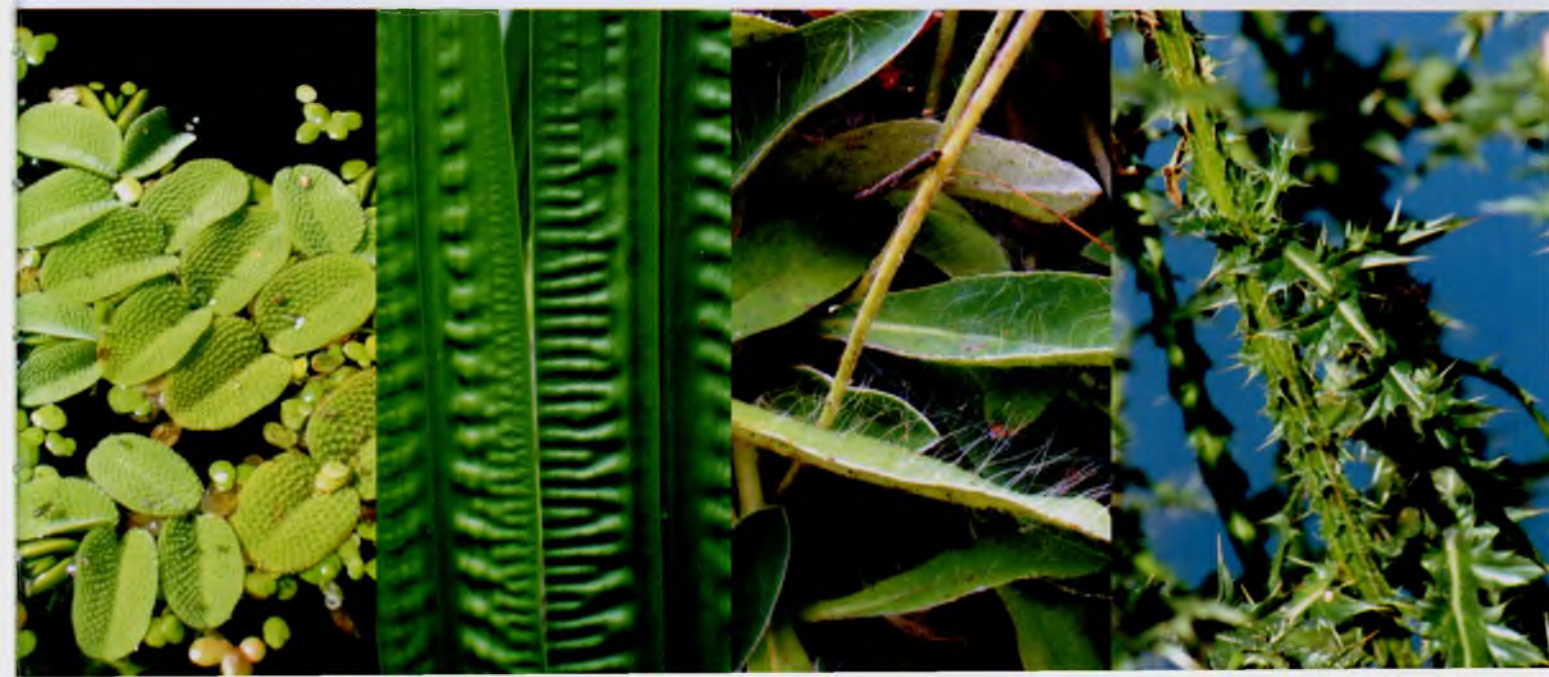
Поверхня листків і стебел може бути вкрита волосками, щетинками, колючками. Ці пристосування захищають рослини від пекучих сонячних променів або від поїдання тваринами.

Рослини здатні розмножуватися кількома способами. Невелика група рослин може розмножуватися в природі вегетативно, за допомогою вусів (суніці), пагонів, що розростаються під землею (пирій, малина), і навіть листків, спроможних утворювати корені й нові рослини.

Проте основний спосіб розмноження рослин — насінням і спорами. За допомогою спор розмножуються мохи, плауни, хвощі й папороті. Ці рослини називають споровими. Спори в них утворюються у великій кількості в спеціальних органах — спорангіях. Розмноження спорових рослин пов'язане з водою, і вони можуть існувати тільки за її наявності.

Насінні рослини розмножуються насінням. У голонасінних рослин (ялина, сосна, кипарис) насіння утворюється всередині шишок. У покритонасінних, або квіткових, рослин утворюються квітки й плоди, всередині яких дозріває насіння. Існує величезна різноманітність квіток і плодів.

Край листової пластинки

Для кожного виду рослин характерна певна форма квітки. Повна квітка складається з оцвітини, тичинок і маточки, розташованих на квітколожі. Оцвітина може бути подвійною і складатися з чашечки й віночка. Чашечка утворена зовнішнім зеленим колом листочків — чашолистків, віночок складається з внутрішніх яскраво забарвлених пелюсток. Чашолистки утворюють чашечку, а пелюстки — віночок квітки. У деяких рослин оцвітина проста — усі пелюстки однакові, тоді їх називають листочками оцвітини (наприклад, у тюльпана й лілії).

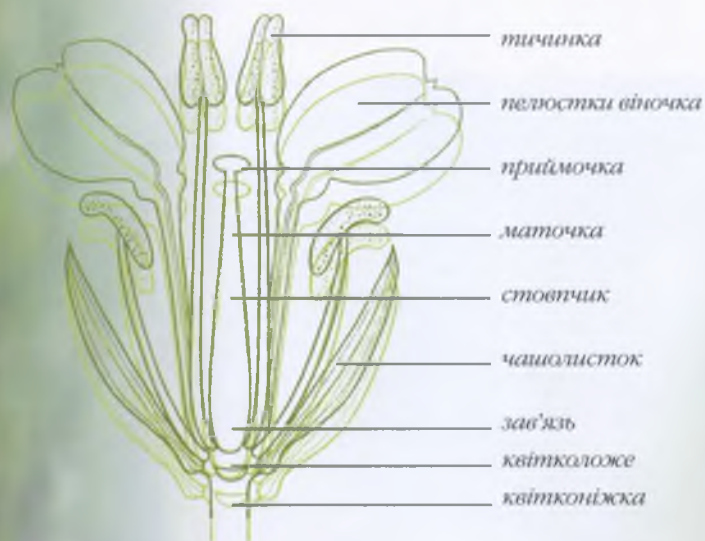
Є рослини, у яких пелюстки розділені на вузьку основу (нігтик) і ширшу пластинку (відгин). У інших рослин чашолистки й пелюстки перетворюються на щетинки або волоски, які сприяють поширенню дозрілого насіння.

Квітки більшості рослин мають і маточку, й тичинки. Такі квітки називають двостатевими. Проте бувають рослини, у яких в одних квітках є лише тичинки (чоловічі квітки), а в інших — тільки маточки (жіночі квітки). В однодомних видів чоловічі й жіночі квітки розташовані на одній рослині, у дводомних — на різних.

Перенесення пилку з тичинок на маточки називається запиленням. При перехресному запиленні пилки із тичинок одних квіток переносяться на маточки інших, а при самозапиленні процес відбувається всередині однієї квітки. Пилки можуть переноситися вітром, водою, комахами або іншими тваринами.

Кількість і розташування квіток на рослині — важлива ознака, що вказує на відмінності різних видів. У одних рослин на верхівці стебла розміщується одна велика квітка (наприклад, у тюльпанів), у інших квітки зібрані в численні суцвіття. Можна визначити вид рослини за особливостями будови її плодів і насіння. Плоди й насіння поширюються найрізноманітнішими способами — за допомогою тварин, води, вітру, людини.

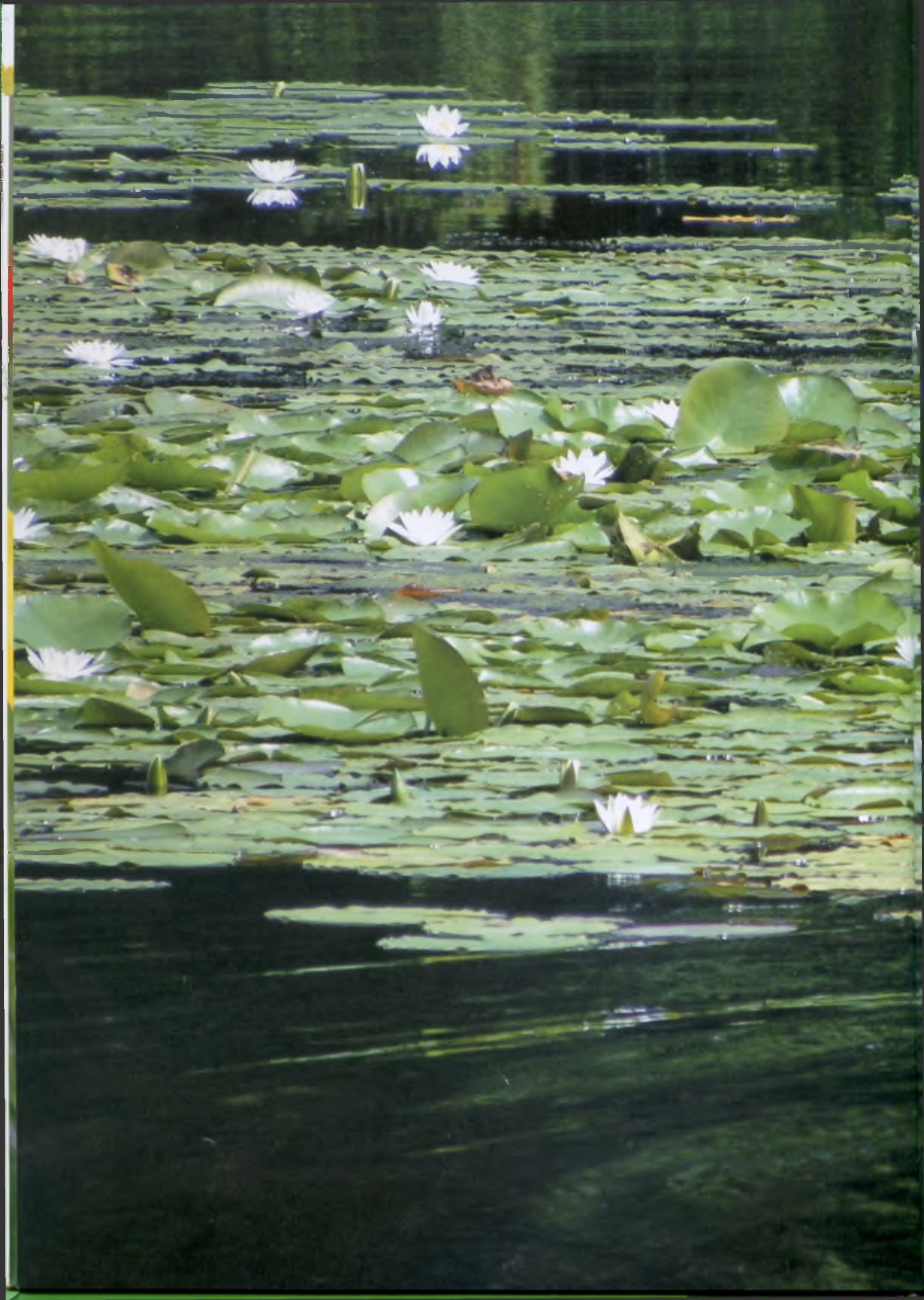
Будова повної квітки

Основні форми віночка

- 1 – трубчастий
- 2 – метеликовий
- 3 – язичковий
- 4 – двогубий
- 5 – ліycopодібний
- 6 – дзвоникоподібний
- 7 – трубчастодзвоникоподібний
- 8 – зірчастий
- 9 – кулястий

Розділ I

**РОСЛИНИ
ВОЛОГИХ
МІСЦЕЗРОСТАНЬ**

ВОДНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Територією України течуть понад 73,4 тис. річок і струмків, загальна довжина яких становить понад 259 тис. км. Майже 160 річок мають довжину, що перевищує 100 км, понад 4 тис. річок — довші за 10 км. Крім того, в Україні налічується близько 3 тис. озер загальною площею понад 2 тис. кв. км. Кожне з більш ніж 40 озер має площу, яка перевищує 10 кв. км.

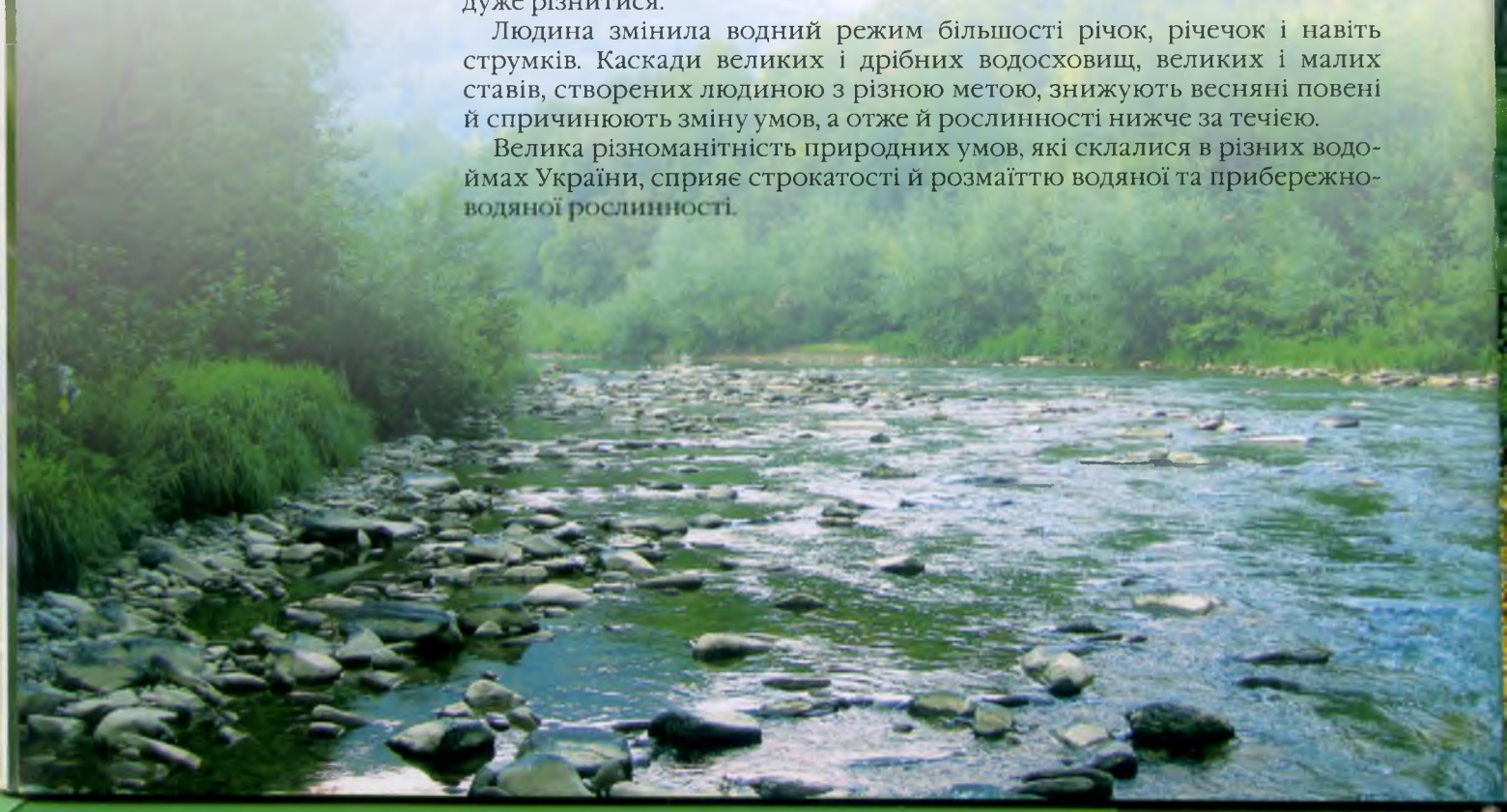
Переважна більшість річок, які течуть територією України, належать до басейнів Чорного та Азовського морів і лише кілька — до басейну Балтійського моря. Усі великі річки України течуть із північного заходу на південний схід, що визначається характером загального похилу поверхні.

Більша частина річок, за винятком тих, які беруть початок у горах Карпат і Криму, — річки рівнинного типу. Для них характерні помірна течія, звивисті русла з пологими берегами, багатьма затоками, заплавленими озерами й старорічищами — благодатними місцями для розвитку багатой рослинності й різноманітного тваринного світу. Природні умови у верхів'ях рівнинних річок відрізняються від умов у нижній течії за багатьма ознаками — це особливості клімату, будови дна, швидкість течії, ширина річкової долини та характер її використання людиною. Через такі чинники водна й прибережна рослинність сусідніх ділянок можуть дуже різнитися.

Людина змінила водний режим більшості річок, річечок і навіть струмків. Каскади великих і дрібних водосховищ, великих і малих ставів, створених людиною з різною метою, знижують весняні повені й спричиняють зміну умов, а отже й рослинності нижче за течією.

Велика різноманітність природних умов, які склалися в різних вододіляках України, сприяє строкатості й розмаїттю водної та прибережно-водної рослинності.

Стрілолист

РОСЛИНИ БЕРЕГІВ РІЧОК І ВОДЯНІ РОСЛИНИ

Рослини, що живуть біля води або у воді, становлять особливу групу. Як правило, вони не зазнають нестачі води й добре забезпечені поживними речовинами, яких зазвичай достатньо у воді відкритих водойм. Цю групу називають водяними рослинами.

Водяні рослини ростуть у водяному середовищі й завжди забезпечені вологою в достатній кількості, тому переважно мають слабо розвинену кореневу систему. Листки та стебла більшості водяних рослин не мають добре розвинених механічних тканин, їх підтримує вода. Слабо розвинені в них і провідні тканини — поживні речовини всмоктуються всією поверхнею тіла (або, принаймні, тією частиною, яка занурена у воду). Проте у всіх водяних рослин, навіть повністю занурених у воду, квітки виносяться на поверхню води, де й відбувається процес запилення. Серед водяних рослин є такі, у яких занурене у воду листя за формою відрізняється від того, що плаває на її поверхні, або навіть підіймається над водою. Таке явище називається гетерофілією, або різнолистістю.

Залежно від умов зростання водяні рослини поділяють на кілька екологічних груп: прибережно-водяні, напівзанурені, занурені з листям, яке плаває на поверхні, та повністю занурені у воду.

Залежно від глибини, відстані до берега, особливостей ґрунту й характеру течії рослини у водоймі розташовуються в певній послідовності. Починаючи з берегової лінії й просуваючись усе далі від берега, рослини дедалі більше занурюються у водяне середовище, демонструючи певні особливості будови й розмноження. У розподілі рослин у водоймі виділяють кілька зон.

У прибережній частині водойм і в місцях, які на тривалий час заливаються водою, розташовується зона берегових гігрофітів — рослин, пристосованих до зростання в умовах надлишкової вологи. Багато які з цих рослин можна побачити також на низинних і заболочених луках. До цих рослин належать осоки, жовтець, спориші, верби.

Далі розташована зона мілководних гігрофітів і гідрофітів — рослин, які повністю або частково занурені у воду. Рослини цієї зони зазвичай невисокі й добре пристосовані до сезонних і річних змін рівня води. Деяким із цих рослин притаманна гетерофілія — у залежності від глибини, на якій зростають ці рослини, вони утворюють листки різної форми та розміру. Яскравим прикладом рослини цієї зони є стрілолист.

Наступна зона у водоймі ще більше віддалена від берега й характеризується більшою глибиною. Тут зростають рослини, які здатні утворювати суцільні зарості завдяки добре розвиненим кореневищам. Вони добре утримуються в ґрунті, часто виростають до 3–4 м заввишки, можуть бути майже до половини зануреними у воду, як, наприклад, очерети й рогози.

Далі йде зона високорослих гідрофітів. Це повністю занурені у воду рослини або рослини, листя яких плаває на поверхні води. Підземні органи цих рослин звичайно мають вигляд кореневищ, які розташовуються в ґрунті на дні водойми. У деяких із них залишаються тільки тонкі корені, безладно розташовані на стеблі: вони закріплюють рослину в ґрунті. Стебла й черешки листків у рослин цієї зони можуть бути повністю зануреними у воду або трохи піднімаються над її поверхнею. Квітки завжди виносяться на квітконосах над поверхнею води. У цій зоні ростуть глечики й латаття, рдесники й водопериця.

Наступна зона характеризується ще більшою глибиною. Тут знаходимо рослини, що повністю занурені у водяне середовище. Лише квітки спливають на поверхню води або виносяться на квітконосах для запилення, після якого в більшості рослин плоди дозрівають, знову занурившись у воду. Ці рослини ростуть на глибині до 5–7 м. На глибших ділянках рослин дуже мало або й зовсім немає. Мешканцями цієї зони є кушир, валіснерія.

Видовий склад рослин, які живуть у водяному середовищі, у різних районах України дуже схожий. Це пов'язано не лише з одноманітністю середовища, але й зі здатністю рослин розповсюджуватися річками та їхніми притоками як униз за течією, так і вгору.

Лотос

Латаття біле

РОСЛИНИ ВІДКРИТИХ ВОДНИХ ПРОСТОРІВ

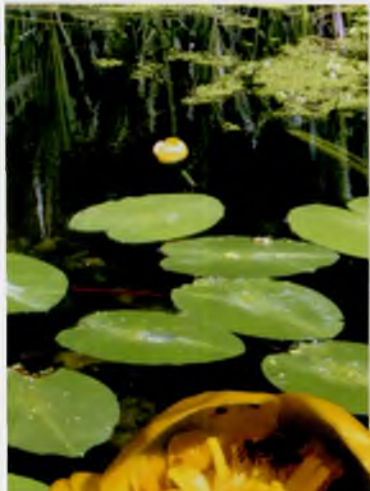
До цієї групи належать найгарніші рослини водойм — водяні лілії (латаття) і глечики. Їхнє велике листя та квітки плавають на поверхні води.

ЛАТАТТЯ БІЛЕ — *Nymphaea alba*

Родина Лататтєві — *Nymphaeaceae*

Багаторічна рослина з кореневищем, зануреним у дно водойми. Листки двох видів — підводні тонкі й товсті з довгими черешками, що плавають на поверхні води. Плаваючі листки серцеподібної форми, зверху темно-зелені, глянцеві, знизу червонясто-фіолетові, до 30 см у діаметрі. Квітки латаття, або водяної лілії, можна побачити в прісних водоймах від початку літа до осінніх холодів. Квітки сидять на довгих квітконосах, вони великі — до 12 см у діаметрі, зі сніжно-білими пелюстками й безліччю золотаво-жовтих тичинок. Зовні квітка прикрита зеленими чашолистками, яких буває від 3 до 5. Пелюсток і тичинок багато, і вони прикріплені до стінки зав'язі майже до її верхівки. Тичинкові нитки широкі, схожі на пелюстки. Маточка одна. Увечері та за хмарної погоди квітки закриваються.

Росте на глибині до 3–4 м у водоймах зі стоячою водою або з повільною течією. Харчова, дубильна, декоративна рослина. Потребує охорони.

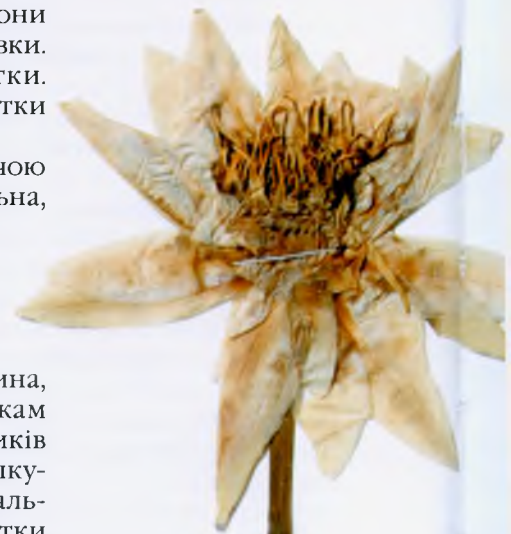
Глечики жовті

ГЛЕЧИКИ ЖОВТІ — *Nuphar lutea*

Родина Лататтєві — *Nymphaeaceae*

Широко розповсюджена багаторічна рослина, яка отримала свою назву завдяки жовтим квіткам і плодам, схожим на кубичку — глечичок. У глечиків два види листків. Підводні листки тонкі, зморшкуваті, світло-зелені; плаваючі — серцеподібно-овальні, жорсткі, яскраво-зелені згори і знизу. Квітки оточені чашечкою з 5–6 зелених іззовні чашолистків. Численні золотаво-жовті пелюстки набагато дрібніші за чашолистки, товстуваті. Тичинок у квітці багато. Цвісти починає в першій половині літа й продовжує до настання осінніх холодів.

Утворює суцільні зарості в прісних водоймах зі стоячою водою та повільною течією. Потребує охорони.

Латаття біле

САЛЬВІНІЯ ПЛАВАЮЧА — *Salvinia natans*

Родина Сальвінієві — *Salviniaceae*

Представник водяних папоротей. Це невелика рослина з тонким, ламким і слабо розгалуженим стебельцем, яка плаває на поверхні води й позбавлена коренів. Листки розташовуються в кільцях по три: два листки в кільці зелені, суцільні, плоскі, плаваючі; третій, розрізаний на ниткоподібні, занурені у воду частки, нагадує коріння. Округлі або еліптичні плаваючі листки до 1,5 см завдовжки зверху вкриті сосочками, тому не змочуються водою. З нижнього боку листки вкриті бурими волосками. При основі підводного листка легко відшукати кулясті утворення. Це спорокарпії (соруси) — органи розмноження сальвінії. У спорокарпіїх утворюються спори.

Спорокарпії у сальвінії двох видів. У середині одних утворюються численні мікроспорангії з дрібними спорами, всередині других — кілька макроспорангіїв із кількома великими макроспорами. Восени спорокарпії опускаються на дно водойми, де й зимують. Навесні спори проростають і дають початок новим рослинам.

Сальвінія зустрічається у старорічищах і руслах річок із повільною течією в південних і східних районах України.

Сальвінія плаваюча

ВОДЯНИЙ ГОРІХ ПЛАВУЧИЙ, ЧИЛІМ —

Trapa natans

Родина Водяні горіхи (Розульникові) — *Trapaceae*

Водяний горіх своїм виглядом нагадує плаваючу на поверхні води розетку з широкоромбічних листочків завдовжки 1–3 см, з потовщеними роздутими черешками. Від розетки листків униз, під воду, йде довге стебло, у вузлах якого розвиваються ниткоподібні корені й розрізані на ниткоподібні сегменти прилистки. Цвіте у другій половині літа. Квітки поодинокі, розташовуються в пазухах листків, двостатеві, правильні. Чашечка чотирироздільна. Пелюсток і тичинок у кожній квітці по чотири. Плід має вигляд горіха з 2–4 міцними рогами. Після дозрівання плід опускається на дно водойми, де й зимує. Навесні плід проростає, з нього розвивається нова рослина, яка використовує плід як якор, що втримує її на місці.

Зустрічається рідко. Ростає на спокійних водах озер, річок і старорічищ. Швидко зникає, тому потребує суворої охорони.

Водяний горіх плавучий

Рогіз широколистий

Рогіз вузьколистий

ПРИБЕРЕЖНО-ВОДЯНІ РОСЛИНИ

Прибережно-водяні рослини — це рослини, які ростуть біля самого берега, на мілководді, на межі між водяним середовищем і суходолом. Вони зазвичай занурені коренями у вологий мул або багатий на органічні речовини ґрунт, і їм не бракує вологи. Серед водяних рослин є дуже великі трав'янисті види, висота яких іноді досягає 5–6 м. Розростаючись, вони утворюють густі зарості, що вкривають величезні території в пониззях річок, на болотах і заплавах луках, створюючи умови для проживання численних видів птахів і тварин. Ці зарості мають важливе екологічне значення — вони перешкоджають розмиванню берегів річок, сприяють очищенню водойм.

РОГІЗ ШИРОКОЛИСТИЙ — *Typha latifolia*

Родина Рогозові — *Typhaceae*

Рогіз широколистий — наукова назва добре відомої кожному рослини. Усі знають його темно-коричневі «качалки», через які в народі за рослиною закріпилася неправильна назва «комиш».

Рогіз — досить висока водно-болотна трав'яниста рослина з потужним кореневищем, простими стеблами і плавкими лінійними мечовидними листками, які досягають 2 м заввишки. Листки синювато- або сіро-зелені, до 2 см завширшки, з довгими піхвами. Квітки дуже дрібні, одностатеві, запилюються вітром. Оцвітину складається з численних довгих і тонких щетинок, які зібрані в щільні суцвіття-початки. Суцвіття утворюються на початку літа й розташовуються на верхівці стебла одне над одним: верхній початок — із чоловічих квіток, а нижній — із жіночих. Чоловічий і жіночий початки зазвичай стикаються одне з одним або ж між ними залишається лише крихітний проміжок. Чоловічий початок після цвітіння обсіпається. Жіночий початок під час дозрівання стає м'яко-бархатистим, забарвлюється в чорнувато-бурий або майже чорний колір. Під осінь дозрівають плоди — маленькі горішки з волохатими щетинками оцвітини, які сприяють поширенню плода вітром.

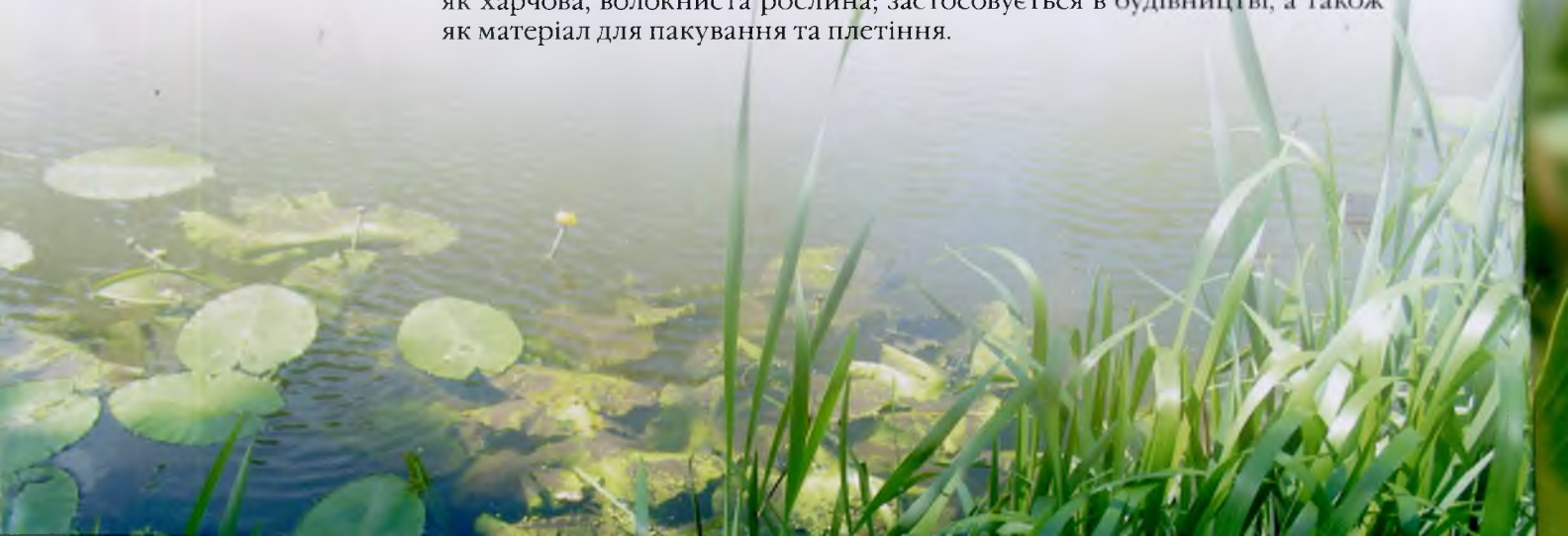
Росте по берегах річок, озер, по канавах і кар'єрах, на болотах. Рогіз використовують для плетіння, як пакувальний і набивальний матеріал. Його кореневища багаті на крохмаль.

РОГІЗ ВУЗЬКОЛИСТИЙ — *Typha angustifolia*

Родина Рогозові — *Typhaceae*

Поряд із рогозом широколистим можна побачити близький вид — рогіз вузьколистий. Ця рослина помітно відрізняється від попереднього виду вузьким і тонким листям завширшки до 1 см. Чоловічий і жіночий початки тонкі. Жіночий початок коричневий.

Живе цей вид у тих самих умовах, що й рогіз широколистий, у південних районах інколи утворює великі зарості. Може використовуватись як харчова, волокниста рослина; застосовується в будівництві, а також як матеріал для пакування та плетіння.

ЧАСТУХА ПОДОРОЖНИКОВА — *Alisma plantago-aquatica*

Родина *Частухові* — *Alismataceae*

Багаторічна трав'яниста рослина із прикореневою розеткою з великих світло-зелених листків, схожих за формою на листя подорожника. Висота рослини може бути різною (від 10 см до 1 м) залежно від умов зростання. Кореневище коротке й товсте. Листки овальні або яйцевидні, загострені на вершині, при основі серцеподібні, з довгими черешками (нижні підводні листки іноді лінійні); жилкування сітчасте. Суцвіття велике, волотеве, розгалужене. Квітки дрібні (близько 1 см у діаметрі), з білими або блідо-рожевими пелюстками. Цвіте все літо.

Росте біля самої води або на невеликій глибині, а також у староріччях, які обмілили.

СТРІЛОЛИСТ ЗВИЧАЙНИЙ — *Sagittaria sagittifolia*

Родина *Частухові* — *Alismataceae*

Багаторічна рослина заввишки від 20 см до 1 м з укороченим кореневищем і подовженими підземними пагонами, які під осінь бульбовидно стовпуються на кінцях. Стрілолистові притаманна гетерофілія — його листки залежно від умов можуть мати різну форму. Підводні листки — лінійні, стрічкоподібні. Листки, що плавають на поверхні води, мають довгі черешки, овальну або яйцевидної форми пластинку зі стрілоподібною основою. Повітряні листки підносяться над поверхнею води на довгих черешках і мають характерну стрілоподібно-трикутну пластинку. Лопаті повітряних листків мають таку ж довжину, що й пластинка. Цвіте майже все літо. Суцвіття трохи піднімаються над водою і складаються з розташованих кільцями квіток. Нижні кільця утворені жіночими квітками, а верхні — чоловічими. Пелюстки білі з малиновим нігтикком, завдовжки до 1,5 см.

Пиляки фіолетові. Плід — майже кулястий горішок.

Розповсюджена рослина, зустрічається по берегах річок, озер, ставків. Підземні бульби стрілолиста багаті на крохмаль і їстівні. Іноді рослину використовують як кормову (для свійських тварин).

Частуха подорожnikова

Стрілолист звичайний

Сусак зонтичний

СУСАК ЗОНТИЧНИЙ – *Butomus umbellatus*

Родина Сусакові – *Butomaceae*

Багаторічна прибережна рослина заввишки від 40 см до 1,5 м. Кореневище товсте, горизонтальне. Стебло безлисте (усі листки прикореневі), на верхівці розташоване зонтикоподібне суцвіття. Листки в нижній частині тригранні, вище — плоскі, у глибокій воді й на швидкій течії іноді тонкі, стрічкоподібні. Стебло голе, округле. Цвіте влітку. Численні біло-рожеві квітки до 25 мм у діаметрі зібрані в суцвіття-зонтик. Завдяки схожості гарних блідо-рожевих суцвіть сусака із зонтиком рослина дістала свою назву.

Росте в прибережних заростях річок та озер, по старорічищах. Кореневища їстівні, а стебла й листя використовують для плетіння різних виробів та на підстилку худобі.

Дягель лікарський

ДЯГЕЛЬ ЛІКАРСЬКИЙ, ДУДНИК – *Archangelica officinalis*

Родина Зонтичні (Селерові) – *Apiaceae*

Велика рослина, стебла якої можуть досягати понад 2 м заввишки. Стебло порожнисте («дудкувате», звідси друга назва рослини — дудник), завтовшки до 2,5 см, із сизуватим нальотом. Листки дуже великі, двічі або тричі перисторозрізані, розділені на широкі яйцевидні гострозубчасті сегменти. Нижні листки з довгими черешками, іноді досягають у довжину до 80 см, верхні — сидячі, з дуже роздутими піхвами. Цвіте від середини літа до осені. Суцвіття — великий, майже кулястий зонтик. Пелюстки квіток білі, блідо-рожеві або жовтувато-зелені. Плід коричневий, завдовжки 2–6 мм.

Зустрічається по берегах річок, на сирих луках і трав'яних болотах. Лікарська рослина.

ОМЕГ ВОДЯНИЙ – *Oenanthe aquatica*

Родина Зонтичні (Селерові) – *Apiaceae*

Багаторічна водяна або прибережна рослина. Кореневище вкорочене, товсте, з кільцями коренів у вузлах. Стебло досягає 1,5 м заввишки, порожнисте всередині, внизу стовщене, дуже розгалужене, з розчепіреними гілками. Світло-зелені листки дуже перисторозсічені, розділені на довгасті часточки. Нижні листки на довгих черешках, верхні — на коротких або майже сидячі. Іноді утворюються підводні лінійні листки. Цвіте влітку. Суцвіття — зонтик із 7–12 променів. Квітки білі, непоказні.

Звичайна рослина на болотах, по берегах водойм, по калюжах і канавах. Отруйна; іноді використовується в медицині.

Омег водяний

Дягель лікарський

Сусак зонтичний

ЇЖАЧА ГОЛІВКА ЗАНЕДБАНА — *Sparganium neglectum* (S. ramosum)

Родина Їжачоголівкові — Sparganiaceae

Водно-болотна багаторічна трав'яниста рослина з простими або гіллястими стеблами, зануреними у дно водойми. Листки лінійні, розташовані у два ряди. Квітки дрібні, непоказні, одноставі, запилюються вітром. Вони зібрані в кулясті головки на розгалужених стебельцях, які підносяться над поверхнею води. У верхній частині стебла та його гілок розташовуються чоловічі суцвіття, а нижче — жіночі. Оцвітина проста, з 3–6 зелених або темних лусочок. У чоловічій квітці 3 тичинки, у жіночій — 1 маточка з верхньою зав'яззю, подовженим стовпчиком і 1 насінним зачатком. Після цвітіння утворюються плоди — горішки в тугих кулястих головках, які тверднуть.

Росте на невеликій глибині в річках та озерах, у місцях із повільною течією.

ЗАНУРЕНІ ВОДНІ РОСЛИНИ

Занурені водні рослини — це група рослин, які майже повністю заглиблені в товщу води. Вони можуть укорінюватися в ґрунті або повністю плавати у водоймі. Інколи такі рослини утворюють суцільні підводні ліси — місцезалежання більшості мешканців річок та озер. Тут знаходять притулок риби й інші тварини водойм. Зарості занурених водних рослин можуть перешкоджати пересуванню на човнах, особливо на малих річках, і спричинювати замулення мілководь.

Родина Рдесникові — Potamogetonaceae

Рдесники — багаторічні водяні кореневищні трави. Вони можуть бути повністю зануреними у воду або ж із плаваючим на поверхні води листям і квітконосними суцвіттями, що підносяться над поверхнею води. Найпоширеніші в Україні чотири види.

РДЕСНИК КУЧЕРЯВИЙ — *Potamogeton crispus*

Родина Рдесникові — Potamogetonaceae

Велика рослина завдовжки до 2 м, яка часто утворює у водоймах зарості на невеликій глибині. Стебла гіллясті, майже чотиригранні, часто з червононим забарвленням. Густо розміщені темно-зелені листки мають ланцетну або лінійно-ланцетну форму, з гостропилчастим краєм, кучеряві, прозорі. Суцвіття — короткі малоквіткові колоски. Рдесник кучерявий — досить звичайна рослина в річках, озерах, канавах і ставах.

Їжача голівка занедбана

Рдесник кучерявий

Рдесник гребінчастий

РДЕСНИК ГРЕБІНЧАСТИЙ — *Potamogeton pectinatus*

Родина Рдесникові — *Potamogetonaceae*

Витончена рослина до 2 м завдовжки з довгим бульбоподібно стовщеним кореневищем, від якого до поверхні води піднімаються тонкі, звичайно дуже гіллясті стебла, трохи сплюснуті з боків. На них розміщуються темно-зелені вузьколінійні цілокраеві листки з гострою верхівкою та добре помітними поздовжніми й поперечними жилками. Улітку на гнучкому квітконосі утворюються пухкі суцвіття з розташаних квіткових кілець. Плоди напівкруглі, трохи сплюснуті, завдовжки 3,5–4,5 мм. Рдесник гребінчастий зустрічається в ставах, озерах, річках, звичайно на невеликій глибині.

РДЕСНИК ПРОНИЗАНОЛИСТИЙ — *Potamogeton perfoliatus*

Родина Рдесникові — *Potamogetonaceae*

Велика водяна рослина, яка росте в річках на великій глибині. Стебла цього виду можуть досягати від 50 см до 6 м завдовжки. Стебла округлі, прямі, гіллясті, з досить короткими міжвузлями. На них розташовуються темно-зелені, серцеподібної форми листки, які своєю основою ніби обіймають стебло. Суцвіття утворюються в другій половині літа. Рослина здатна утворювати цілі зарості у прісноводних водоймах. Широко розповсюджений вид.

РДЕСНИК ПЛАВАЮЧИЙ — *Potamogeton natans*

Родина Рдесникові — *Potamogetonaceae*

Дістав свою назву за плаваюче на поверхні води листя. Рослина велика, до кількох метрів завдовжки. У ґрунті закріплюється кореневищем, яке бульбоподібно стовщується під осінь. Стебла округлі, прості або малогіллясті. Листя двох типів. Листки, які плавають на поверхні води, шкірясті, завдовжки 5–12 см і 2–5 см завширшки, округлі або довгасті, загострені на вершині, з серцеподібною основою. До стебла вони прикріплюються довгими гнучкими черешками. Занурені листки вузькі, з недорозвиненою пластинкою, цілокраеві, цупкі, непрозорі. Непоказні блідо-рожеві квітки зібрані в невелике суцвіття завдовжки 2–5 см. Звичайна рослина в озерах, старорічищах, ставах, канавах і навіть на болотах.

Рдесник
пронизанолистий

Рдесник плаваючий

КУШИР ТЕМНО-ЗЕЛЕНИЙ – *Ceratophyllum demersum*

Родина Куширові – *Ceratophyllaceae*

Багаторічна рослина, яка позбавлена коріння і плаває в товщі води. Стебла тонкі й ламкі, рясно галузяться. На стеблах кільцями розміщені сидячі, вилчато розрізані на ниткоподібні сегменти листки без прилистків. Цвіте влітку. Дрібні, непоказні одностатеві квітки розташовані поодинокі в пазухах листків. Чоловічі білясті й жіночі зеленуваті квітки розміщуються на різних вузлах рослини; запилення підводне. Плід – овальний горішок із крилоподібною оторочкою або з 2–4 шипиками.

Зустрічається майже в усіх типах водойм.

Кушир темно-зелений

ЕЛОДЕЯ КАНАДСЬКА – *Elodea canadensis*

Родина Жабурникові – *Hydrocharidaceae*

Повністю занурена у воду рослина з дуже розгалуженими ламкими стеблами завдовжки до 3 м. У неї утворюються два види коренів: ті, що ростуть при основі стебла, закріплюють її в ґрунті, а розташовані безладно на стеблі довгі корені вільно плавають у воді. Листки елодеї розташовуються на стеблі по три в кільці. Вони тонкі, прозорі, довгастої або лінійно-ланцетної форми, до 1 см завдовжки, з дрібнозубчастим краєм. Улітку утворюються одностатеві або двостатеві квітки, які на довгих квітконосах виносяться на поверхню води.

Елодея проникла в наші водойми з Канади в 1863 році й добре пристосувалася до нових умов. Ця рослина дуже швидко розростається, утруднюючи судноплавство й спричинюючи замулювання водойм. Елодеї дуже складно позбутися. Саме тому за нею міцно закріпилася народна назва «водяна чума».

Валіснерія спіральна

ВАЛІСНЕРІЯ СПІРАЛЬНА – *Vallisneria spiralis*

Родина Жабурникові – *Hydrocharidaceae*

Рослина з повзучими кореневищами, від яких до поверхні води піднімаються пучки тонких ніжних стрічкоподібних листків до 80 см завдовжки й 12 мм завширшки. Листки можуть бути повністю зануреними у воду або частково плавати на її поверхні. Цвіте валіснерія у другій половині літа. Рослина дводомна. Чоловічі квітки дрібні, з 2 тичинками, зібрані в кулясті суцвіття в пазухах листків. Під час цвітіння вони відриваються від рослини й плавають на поверхні води. Жіночі квітки більші за розміром, поодинокі, мають довгі квітконіжки, які виносять їх на поверхню води. Після запліднення квітконіжки спіралью скручуються, відносячи квітки в глибину, де й дозріває насіння. Саме завдяки спіралью скрученим квітконосам валіснерія дістала свою назву – «спіральна».

Елодея канадська

Пухирник звичайний

Валіснерія є теплолюбною рослиною і зустрічається переважно в річках та озерах південних районів України, проте її нерідко можна побачити і в теплих ставках електростанцій. Часто валіснерію вирощують в акваріумах.

ПУХИРНИК ЗВИЧАЙНИЙ — *Utricularia vulgaris*

Родина Пухирникові — *Utriculariaceae*

Пухирник — рослина-хижак, дістав свою назву через пухирці, здатні «ловити» дрібних водяних тварин і мальків риб. Це багаторічна рослина. Пухирник позбавлений коренів і плаває у воді біля поверхні. На зиму його стебла відмирають, а зимують кулясті бруньки, що опускаються на дно водойми. Листки чергові, розсічені на ниткоподібні сегменти. На листках добре видно порожнисті ловильні пухирці. Вони мають клапани, що різко відкриваються всередину, якщо дрібні водяні тварини доторкнуться до чутливих щетинок, розташованих біля клапана. Під час відкривання клапана вода з силою всмоктується всередину пухирця, тягнучи за собою тварин, які не можуть вибратися назад. Квітки оранжево-жовті з червоною-бурими смужками, близько 12–22 мм у діаметрі, розташовані на квітконосі, який виносить їх над поверхнею води.

Зростає у водоймах зі стоячою водою або за повільної течії, в основному на озерах і болотах.

ВОДОПЕРИЦЯ КІЛЬЧАСТА — *Myriophyllum verticillatum*

Родина Столисникові — *Haloragaceae*

Ажурна рослина з густо розташованими на стеблі кільцями ниткоподібно розрізаних листків. Це багаторічник, який досягає 1,5–2 м завдовжки. Улітку над поверхнею води з'являються колосоподібні суцвіття з дрібних квіток. Рослина однодомна. Верхні квітки в суцвітті чоловічі, нижні — жіночі, середні ж інколи двостатеві. Пелюстки чоловічих квіток білясті, завдовжки 2–2,5 мм.

Зустрічається майже по всій Україні в озерах, старорічищах і затонах на невеликій глибині. Розростаючись, утворює на дні густі зарості, даючи притулок дрібним жителям водойми.

Водопериця кільчаста

РОСЛИНИ, ЩО ПЛАВАЮТЬ НА ПОВЕРХНІ ВОДИ

Рослини, що плавають на поверхні води, зустрічаються переважно у водоймах зі стоячою водою або з повільною течією. Вони не вкорінюються в ґрунті, тому мають слабо розвинені або зовсім нерозвинені корені. Більшість із них живе тільки один теплий період — з весни до осені. Під осінь на рослині утворюються зимуючі бруньки чи інші спеціальні органи розмноження, які опускаються на дно водойми, де й перецікують несприятливий час. Деякі серед цих рослин восени самі опускаються на дно. Рослини, які вільно плавають на поверхні води, — важливий елемент будь-якої водної екосистеми. Покриваючи щільними заростями водну гладінь, вони регулюють кількість сонячного світла, що надходить до занурених рослин, не даючи надто розмножуватися водоростям і перешкоджаючи тим самим цвітінню води.

ВОДЯНИЙ РІЗАК ЗВИЧАЙНИЙ, АБО АЛОЕВИДНИЙ —

Stratiotes aloides

Родина Жабурникові — Hydrocharidaceae

Світло-зелена рослина, що плаває біля поверхні води, об розетки колючо-пилчастих листків якої легко поранитися. Стебло водяного різака вкорочене. Листки соковиті, численні, завдовжки до 60 см, завширшки до 4 см й завтовшки до 1 см, зібрані в розетку. Форма листків лінійна, загострена, з нижнього боку є кіль, по краю — жорсткі колючі зубці. Кінці листків звичайно стирчать із води.

Цвіте в середині літа. Квітки досить великі, одностатеві, з білими обернено-яйцевидними пелюстками. Дводомна рослина. Чоловічі й жіночі квітки розміщені на різних рослинах.

Зустрічається в тихих заводях, старорічищах, ставах, озерах, річках із повільною течією.

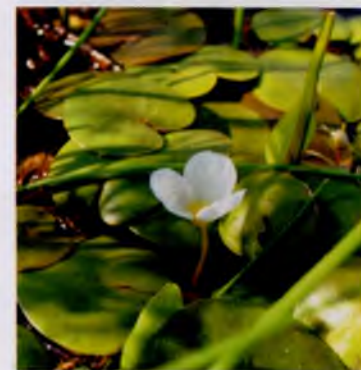
Водяний різак звичайний, або алоевидний

ЖАБУРНИК ЗВИЧАЙНИЙ — *Hydrocharis morsus-ranae*

Родина Жабурникові — Hydrocharidaceae

Невелика, заввишки до 10–15 см, рослина. Листки з довгими черешками, зібрані в розетку, плавають на поверхні води. За формою листки округлі, до 4 см у діаметрі, цілокраеві, з серцеподібною основою. Жабурник — дводомна рослина. Квітки білі, досягають майже 2 см у діаметрі. Чоловічі й жіночі квітки утворюються на різних рослинах. Чоловічі квітки зазвичай зібрані в суцвіття по три, жіночі квітки поодинокі. Восени на кінцях пагонів утворюються зимуючі бруньки, які опускаються на дно водойми, де й перебувають до весни. Навесні з них розвиваються нові рослини.

Широко розповсюджена рослина. Зустрічається в більшості типів водойм. Росте біля самого берега чи серед заростей ряски.

Жабурник звичайний

Родина Ряскові — *Lemnaceae*

Ряски — чи не найдрібніші квіткові рослини. Їхнє стебло перетворилося на пласку або трохи випуклу пластинку, від нижньої поверхні якої відходять ниткоподібні прості корінці; у деяких видів корінців немає. Листя в більшості рясок зникло зовсім, у інших має вигляд крихітних лусочок. На пластинці-стеблі є по 1–2 краєві кишеньки, в яких утворюються маленькі пластиночки, що розростаються до розмірів дорослої рослини, а потім відокремлюються від материнської особини. У такий спосіб відбувається вегетативне розмноження. У цих самих кишеньках надзвичайно рідко розвиваються дуже спрощені одностатеві квітки. Ряски — досить звичайні рослини, на які можна натрапити практично в кожній водоймі. Дуже розростаючись, вони здатні повністю закривати поверхню невеликих старорічищ і заток, перешкоджаючи проникненню сонячного світла вглиб водойми.

СПІРОДЕЛА БАГАТОКОРЕНЕВА — *Spirodela polyrrhiza*

Родина Ряскові — *Lemnaceae*

Спіродела багатокоренева — найбільший представник родини Ряскові. Ця рослина плаває на поверхні води. Пластинки-стебельця завдовжки 3–6 мм й завширшки до 5 мм мають округлу або обернено-яйцевидну форму, знизу пластинка часто забарвлена в червонясті кольори й має пучок корінців. Рослина швидко розмножується вегетативно. Цвіте спіродела дуже рідко, улітку.

Спіродела багатокоренева

РЯСКА МАЛЕНЬКА — *Lemna minor*

Родина Ряскові — *Lemnaceae*

Ряска маленька — дрібніша за інші види рясок. Стебельце-пластинка в цього виду пласке, у вигляді овальної, широкоовальної або обернено-яйцевидної пластинки завдовжки 2–4,5 мм і завширшки 2–3 мм. Цвіте ряска дуже рідко.

РЯСКА ТРИБОРОЗЕНЧАСТА — *Lemna trisulca*

Родина Ряскові — *Lemnaceae*

Ряска триборозенчаста відрізняється від інших видів рясок тонкими трикутно-ланцетними напівпрозорими стеблами, що плавають під поверхнею води. Відгалуження довго залишаються з'єднаними з материнською рослиною й утворюють багатопластинкові групи.

Ряска маленька

РОСЛИНИ ЗАПЛАВНИХ ЛУКІВ

У центральній частині річкових заплав, по низьких берегах, на болотах, у місцях, де вода може затримуватись хоча б на недовгий час, утворюються угруповання з трав'янистих швидкоростучих рослин. Ці трави здатні зростати й тоді, коли залиті водою під час паводків, і в період літньої межени, коли вода сходить, а ґрунт висихає. Деякі з цих рослин мають величезне господарське значення як кормові трави.

ПЕРЕСТУПЕНЬ БІЛИЙ — *Bryonia alba*

Родина Гарбузові — *Cucurbitaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з лазячими стеблами, що мають спірально закручені вусики, завдяки яким вона чіпляється за інші рослини й видирається аж на верх заростей. Листки п'яти-, семилопатеві, роздільні, завдовжки до 10 см. Цвіте влітку. Чоловічі квітки — жовтувато-зелені, дрібні, на довгих квітконосах, зібрані в китицевидні суцвіття у верхній частині стебла. Жіночі квітки на коротших квітконосах, брудно-жовтого або білого кольору, зібрані в щитковидні суцвіття й розташовуються нижче. Після цвітіння утворюється плід — ягода чорного кольору. Зустрічається по сирих місцях серед чагарників, у прибережних заростях, на узліссях, у ярах. Отруйна рослина, використовується як лікарська й медоносна.

КОМИШ ЛІСОВИЙ — *Scirpus sylvaticus*

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Комиш лісовий виростає до 120 см заввишки й утворює потужні куртини. Стебла тригранні, листки довгі, лінійні, завширшки до 2 см. Цвіте влітку. На верхівці стебла утворюється розпушене суцвіття-волоть із довгими гілочками. Яйцевидні колоски-волоті зібрані по 3–5 укупі. Лусочки, що покривають квітки, довгасто-яйцевидні, загострені, чорнуваті.

Звичайна рослина вологих місць у лісах і на луках, зростає по берегах водойм і боліт.

СХЕНОПЛЕКТ ОЗЕРНИЙ — *Schoenoplectus lacustris*

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Трав'яниста рослина, яка досягає до 2 м заввишки. У вологому болотистому ґрунті на невеликій глибині розташовується вкорочене повзуче кореневище. Від нього здіймаються угору циліндричні гладенькі темно-зелені стебла, що мають при основі буруваті піхви. Улітку на верхівках стебел утворюються волотисті суцвіття з довгастих колосків, зібраних пучком на кінцях гілочок. Приквіткові лусочки яйцевидної форми, виїмчасті на верхівці, з вістрям у виїмці. Зустрічається по річкових заплавах та в озерах по всій Україні.

Переступень білий

Комиш лісовий

Схеноплект озерний

Очерет звичайний

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Справжніх водяних рослин серед злаків немає, проте багато які види є прибережно-водяними й зростають на мілководді, по берегах річок та озер, на болотах і заплавах луках.

ОЧЕРЕТ ЗВИЧАЙНИЙ — *Phragmites communis*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Дуже велика трав'яниста рослина, яка іноді досягає 4 і навіть 9 м заввишки. У неї добре розвинене довге повзуче кореневище. Стебла прямі, завтовшки до 2 см, порожнисті всередині. Листки плоскі, лінійно-ланцетні, щільно охоплюють стебло нижньою частиною, утворюючи піхви. Ширина листків звичайно не перевищує 7 см. На верхівці пагонів утворюються густі суцвіття-волоті. Цвіте від середини літа до осені.

Зустрічається на будь-якій водоймі вздовж берега й на мілководді, по болотах, канавах, струмках, сирих схилах і ярах. У молодому стані очерет може застосовуватись як кормова рослина; іноді його пагони використовують для різних споруд, а ще як паливо й сировину для виробництва паперу.

Очерет звичайний

ЛИСОХВІСТ ЛУЧНИЙ — *Alopecurus pratensis*

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина. Її прямі й гладкі пагони виростають заввишки від 15 до 120 см. Завдяки короткому розгалуженому кореневищу рослина утворює розпушені дернини з масою безплідних, рясно вкритих листками пагонів. Листки завширшки 3–10 мм щільно охоплюють стебло піхвами. Цвіте в першій половині літа. На верхівках стебел утворюються циліндричні суцвіття з дрібних квіткових колосків завдовжки до 9 см й завтовшки 6–9 мм.

Широко розповсюджена рослина, зростає на заплавах луках. Це один з найкращих кормових злаків; часто вирощується як кормова рослина.

ЛЕПЕШНЯК ВЕЛИКИЙ — *Glyceria maxima*

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина до 2 м заввишки. Кореневище повзуче, здатне швидко розростатися й рясно галузитися, завдяки чому лепешняк часто утворює суцільні зарості. Від кореневища відходять прямі, товсті, сплюснуті з боків стебла із замкнутими піхвами листків. Листки довгі, лінійні, жорсткі, яскраво-зеленого кольору, шорсткі по краях.

Цвіте влітку. На верхівках стебел утворюються волотисті суцвіття. Волоть велика, густа, до 40 см завдовжки, складається з дрібних 5–9-квіткових колосків, довжина яких не перевищує 8 мм. Колоски багатоквіткові, довгастої або циліндричної форми, з ламкою віссю. Колоскових лусочок дві, кожна з однією жилкою. Нижня квітова лусочка на спинці округла, тупа, з півчастим краєм, із 5–9 жилками.

Росте по берегах струмків, річок та озер, на трав'яних болотах і на сирих заплавах луках. У молодому стані — кормова рослина, яку охоче поїдає худоба, пізніше стає отруйною. Солому раніше використовували як покривельний матеріал для хат, комор і сараїв.

КУНИЧНИК ОЧЕРЕТЯНИЙ — *Calamagrostis arundinacea*

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Рослина з коротким кореневищем, завдяки якому вона здатна утворювати розпушені кущі. Квітоносні стебла високі, часом досягають 140 см заввишки. Листки лінійні, витягнуті й довгозагострені, завширшки 4–7 мм. З верхнього боку листки шерхаті, опушені тонкими волосками, знизу — гладкі й блискучі. У місці переходу піхви в листкову пластинку добре видно борідку з густих волосків. Цвіте влітку. На верхівках квітоносних пагонів утворюється велика густа волоть до 25 см завдовжки. Довжина численних колосків ледве сягає 5 мм.

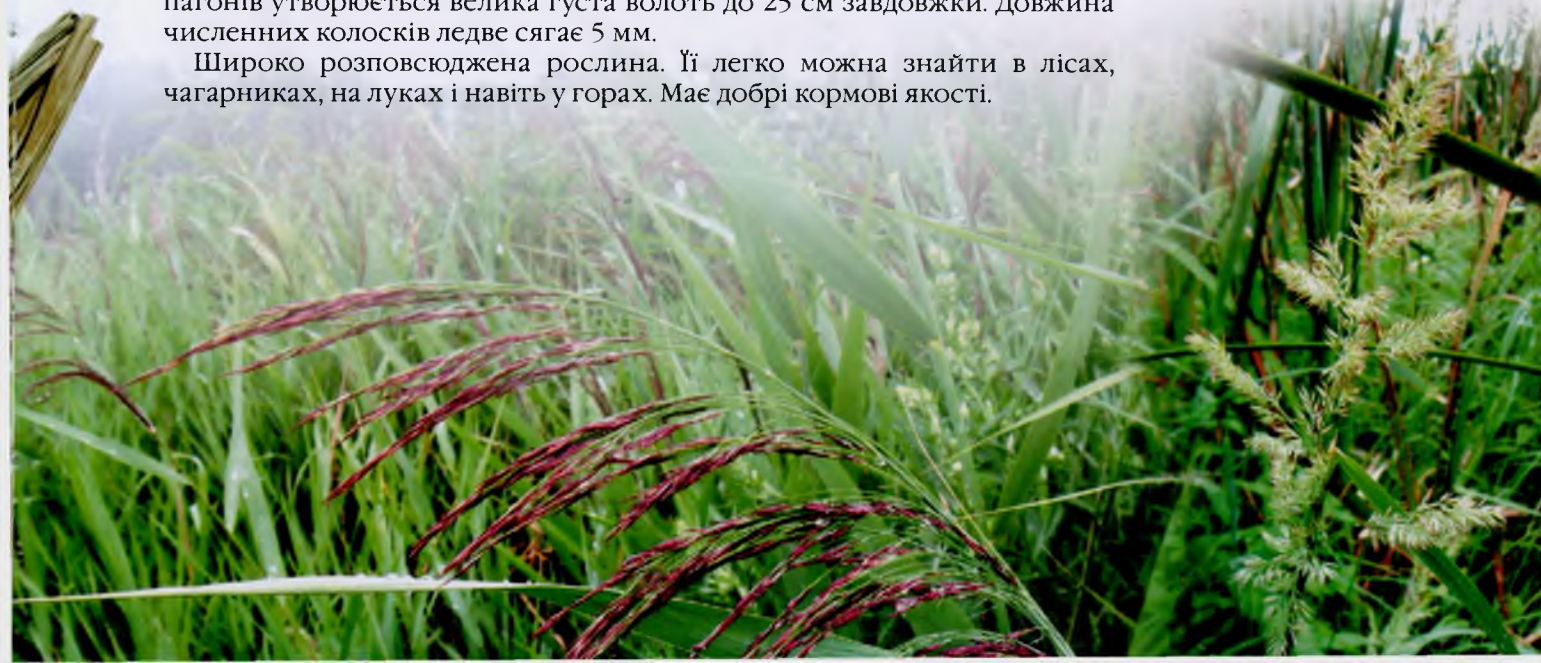
Широко розповсюджена рослина. Її легко можна знайти в лісах, чагарниках, на луках і навіть у горах. Має добрі кормові якості.

Лисохвіст
лучний

Лепешняк великий

Кунічнийк очеретяний

Грястиця збірна

ГРЯСТИЦЯ ЗБІРНА — *Dactylis glomerata*

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Лучний багаторічник, який утворює щільні великі дернинки завдяки добре розгалуженому короткому кореневищу. Стебла висхідні, їхня висота досягає понад 1 м. На стеблі розташовуються численні широколінійні листки завширшки до 10 мм. Листки шерехаті, плоскі або складені вздовж, язичок до 6 мм завдовжки. Цвіте влітку. На верхівках стебел утворюються односторонні стиснені волоті з 3–4 квіткових колосків, завдовжки 6–7 мм.

Зустрічається майже всюди по заплавах і суходільних луках, узліссях і лісових галявинах, на узбіччях доріг. Цей лучний бур'ян є однією з кращих кормових рослин, дуже врожайний, швидко відростає після скошування, тому його окультурено.

МІТЛИЦЯ ПАГОНИСТА —

Agrostis stolonifera

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки від 30 до 120 см. Кореневище довге, тому рослина не утворює дернин. Від кореневища вгору піднімаються прямі квітконосні стебла, часто колінчасто зігнуті в нижній частині. Листки плоскі, трохи шорсткі, завширшки від 1 до 8 мм. Цвіте все літо. На верхівках пагонів утворюється суцвіття — пухка волоть. На кінцях численних шорстких гілочок, які відходять від головної осі по 5–15 штук, утворюються дрібні, завдовжки 2–2,5 мм, колоски.

Широко розповсюджена рослина. Зустрічається на вологих луках, болотах, по берегах озер та у світлих лісах. Добра кормова рослина; широко використовується для газонів.

Мітлиця пагониста

БЕКМАНІЯ ЗВИЧАЙНА —

Beckmannia eruciformis

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Бекманія звичайна — злак, чие суцвіття нагадує маленьких зелених гусеничок, які сидять на тонкій гілочці.

Це багаторічна рослина з прямими стеблами заввишки від 50 до 150 см. У нижній частині стебла цибулиноподібно стовщені. Листки лінійні, завширшки 3–7 мм, шерехаті по краях. У місці переходу листової пластинки в піхву добре

Бекманія звичайна

помітний язичок. Цвіте бекманія від середини літа до початку осені. На верхівці стебла утворюється однобічне суцвіття-волоть із колосків, що нерідко розгалужується в нижній частині. Колоски дворядні, утворені округло-яйцевидними колосочками.

Росте на вологих заплавах луках, по берегах водойм. Кормова рослина високої якості. Містить кумарин.

ТОНКОНІГ ЛУЧНИЙ — *Poa pratensis*

Родина Злакові (Тонконогові) — *Poaceae*

Багаторічна рослина заввишки 30–90 см із повзучим кореневищем, завдяки якому здатна утворювати пухкі дернинки. Стебла прямі, гладкі, з укороченими при основі пагонами. Вузько-лінійні листки мають ширину до 4 мм. У місці переходу листової пластинки в піхву, що охоплює стебло, добре помітний тупий язичок завдовжки 0,5–2 мм. Цвіте все літо. На верхівках стебел утворюється суцвіття-волоть завдовжки до 20 см, що складається з великої кількості колосків. Під час цвітіння волоть робиться розлогою. Колоски яйцевидної форми, завдовжки 3,5–6 мм, складаються з 2–5 квіток.

Зустрічається на луках і у світлих лісах, як на рівнинах, так і в горах, практично повсюди. Один із кращих кормових злаків. Тонконіг здатний швидко відростати після поїдання худобою, тому особливо цінний на пасовищах. Зручний для підстригання й догляду, окультурений і вирощується як газонна трава.

Тонконіг лучний

ПИРІЙ ПОВЗУЧИЙ –***Elytrigia repens* (*Agropyron repens*)**

Родина Злакові (Тонконогові) – Poaceae

Один із найпоширеніших злаків, який добре відомий кожному городнику. Багаторічна рослина з довгими швидко-ростучими кореневищами, які мають на кінцях гострі чохлики-ковпачки. Листки плоскі, завширшки 5–10 мм, гострошерехаті по краю. Цвіте від початку літа до осені. На вершині 30–150-сантиметрових стебел утворюється суцвіття-колос завдовжки 7–15 см. Колоски трохи відігнуті від осі колоса, завдовжки 10–20 мм, складаються з 5–7 квіток.

Найпоширеніша рослина на луках, перелогах, нивах по всій Україні. У заплавах рік утворює цінні сіножаті. Цінна лікарська рослина, що широко застосовується в офіційній і народній медицині.

КОСТРИЦЯ ЛУЧНА – *Festuca pratensis*

Родина Злакові (Тонконогові) – Poaceae

Багаторічна рослина з прямими й гладенькими стеблами заввишки від 30 до 100 см. Завдяки добре розгалуженому кореневищу здатна утворювати дернини. Листя плоске, лінійне, завширшки 3–8 мм, з коротким язичком. Цвіте з кінця весни до середини літа. На верхівках пагонів утворюється суцвіття-волоть, яке може досягати 20 см завдовжки. Зазвичай волоть трохи стиснена з боків, однобічна. Колоски волоті, що мають довжину до 15 мм, складаються з 3–10 квіток.

Звичайна рослина на луках, лісових полянах та узліссях. Зустрічається майже по всій території України. Дуже цінна кормова рослина сінокосів і пасовищ. Культивується також як газонна трава.

Пирій повзучий

РОСЛИНИ ЛУКІВ, ЯКІ НАВЕСНІ ЗАЛИВАЄ ВОДА

Середлучних рослин є особлива група — рослини, які ростуть і цвітуть навесні по берегах струмків, на мілководдях річок, болотах і сирих луках, що заливаються паводковими водами. Більшість із цих рослин можна знайти тільки навесні — вони швидко відцвітають і робляться непомітними або ж відмирають ще до настання літа.

КАЛЮЖНИЦЯ БОЛОТНА — *Caltha palustris*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Навесні на залитих водою берегах річок, по болотах і на сирих луках можна натрапити на калюжницю болотну. Залежно від умов вона виростає від 10 до 70 см заввишки. Завдяки добре розвиненій мичкуватій кореневій системі рослина міцно втримується у ґрунті. Листки округлі або навіть округло-брунькоподібні, жорсткі, темно-зелені. Край листка трохи зубчастий або майже цілокраевий. Прикореневі листки мають довгі черешки, приквіткові — сидячі. На квітконосних пагонах утворюється густе суцвіття з численних золотаво-жовтих квіток. Квітки великі, до 5 см у діаметрі. Цвіте навесні.

Слабо-отруйна рослина; використовується в медицині. Мариновані бутони зживають у їжу.

Калюжниця болотна

Аїр звичайний

АЇР ЗВИЧАЙНИЙ, ЛЕПЕХА — *Acorus calamus*

Родина Ароїдні — *Araceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з характерним сильним пряним запахом. Довгі мечовидні яскраво-зелені листки аїру легко відрізнити від листя інших рослин за характерним гофруванням у середній частині. Квітки зібрані в щільні зеленувато-жовті або бурувато-зелені суцвіття-початки завдовжки 4–12 см, розташовані в середній частині стебла. Насіння не визріває або визріває дуже рідко, тому розмножується аїр майже винятково вегетативним шляхом за допомогою кореневищ.

Широко розповсюджена рослина, росте по берегах і на мілководдях прісних водойм зі стоячою і проточною водою, на болотах. Лікарська й ароматична рослина, завезена в Європу з Малої Азії в XVI столітті.

Калюжниця болотна

Ірис болотний

ІРИС БОЛОТНИЙ — *Iris pseudacorus*

Родина Ірисові (Півникові) — *Iridaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з розгалуженим кореневищем, від якого відходять широкі мечоподібні листки заввишки 60–150 см. У квітні — на початку червня на рослинах утворюються багатоквіткові суцвіття з жовтими квітками, в яких три частини відігнуті вниз, а три спрямовані вгору. Маточка трироздільна з лопатевими приймочками. Після цвітіння утворюється тригніздний плід-коробочка.

Розповсюджена рослина, зростає на болотах і берегах річок практично по всій Україні. Використовується для приготування фарб (кореневища з домішками солей заліза дають чорну фарбу, а квітки після обробки оцтом — жовту, придатну для фарбування шкіри). Декоративна рослина, потребує охорони.

Ірис болотний

ЦИКУТА ОТРУЙНА — *Cicuta virosa*

Родина Зонтичні (Селерові) — *Apiaceae*

Ця доволі велика багаторічна рослина має висоту від 50 см до 1,5 м. Кореневище дуже роздуте, розділене поперечними перегородками на повітряні камери. Від кореневища відходить товсте, порожнисте всередині стебло, що галузиться у верхній частині. Листки двічі або тричі перисторозрізані, з ланцетними або майже лінійними сегментами з гострозубчастим краєм. Цвіте влітку. Суцвіття — густий зонтик із 10–25 променів, округло-кулястої форми. Пелюстки квіток білі. Плід округло-кулястий, завдовжки до 2 мм, двороздільний, трохи стиснутий із боків.

Зустрічається часто, росте у воді, на мілководді й навіть на замуленому березі. Рослина дуже отруйна, отруєння часто спричинює смерть. Із цієї рослини раніше одержували сильну отруту — цикуту. Використовується в медицині.

Цикута отруйна

Череда трироздільна

Ситняг болотний

ЧЕРЕДА ТРИРОЗДІЛЬНА — *Bidens tripartita*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — *Asteraceae*

Однорічна рослина з мичкуватим корінням і супротивними листками. Цвіте влітку й восени. Стебло у верхній частині дуже галузиться. Суцвіття-кошики розташовані як поодинокі, так і по кілька на кінцях гілок. Обгортка кошика дворядна, зовнішні листочки зелені, внутрішні буро-зелені. Краєві несправжньоязичкові квітки звичайно не розвиваються; серединні квітки — трубчасті, двостатеві. Після цвітіння утворюються плоди — клиноподібні або циліндричні сім'янки, які можуть бути голими або волосистими, з 2–4 короткими чіпкими остями нагорі. Ребра сім'янок і ості вкриті шипиками. Завдяки вістрям із гачечками на плодах добре розповсюджується тваринами.

Череда — дуже поширений бур'ян. Водночас це добре відома лікарська рослина. Зустрічається на сирих луках, по берегах водойм, у посівах.

СИТНЯГ БОЛОТНИЙ —

Eleocharis palustris

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Невелика рослина заввишки 10–50 см із дуже галузистим кореневищем, від якого відходять темно-зелені вертикальні пагони. Широко розповсюджений вид. Розростаючись на мілководдях і по берегах водойм, по канавах, сирих дорогах і на луках, ситняг болотний утворює темно-зелені зарості. Стебла розвиваються пучками, тому зарості можуть нагадувати щітку. Худоба їсть цю рослину неохоче, у вигляді сіна — краще.

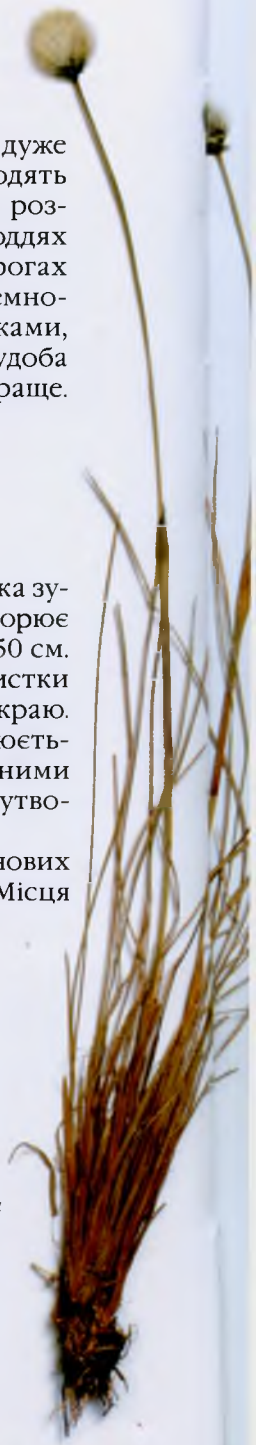
ПУХІВКА ПІХВОВА —

Eriophorum vaginatum

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Невелика багаторічна рослина, яка зрідка зустрічається на сфагнових болотах. Вона утворює щільні дернини або купини заввишки 30–50 см. Стебла численні, прямі, тупотрикутні. Листки вузькі, жолобчасті, з дрібними шипиками по краю. Цвіте напровесні. На вершині пагона утворюється одиночний овальний колосок із численними щетинками оцвітини, які, розростаючись, утворюють «пухівку».

Досить рідкісна рослина, проте на сфагнових болотах є важливим торфоутворювачем. Місця зростання пухівки потребують охорони.

Пухівка піхвова

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Більшість осок, які ростуть в Україні, трапляються на болотистих луках і в лісах, край боліт і в інших сирих місцях. Осоки — багаторічні трави, які утворюють купини, дернини або з'єднані горизонтальними підземними кореневищами групи пагонів. Стебло в осок звичайно тригранне й не має роздутих, як у злаків, вузлів. Нижні листки лусковидні, білясті, бурі, чорні або пурпурні, під час руйнування вони розпадаються на прості волоскоподібні волокна або утворюють сіточку. Середні листки звичайно з тригранною замкнутою (трубчастою) піхвою і складчастою або пласкою лінійною листковою пластинкою. Квітки в осок одностатеві, без оцвітини, розташовані по одній у пазухах коротких листочків або лусок. Квітки зібрані в колоски. На одному пагоні їх може бути як одна, так і кілька. В одних видів осок усі колоски однакові, в кожному колоску є і чоловічі, й жіночі квітки. У інших осок колоски дуже відрізняються: один або кілька верхніх, звичайно більш вузьких, складаються з чоловічих квіток, а нижні — з жіночих. Розміри та форма чоловічих і жіночих колосків у різних видів різні. Плід — однонасінний сухий горішок, тригранний або опуклий.

Більшість осок худоба охоче поїдає навесні, до огрубіння листків і стебел, або ж у вигляді силосу. Відмерлі органи болотних осок входять до складу торфу, а деякі осоки використовуються для виготовлення плетених виробів і циновок.

ОСОКА ЧОРНА — *Carex nigra*

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см із довгими горизонтальними пагонами. Стебло вгорі шорстке. Цвіте рослина навесні та влітку. Верхні 1–2 колоски чоловічі, довгасті, завдовжки 1–2 см; нижні 2–3 колоски жіночі, довгасті або яйцевидні, завдовжки 1–2 см. Довжина нижнього приквіткового листка дорівнює довжині суцвіття або коротша за нього. Приквіткові лусочки темно-бурі, зі світлою смужкою посередині.

ОСОКА НЕСПРАВЖНЬОСМИКАВЦЕВА —

Carex pseudocyperus

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Багаторічна рослина заввишки до 80 см. Листки сизо-зеленого кольору довші, ніж стебла. Колосків 3–6, вони зближені, жіночі колоски завдовжки до 6 см. Лусочки, що покривають квітки, ланцетошилоподібні, зелені. Цвіте у травні на болотах, берегах річок. Широко розповсюджений вид.

ОСОКА ЛИСЯЧА — *Carex vulpina*

Родина Осокові — *Cyperaceae*

Багаторічна рослина, яка утворює потужні дернини на болотах та по берегах річок і досягає до 1 м заввишки. Від кореневища, яке розростається в ґрунті, відходять пучками крилаті, тригранні, тугі стебла. Стебла гострошерехаті, з ріжучими краями. Листки пласкі, завширшки 5–10 см, коротші за стебло. Цвіте осока лисяча навесні й на початку літа. На верхівках стебел розвивається щільне гіллясте суцвіття завдовжки 3–8 см, яке складається з 8–15 колосків на коротких ніжках. Приквіткові лусочки яйцевидні, іржаві, із зеленим кілем.

Осока чорна

Осока несправжньосмикавцева

Осока лисяча

РОСЛИНИ ЗАПЛАВНИХ ЛУКІВ. РІЗНОТРАВ'Я

Крім злаків та осок на заплавних луках зростає безліч інших рослин. Їх об'єднують під загальною назвою — різнотрав'я. Рослини, що належать до цієї групи, цвітуть, змінюючи одна одну, з ранньої весни до пізньої осені й утворюють строкатий рослинний покрив із мінливим квітковим малюнком.

РЯБЧИК МАЛИЙ — *Fritillaria meleagroides*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина із дзвоникоподібними квітками темно-бордового кольору. Листочки віночкоподібної оцвітини звичайно мають «шаховий» малюнок, зігнуті майже під прямим кутом при основі, всередині з трикутними чи овальними медовими ямками.

Цибулина складається з товстих лусок. Стебла прямостоячі, на стеблі є кілька вузьких лінійних листків завдовжки 6–9 см із гострою вершиною. Цвіте наприкінці весни. Квітки, схилені донизу, розташовуються по 1, рідше по 2 на верхівках стебел.

Росте на заплавних луках. Рослина декоративна, потребує суворої охорони.

ЧЕМЕРИЦЯ ЛОБЕЛІЄВА — *Veratrum lobelianum*

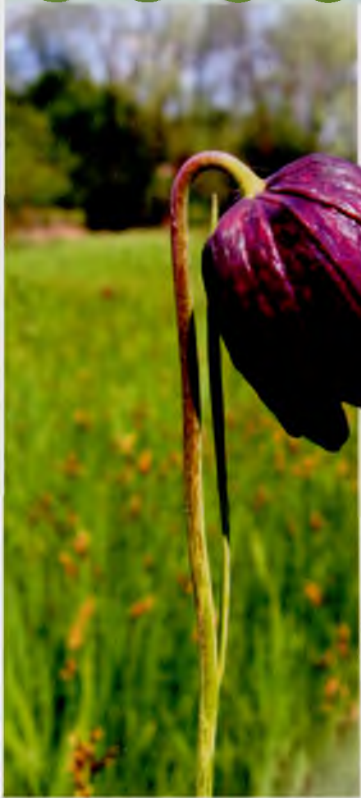
Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна, доволі велика, до 170 см заввишки, рослина. Щороку на багаторічному кореневищі утворюються округлі товсті (2–3 см у діаметрі), пухнасті вгорі стебла.

Листки складчасті, широкі, внизу великі, еліптичної або широкоеліптичної форми. Їх розмір зменшується до вершини стебла, а форма робиться вужчою. Цвіте чемериця в середині літа. На вершині стебла утворюється велике волотисте, гронаподібне чи колосоподібне суцвіття з численними двостатевими квітками. Квітки жовтувато-зеленого кольору, близько 25 мм у діаметрі. Плід — яйцевидна тригранна коробочка.

Рідкісна рослина, яка часом зустрічається на сирих луках, у заплавах річок і навіть у горах. Ця отруйна рослина має інсектицидні властивості. Настій чемериці та порошок із її листя раніше широко використовувалися в медицині як засіб проти вошей. Рослина декоративна, потребує охорони.

Чемериця Лобелієва

Рябчик малий

КОСАРИКИ ЧЕРЕПИТЧАСТІ, ГЛАДІОЛУС —***Gladiolus imbricatus***

Родина Ірисові (Півникові) — *Iridaceae*

Невелика багаторічна рослина заввишки 40–70 см. У ґрунті знаходяться багаторічні бульбоцибулини. Бульбоцибулина куляста, 1–1,5 см у діаметрі, з тонковолокнистими лусками. Стебла в косариків тонкі, прямі, з лінійно-мечоподібними листками завширшки 5–15 мм. Блідорожеві або пурпурно-фіолетові квітки завдовжки 2,5–3,5 см зібрані на верхівці стебла в тонке однобічне суцвіття. Біля основи стебла є кілька лусковидних листків. Цвіте в першій половині літа на луках.

Декоративна рослина, потребує суворої охорони.

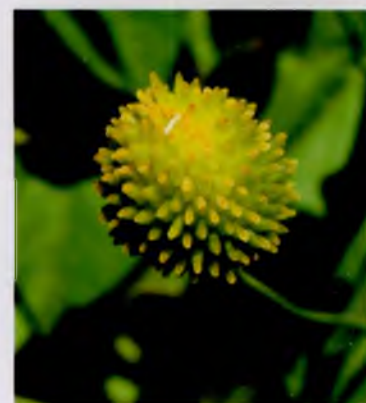

Косарики черепитчасті

ЖОВТЕЦЬ ЇДКИЙ — *Ranunculus acris*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Звичайна рослина на луках, полях, у світлих лісах, а також часто зустрічається як бур'ян. Жовтець може вирости від 30 см до 1 м заввишки. Коренева система рослини добре розвинена завдяки мичкуватим кореням, а прямі стебла добре галузяться. Нижні листки мають довгі черешки. Пластинка листка пальчатороздільна, з ромбічними зубчато-роздільними частками. Верхні листки відрізняються від нижніх, вони майже сидячі, 3-роздільні, з лінійними зубчастими частками. Цвіте наприкінці весни і влітку. Квітки в діаметрі 1,5–2 см, із 5 чашолистками і 5 золотисто-жовтими пелюстками, розташовані на невеликих рідкоопушених квітконіжках. Плід — збірна сім'янка. Рослина отруйна; використовується як лікарська.

Жовтець язиколистий

ЖОВТЕЦЬ ЯЗИКОЛИСТИЙ — *Ranunculus lingua*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Цей вид можна побачити в заростях прибережно-водяних рослин край водойм. Рослина може сягати до 1,5 м заввишки, має темно-зелене стебло і лінійно-ланцетні довгі листки. Цвіте на початку — в середині літа. На вершині прямого міцного стебла розцвітають поодинокі, досить великі — до 4 см у діаметрі, золотисто-жовті квітки. Після цвітіння утворюється плід — збірний горішок до 2 см у діаметрі. Розповсюджений цей вид не досить широко, тому потрапляє на очі рідко. У деяких районах України занесений до регіональних списків рідкісних рослин.

Жовтець їдкий

Пальчатокорінник травневий

Зозулинець клопоносний

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Навесні по заболочених луках, по берегах трав'яних боліт і в канавах можна побачити представників родини Орхідні. Наші орхідеї поступаються прекрасним представницям цієї родини, які ростуть у південних країнах, проте й вони, незважаючи на свої невеликі бузково-фіолетові, рожеві, білі або жовтуваті квітки, на диво гарні й елегантні.

Більшість лучних орхідей — декоративні види, які знищуються збирачами весняних букетів. Нерідко під час скошування лучних сіножатей насіння орхідей не встигає визрівати, тому розмножуються рослини повільно. Осушення боліт і річкових заплав також призводять до зникнення цих видів. Усі орхідеї суворо охороняються.

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ТРАВНЕВИЙ —

Dactylorhiza majalis

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Широко розповсюджений вид. Рослина добре помітна в траві, вона має невисокі, заввишки 30–70 см, стебла й трироздільні бульби, завдяки яким рослина й дістала свою назву «пальчатокорінник». Листки подовжено-ланцетні, стеблообгортні, з червоно-коричневими плямами. Цвіте пальчатокорінник у травні–липні. Квітки фіолетово-червоні або пурпурні, з 3-лопатевою губою та 2 бічними лопатями, з конусоподібно-циліндричною шпорою.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ КЛОПОНОСНИЙ —

Orchis coriophora

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Одна з найдрібніших наших орхідей, хоча й може досягати 20–30 см заввишки. Квітки дрібні, темно-пурпурно-фіолетового кольору. Звичайно цей вид росте не поодинокими рослинами, а цілими групами. Зустрічається досить часто.

Коручка болотна

КОРУЧКА БОЛОТНА — *Epipactis palustris*

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Багаторічна рослина з повзучим кореневищем. Листки на стеблі розташовані досить густо. Листки чергові, витягнуті або ланцетні, гострі, світло-зеленого кольору. Квітки нахилені вниз, зеленуватого або зеленувато-червонястого кольору, зібрані в досить щільне однобічне суцвіття 6–15 см завдовжки. Цвіте коручка в червні–липні. Російська назва «дремлик», найімовірніше, відбиває похилені донизу квітки цієї рослини та особливості її біології. Коручка цвіте однією з останніх серед лучних орхідей, вона довго розвивається — «дрімає» — перед тим як зацвісти.

Побачити коручку можна на вологих луках і на торф'яних болотах майже по всій Україні. Це досить рідкісна рослина, потребує суворої охорони.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БОЛОТНИЙ —

Orchis palustris

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Багаторічна рослина. У ґрунті, біля основи стебла розташовуються дві округлі бульби, в яких накопичуються поживні речовини. На стеблі розміщені плоскі листки із загостреною вершиною. Їхня форма може бути від яйцевидної до ланцетної, а розмір зменшується знизу вгору. Верхні листки досить вузькі, дрібніші за нижні. Звичайно листки мають довжину 5–15 см і ширину 1–4 см.

Цвіте зозулинець болотний у першій половині літа. Квітки бузково-фіолетові, яскраві, 6–9 см завдовжки.

Зозулинець болотний

Вовчуг польовий

ВОВЧУГ ПОЛЬОВИЙ — *Ononis arvensis**Родина Бобові — Fabaceae*

Багаторічна рослина з прямим опушеним стеблом, яке досягає 80-сантиметрової висоти. Рослина часто колюча. Нижні й середні стеблові листки трійчасті, верхні листки — прості. Листочки складного листка мають довжину до 30 мм, овальні або довгасто-овальної форми, з гострозубчастим краєм. Листки опушені, клейкі на дотик, мають неприємний запах. Прилистки великі, широкі, охоплюють стебло. Цвіте влітку. Ніжно-рожеві, досить великі квітки зібрані у волотисті суцвіття. Плід — короткий овальний опушений біб.

Зустрічається по берегах річок, на луках, край полів і на вигонах.

Широко розповсюджена рослина. Добрий медонос; використовується в медицині.

ГРАВІЛАТ РІЧКОВИЙ — *Geum rivale**Родина Розові — Rosaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина від 20 до 75 см заввишки. Стебла червонясті, вкриті відстовбурченими волосками. Прикореневі листки з довгими черешками. Стеблові листки можуть бути з короткими черешками або сидячі. Цвіте з кінця весни до середини літа. Квітки дзвоникоподібні, похилені донизу, звичайно розташовуються по 2–3. Чашечка забарвлена в червонясто-бурий колір. Пелюстки мають довгий нігтик, забарвлені в кремовий або, рідко, в жовтий колір, із темно-червоними жилками.

Росте на сирих луках, у лісах і чагарниках, по берегах річок, озер, у болотистих місцях. Зустрічається нечасто. Лікарська рослина.

Гравілат річковий

ПЕРСТАЧ ГУСЯЧИЙ, ГУСЯЧА ЛАПКА —***Potentilla anserina****Родина Розові — Rosaceae*

Невелика багаторічна рослина з дуже довгими, тонкими, повзучими, опушеними стеблами, які вкорінюються у вузлах. Листки опушені знизу сріблястими притиснутими волосками, згори звичайно гладенькі. Листки численні, 5–20 см завдовжки, непарноперисті, з 13–21 листочками. Біля основи черешків листків добре помітні великі прилистки. Цвіте з весни до осені. Поодинокі квітки світло-жовтого кольору, 10–20 мм у діаметрі, розміщуються на довгих квітконіжках. Пелюстки завдовжки 7–11 мм,

Перстач гусячий

удвічі довші за чашолистки. У квітці, крім чашечки, добре розвинений підчашок із зелених листочків. Тичинок у квітці багато. Плодики великі, яйцевидної форми.

Поширена рослина, яку можна побачити на берегах річок, на заплавах луках і навіть край полів та на узбіччях доріг майже по всій Україні. Лікарська рослина.

ГІРЧАК ЗМІЙНИЙ, РАКОВІ ШИЙКИ — *Polygonum bistorta*

Родина Гречкові — Polygonaceae

Цей вид виростає від 30 см до 1 м заввишки. Кореневище товсте, дерев'янисте, зігнуте. На зламі кореневище має рожевий колір. Стебла в гірчака зміїного прості, звичайно по 1–2, голі, у вузлах стовщені. Прикореневі й нижні стеблові листки мають довгі черешки, верхні листки — сидячі. Цвіте на початку літа. На верхівці стебла утворюється густе колосовидне суцвіття з рожевих квіток.

Гірчак зміїний поширений у сирих місцях, на полянах і на трав'яних болотах. Гірчак — цінна лікарська рослина, має дубильні властивості, використовується як фарбувальна, добрий медонос.

Гірчак зміїний

ГІРЧАК ПЕРЦЕВИЙ, ВОДЯНИЙ ПЕРЕЦЬ —

Polygonum hydropiper

Родина Гречкові — Polygonaceae

Гірчак перцевий — трав'яниста рослина заввишки 10–70 см. На гіллятому стеблі розташовуються ланцетні листки. Нижні листки з короткими черешками, верхні — сидячі, всі гострі, гладенькі. Цвіте гірчак перцевий улітку й восени. Рожеві квітці зібрані в рідке перерване колосся на верхівках стебел.

Гірчак перцевий може використовуватись як пряна, лікарська й фарбувальна рослина з характерним пекучим перцевим смаком.

Гірчак перцевий

ГІРЧАК ПОЧЕЧУЙНИЙ — *Polygonum persicaria*

Родина Гречкові — Polygonaceae

Однорічна трав'яниста рослина заввишки до 80 см із подовжено-ланцетними листками, які загострені на кінцях. У середній частині листків добре помітна темно-бура пляма. Цвіте з червня до осені. Рожеві або білясті квітці зібрані в щільні колосоподібні видовжені суцвіття. Суцвіття утворюються на кінцях гілочок і в пазухах листків. Плід — дрібний чорний горішок.

Лікарська рослина. Зустрічається часто на берегах річок, у канавах, на вологих місцях, узбіччях залізниць, а також як бур'ян.

Гірчак почечуйний

ГЕРАНЬ ЛУЧНА — *Geranium pratense*

Родина Геранієві — *Geraniaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище косе й довге (до 10 см), від нього відходять нечисленні стебла, вкриті волосками. Стебла можуть досягати 80 см завдовжки, на них розташовуються чергові листки з почленованими листковими пластинками. У прикореневих листків довгі черешки, їхні пластинки за обрисами брунькоподібно-округлі, глибокороздільні, з сімома ромбічно-яйцевидними частками, які у свою чергу розділені на ланцетні часточки. Цвіте влітку. Великі квітки, які звичайно розташовані парами, зібрані в зонтикоподібне суцвіття. Квітконіжки до та після цвітіння похилені. Квітки синьо- або блакитнувато-фіолетові, широко розкриті, великі. Пелюстки завдовжки 16–23 мм.

Широко розповсюджена рослина. Зустрічається на луках, узліссях, серед чагарників у лісовій смузі й Лісостепу.

АЛТЕЯ ЛІКАРСЬКА — *Althaea officinalis*

Родина Мальвові — *Malvaceae*

Багаторічна світло-зелена рослина з прямими простими або слабо-гіллястими стеблами, які часто досягають 1,5 м заввишки. Листки суцільні, 5–15 см завдовжки і 3–12 см завширшки. Пластинка листка бархатиста, довша за черешок, округла або яйцевидна, майже суцільна або трохи пальчастолопатева. По краю листки зарубчасто-зубчасті, із серцеподібною основою. Цвіте у другій половині літа й на початку осені. Порівняно невеликі, 3–4 см у діаметрі, ніжно-рожеві квітки розташовані по одній або по кілька в пазухах листків, утворюючи спільне китицевидне суцвіття. Пелюстки блідо-рожеві або білі, 10–20 мм завдовжки, на вершині звичайно мають виїмку. Плід 8–10 мм у діаметрі.

Звичайна рослина на луках, у прибережних заростях. Лікарська рослина. Її кореневище містить речовини, що сприяють розм'якшенню слизу під час кашлю.

ПЛАКУН ВЕРБОЛИСТИЙ — *Lythrum salicaria*

Родина Плакунові — *Lythraceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з прямостоячими ребристими стеблами від 30 см до 2 м заввишки. Листки сидячі, верхні — чергові, нижні — супротивні або по 3–4 в кільці, довгасто-

Герань лучна

Алтея лікарська

ланцетні, довгозагострені, 3–13 см завдовжки і 1–3 см завширшки. Листки можуть бути опушеними. Цвіте з середини літа до осені. Рожеві квітки розташовуються по 1–2 в пазухах листків на стеблі або ж у колосовидних суцвіттях. Чашечка пурпурна, іноді опушена, циліндрична або трубчасто-дзвоникоподібна, 6–10 мм завдовжки, з 4–6 частками і 4–6 великими зубчастими придатками між ними. Пелюстки рожеві або рожево-пурпурні, 8–14 мм завдовжки. Тичинок звичайно 12. Після цвітіння утворюється плід — двогнізда коробочка, яка розкривається двома лущинками.

Зустрічається по берегах водойм, у канавах, на мілководдях, вологих луках, болотах, у прибережних чагарниках.

ВЕХ ШИРОКОЛИСТИЙ — *Sium latifolium*

Родина Зонтичні (Селерові) — Apiaceae

Багаторічна рослина заввишки 50–150 см. Кореневище товсте, з кільцями товстих коренів. Від кореневища відходить товсте, порожнисте, ребристе або гранчасте стебло. Повітряні листки перисті, з великими суцільними довгасто-ланцетними або довгастими сегментами; занурені у воду листки двічі або тричі перисті, з лінійними або ниткоподібними кінцевими часточками. Уся рослина гола. Цвіте влітку. Квітки, зібрані в суцвіття-зонтик, дрібні, зеленуватого або брудно-білого кольору, непоказні. Плід до 4 мм завдовжки.

Доволі розповсюджена рослина, яка часто зустрічається на берегах водойм, на сирих луках і трав'яних болотах. Іноді використовується як ефіроолійна.

ЗНІТ БОЛОТНИЙ — *Epilobium palustre*

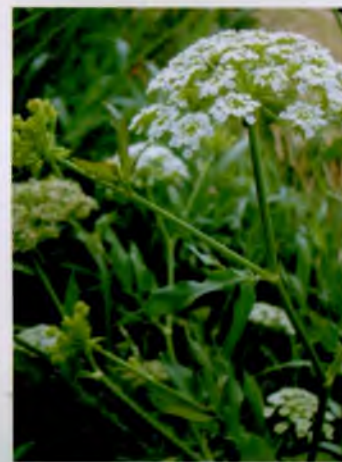
Родина Онагрові — Onagraceae

Рослина до 80 см заввишки з опушеними короткими простими й залозистими волосками стеблами й листками. Листки — від лінійних до ланцетних, 2–9 см завдовжки й від 0,5 до 1,5 см завширшки, сидячі, до основи клиноподібно звужені, майже цілокраєві. У верхній частині стебла листки розташовані по черзі, у середній та нижній частинах — супротивно. Цвіте влітку. Квітки розміщуються на кінцях стебла й гілок, дрібні, з блідо-рожевими або білястими дволопатевиими пелюстками 5–7 мм завдовжки. Плід — коробочка завдовжки 4–8 см.

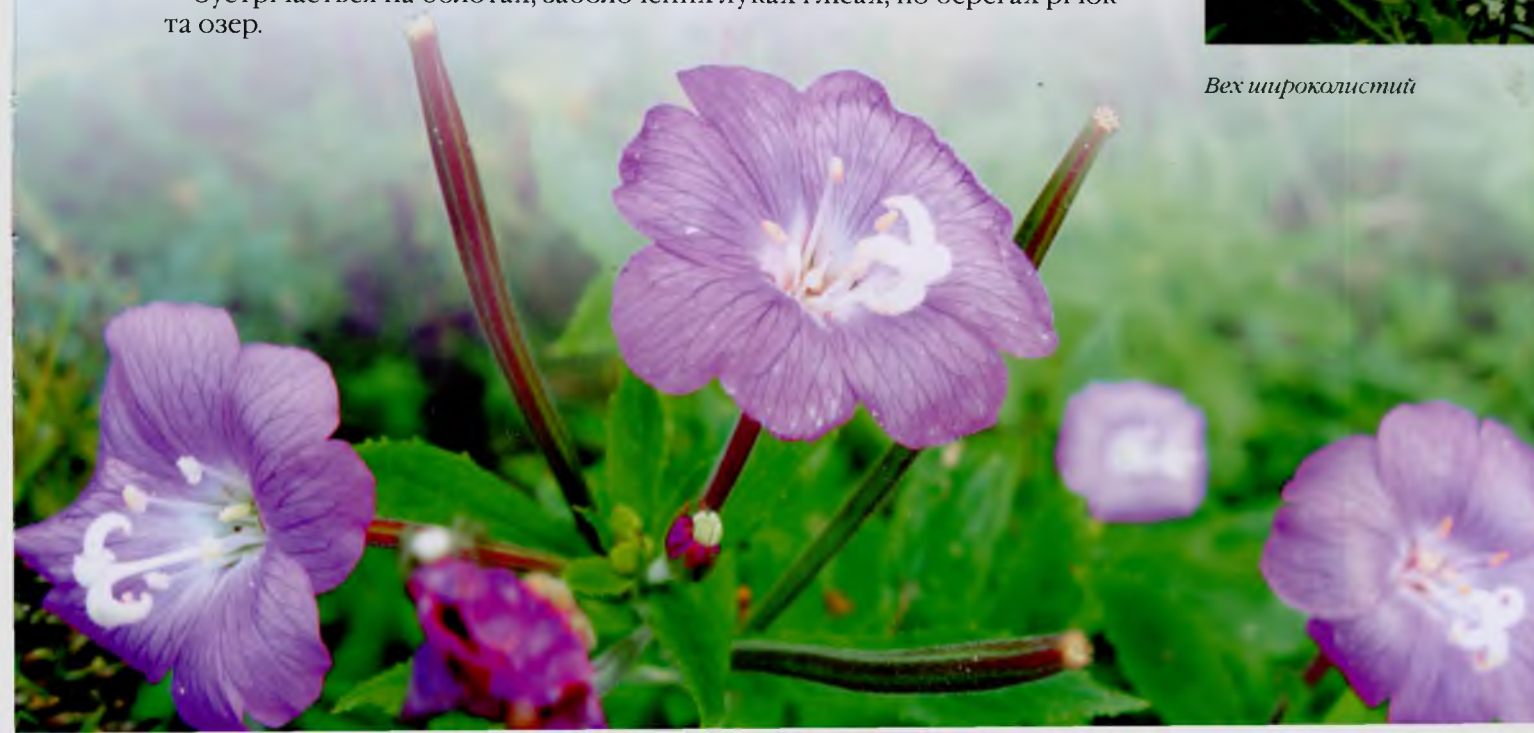
Зустрічається на болотах, заболочених луках і лісах, по берегах річок та озер.

Плакун верболистий

Вех широколистий

Золототисячник гарний

ЗОЛОТОТИСЯЧНИК ГАРНИЙ — *Centaurium pulchellum*

Родина Тирличеві — *Gentianaceae*

Багаторічна або однорічна трав'яниста рослина заввишки 10–20 см. Стебла прямі, чотиригранні, у верхній частині гіллясті. Листки супротивні, еліптично-довгастої форми. Цвіте з середини літа до осені. Квітки чотири-, п'ятичленні, зібрані в багатоквіткових щитковидно-волотистих суцвіттях. Чашечка трубчаста, глибоко розрізана, 4–6 мм завдовжки. Віночок завдовжки 12–15 мм, трубка його жовтувата, завдовжки близько 10 мм, з яскраво-рожевим відгином та овальними лопатями. Плід — коробочка завдовжки близько 10 мм.

Рідкісна рослина, зустрічається на луках, узліссях і галявинах. Лікарська рослина. Охороняється.

ВЕРБОЗІЛЛЯ ЗВИЧАЙНЕ — *Lysimachia vulgaris*

Родина Первоцвітні — *Primulaceae*

Багаторічна рослина з повзучим кореневищем і прямостоячим, м'яковолосистим стеблом заввишки 60–120 см. На стеблі розташовуються довгасто- або яйцевидно-ланцетні листки, 5–7 см завдовжки й 1–5 см завширшки, розташовані супротивно або в кільцях по 3–4. Цвіте влітку і восени. Квітки яскраво-жовті, зібрані в густе пірамідально-волотисте суцвіття. Зустрічається по канавах, ярах, на луках і болотах, у сирих лісах, серед чагарників, на берегах водойм, пустирях і коло жител майже повсюдно. Фарбувальна й лікарська рослина.

Вербозілля звичайне

ВЕРБОЗІЛЛЯ МОНЕТЧАСТЕ, ЛУЧНИЙ ЧАЙ — *Lysimachia nummularia*

Родина Первоцвітні — *Primulaceae*

Багаторічна рослина зі сланким стеблом, до 30 см завдовжки. На стеблі розташовані округлі супротивні листки 9–25 мм завдовжки і 5–20 мм завширшки, на коротких черешках. Очевидно, форма листя й дала назву цій рослині. Цвіте все літо. Квітки жовті, поодинокі, пазушні. Чашечка глибокороздільна, з п'ятьма частками. Віночок колесоподібний або дзвоникоподібний, глибокороздільний, із п'ятьма частками або лопатями, 18–30 мм у діаметрі. Після цвітіння утворюється плід — куляста коробочка.

Зустрічається на узліссях вологих лісів, на луках, берегах озер, край боліт і на узбіччях доріг. Фарбувальна й лікарська рослина.

Вербозілля монетчасте, лучний чай

Плетуха звичайна

Незабудка болотна

НЕЗАБУДКА БОЛОТНА — *Myosotis palustris*

Родина Шорстколисті — *Boraginaceae*

Невелика трав'яниста рослина до 70 см заввишки. Стебла одиночні, прямостоячі або висхідні, з ланцетними або лінійно-ланцетними, тупими або гострими листками завдовжки 3–8 см і 1–2 см завширшки. Цвіте незабудка влітку. Її дрібні ніжно-блакитні квітки добре впадають в око на загальному зеленому фоні інших рослин. Віночок квітки колесовидний, блакитний, рідше білий або рожевий, 6–11 мм у діаметрі. Плоди — дрібні чорні горішки.

Зустрічається на болотистих луках і трав'яних болотах, у лісовій смузі — звичайна рослина.

ВОВКОНІГ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ — *Lycopus europaeus*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Багаторічна рослина з простими або гіллястими стеблами заввишки до 1 м. Листки супротивні, з гостропилчастим краєм. Верхні листки вужчі за нижні. Цвіте влітку. Квітки зібрані в кільця у вузлах верхньої частини стебла. Віночок квітки білий або блідо-рожевий.

Звичайна рослина в сирих місцях на заливних луках, по берегах річок і на болотах.

Вовконіг європейський

ПЛЕТУХА ЗВИЧАЙНА — *Convolvulus sepium*

Родина Березкові — *Convolvulaceae*

Багаторічна рослина з виткими довгими стеблами до 3 м завдовжки. Листки у плетухи чергові, трикутні або трикутно-яйцевидні, з гострою верхівкою і серцеподібною основою. Цвіте все літо. Квітки великі, 4–6 см у діаметрі, білі або рожеві. Плід — округла коробочка.

Зустрічається по берегах річок та озер, уздовж каналів, звичайно серед дерев, у заростях чагарників, серед очерету. Іноді плетуху можна знайти в садах, на полях ігородах. Лікарська рослина.

М'ЯТА ВОДЯНА — *Mentha aquatica*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Невелика, 15–60 см заввишки, рослина з повзучим кореневищем і лежачими, трохи піднятими або прямостоячими, звичайно гіллястими стеблами. Листки яйцевидної, овальної або довгасто-ланцетної форми, з пилчасто-зубчастим краєм. Цвіте влітку та восени. Квітки завдовжки 3–5 мм, рожевого або рожево-лілового кольору, зібрані в щільні, віддалені одне від одного кільця, розташовані в пазухах стеблових листків.

Звичайна рослина на сирих луках, трав'яних болотах, у заболочених лісах, на берегах водойм, уздовж каналів, на полях і смітниках. Ефіроолійна й лікарська рослина, яка має добрі заспокійливі властивості.

М'ята водяна

ЧИСТЕЦЬ БОЛОТНИЙ — Stachys palustris

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Невелика рослина заввишки від 30 до 110 см із повзучим кореневищем і бульбоподібно стовщеними на кінцях підземними пагонами. Стебло опушене жорсткими волосками. На ньому супротивно розташовуються дрібнозубчасті листки на коротких черешках або сидячі. Листки гострі, довгастої або ланцетної форми. Цвіте з середини літа до осені. Квітки зібрані в несправжні кільця, які майже завжди утворюють верхівкові колосовидні суцвіття. Квітка завдовжки 12–15 мм, лілуватопурпурна, з темними і світлими цяточками на нижній губі.

Звичайна рослина, зустрічається в прибережних заростях по берегах річок, озер і ставів, на вологих луках і на болотах. Лікарська рослина.

ПАСЛІН СОЛОДКО-ГІРКИЙ — Solanum dulcamara

Родина Пасльонові — *Solanaceae*

Напівчагарничок із товстим повзучим кореневищем і довгими (завдовжки до 2 м) ланцетними, здерев'янілими при основі стеблами. Листки яйцевидної або яйцевидно-ланцетної форми, загострені на верхівці, цілокраєві. Цвіте влітку. Суцвіття колосисті, похилені, на довгих квітконосах. Віночок зірчастий, фіолетового кольору. Після цвітіння утворюється плід — яйцевидна ягода, яка спочатку забарвлена в зелений колір, а в міру дозрівання стає яскраво-червоною.

Паслін — лучний і городній бур'ян, який часто зустрічається в чагарникових заростях, на берегах водойм, у сирих ярах. Лікарська рослина. Отруйна.

ДЗВІНЕЦЬ ВЕСНЯНИЙ —

Rhinanthus vernalis

Родина Ранникові — *Scrophulariaceae*

Однорічна трав'яниста рослина, напівпаразит зі слабо розвинутою кореневою системою. Навесні з'являються прямі стебла до 60 см заввишки. Листки довгасто- або яйцевидно-ланцетної форми, звичайно мають ширину понад 6 мм, по краю крупнозубчасто-зубчасті. Цвіте наприкінці весни та в першій половині літа. Віночок завдовжки 18–22 мм, жовтого кольору, двогубий, із циліндричною трубкою.

Верхня губа квітки сплюснута з боків, шоломоподібної форми, з двома зубчиками біля верхівки. Нижня губа коротша за верхню, плоска. Чашечка гола або по краю шорстка. Покривні листки жовтуватозеленого кольору, загострені, з тісно розташованими зубцями. Плід — коробочка завдовжки 10–12 мм.

Зустрічається на луках, полянах і як бур'ян у посівах.

Дзвінець весняний

Чистець болотний

Паслін солодко-гіркий

ШОЛУДИВНИК БОЛОТНИЙ — *Pedicularis palustris*

Родина Ранникові — *Scrophulariaceae*

Невелика трав'яниста рослина, яка досягає висоти 15–20 см. Від тонкого кореня відходять розчепірено-гіллясті голі або слабо-волосисті стебла. Прикореневі листки зібрані в розетку. Стеблові листки сидячі, лінійно-ланцетної форми, завдовжки 2–3 см, перисторозрізані, на стеблі розміщені по черзі або майже супротивно. Цвіте на початку літа. На верхівках стебел утворюються колосоподібні суцвіття, в нижній частині дуже розпушені, з розставленими квітками. Квітка рожева або пурпурна, завдовжки близько 2 см. Віночок двогубий. Шолом трохи серповидний, із двома тупими зубцями майже над зівом і двома тонкими зубчиками біля основи короткого носика. Губа трохи довшя за шолом, трилопатева, по краю війчаста. Плід — коробочка.

Рослина болотистих луків. Зустрічається часто на берегах водойм, на трав'яних і мохових болотах.

Шолудивник болотний

ОМАН ВИСОКИЙ — *Inula helenium*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — *Asteraceae*

Велика багаторічна рослина, що досягає іноді 2 м й більше заввишки. Стебло пряме, борозенчасте, нагорі гіллясте. Нижні листки великі (до 50 см завдовжки), довгасто-еліптичні, дрібнозубчасті по краю, світло-зеленого кольору; середні — яйцевидно-ланцетні, дрібніші. Цвіте влітку. Великі (7–8 см у діаметрі) жовті суцвіття-кошики утворюються на верхівках стебла й бічних гілочок.

Цю рідкісну рослину можна побачити на луках, уздовж струмків і як бур'ян біля жител. Цінна лікарська рослина, іноді використовується як декоративна.

НЕТРЕБА ЗВИЧАЙНА — *Xanthium strumarium*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — *Asteraceae*

Однорічна рослина з дуже гіллястими стеблами. Стебло жорстке, сірувато-зелене або червонясте. Листки жорсткі, серцеподібної форми, три-, п'ятилопатеві, з нерівними великими зубцями по краях. Цвіте в другій половині літа. Суцвіття-кошики одностатеві, зібрані в колосоподібні суцвіття. Чоловічі кошики зібрані у верхній частині суцвіття, а жіночі кошики — в нижній. Плоди — довгасті сім'янки без чубка, поміщені у вкриті колючкоподібними виростами обгортку, яка твердішає.

Цей бур'ян масово розвивається на вибитих худобою луках або на пустирях. Фарбувальна, лікарська, отруйна рослина.

Оман високий

Нетреба звичайна

ВОЛОШКА ЛУЧНА — *Centaurea jacea*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна рослина заввишки 20–80 см. Стебла прямоствячі, майже завжди розгалужені, ребристо-борозенчасті, під кошиками стовщені. Листки ланцетні або еліптично-ланцетні, суцільні або перистолопатеві. Цвіте влітку і восени. На кінцях стебла й гілок утворюються одиночні кошики. Квітки лілові. Серединні квітки трубчасті або трубчасто-лійкоподібні, двостатеві; краєві — лійкоподібні, більші за серединні. Сім'янки нагорі мають зазубрений край, опушені, з чубчиком.

Росте звичайно на луках, полянах, порубках.

Волошка лучна

ГРОНЯНКА ПІВМІСЯЦЕВА,

КЛЮЧ-ТРАВА —

Botrychium lunaria

Родина Вужачкові — Ophioglossaceae

Невелика папороть заввишки 10–18 см із коротким кореневищем, соковитими коренями й одним листком, розділеним, як і у вужачки, на 2 сегменти. Безплідний сегмент майже без черешка, жовтувато-зелений, довгастий, із 3–8 парами півмісяцевих або віялоподібних часточок, суцільних або по краю зарубчастих. Безплідний сегмент листка звичайно перисторозрізаний, спороносна частина його галузиться. Спорангії на гілочках розташовуються двома рядами. Спороносить у першій половині літа. Незабаром після висипання спор лист відмирає.

Зовні гронянка нагадує витончений кований ключ до старовинного замка, можливо, саме тому в давнину цю рослину називали ключ-травою і вважали, що вона охороняє заритий у землі скарб.

Дуже рідкісна рослина, яку можна знайти на луках, у світлих рівнинних і гірських лісах.

Лікарська рослина. Охороняється.

Гронянка півмісяцева

КОНЮШИНА СУНИЧНА —

Trifolium fragiferum

Родина Бобові — Fabaceae

Трав'яниста рослина з трійчастими листками. Стебло сланке, з повзучими пагонами, які вкорінюються. Листочки яйцевидної форми або еліптичні, дрібнозубчасті по краю. Квітки ніжно-рожевого кольору зібрані в головчасте суцвіття. Головки оточені обгорткою з ланцетних листочків. Після півнітня чашечка квіток розростається, пузироподібно надувається у верхній частині, завдяки цьому насіння легко переноситься водою на великі відстані.

Цвіте влітку й на початку осені на вологих луках, по берегах річок, часто на більш-менш засолених ґрунтах по всій Україні. Цінна кормова рослина.

ВУЖАЧКА ЗВИЧАЙНА —

Ophioglossum vulgatum

Родина Вужачкові — *Ophioglossaceae*

Багаторічна рослина заввишки від 6 до 20 см із листком, схожим на листки конвалії, належить до папоротей. Кореневище коротке й слабе, із соковитими коренями й одним листком, який виростає з кореневища щороку. Листок розділений на дві частини, що дуже відрізняються: безплідний овальний сегмент, який звужується до основи, і колосок на ніжці, що відходить від основи безплідного сегмента. На колоску двома рядами розміщені спорангії, в яких утворюється велика кількість спор. Живе листок вужачки недовго — на початку літа, після дозрівання спор він відмирає. Наступного року знов утворюється тільки один листок.

Цю рідкісну рослину можна побачити на сирих полянах і вкритих мохом луках, у місцях із частково порушеним рослинним покривом. Охороняється.

Вужачка звичайна

Конюшина сунична

Верба ламка

Родина Вербові — Salicaceae
 Верби — досить широко розповсюджені дерева. В основному вони віддають перевагу умовам, у яких не відчувають нестачі вологи. Родина Вербові об'єднує велику різноманітність видів, від досить великих дерев заввишки до 20 м до дрібних рослин — полярних верб, чия висота не перевищує 10 см. Деревина у верб м'яка, легко ріжеться й колеться, тому часто використовується для виготовлення дрібних побутових виробів. Гнучкі молоді гілки деяких видів використовують для плетіння. Вербова кора містить багато дубильних речовин і відому речовину салін, яка використовується в медицині для виготовлення протиотікових препаратів. Верби — добрі ранньовесняні медоноси. В умовах річкових заплав звичайні два види.

ВЕРБА ЛАМКА — Salix fragilis

Родина Вербові — Salicaceae
 Невелике деревце до 15 м заввишки або чагарник. Свою назву дістала за особливу крихкість гілочок: вони легко ламаються, якщо спробувати їх зігнути. Листки ланцетної форми, до 15 см завдовжки, довгозагострені з косою верхівкою, залозисті, з пилчастим краєм, згори темно-зелені, знизу бліді або сизі, черешки із залозками. Прилистки досить великі, округлі або яйцевидні, зубчасті. Приквіткові лусочки жовтуваті. Зав'язь не опушена, на короткій ніжці, стовпчик короткий, приймочка дволопатева. Звичайна рослина на берегах річок, луках, у вологих лісах по всій Україні, крім високогірних Карпат. Культивується.

ВЕРБА БІЛА — Salix alba

Родина Вербові — Salicaceae
 Дерево, яке досягає до 25 м заввишки, швидко росте й недовговічне. Молоді гілки пухнастоопушені, старі голі, бурі або жовті. Листки ланцетні, до 15 см завдовжки, загострені, пилчасті, світло-зелені або сріблясті. Цвіте у квітні-травні. На голих гілках з'являються повислі сережки зі зменшених квіток, оточених блідуватими лусочками. Стовпчик квітки коротенький, приймочки дволопатеві. Зростає по заплавах річок, на вологих луках — практично по всій Україні. Часто культивується.

ТОПОЛЯ БІЛА — *Populus alba*

Родина Вербові — *Salicaceae*

Дерево до 30–35 м заввишки з широкою шатроподібною кроною. Стовбур і гілки покриті світлою корою. Молоді гілки білясто-повстяні. Листки зверху темно-зелені, знизу сріблясті, завдяки чому листя на дереві здається сріблястим. Дерево швидко росте.

У природних умовах тополя біла росте по заплавах річок. Часто її висаджують для озеленення гідропарків і в паркових зонах. Недолік — велика кількість кореневих паростків, які, розростаючись, можуть руйнувати асфальт. Ще один мінус — тополю білу легко уражує рослина-паразит омела.

Тополя біла

ВІЛЬХА ЧОРНА — *Alnus glutinosa*

Родина Березові — *Betulaceae*

Дерево, яке досягає 10–20 м заввишки, або великий кущ. Листки обернено-яйцевидної форми, округлі, на верхівці притуплені або з виїмкою, клиноподібні при основі. Край листка двічі зубчастий. Зверху листки блискучі, темно-зелені. Цвіте напровесні. Чоловічі й жіночі квітки зібрані в роздільні суцвіття. Чоловічі сережки звислі, з чотирма тичинками, прикриті зовні червонястими лусочками. Жіночі квітки зібрані в прямі сережки. Приквітки після запилення деревіють і перетворюються на шишечки. Плід — дрібний плаский горішок.

Зростає по берегах річок, на болотах, біля джерел у лісах, часто утворює суцільні насадження — вільшняки. Деревина дуже стійка до впливу води, тому з неї роблять цямрини колодязів, підпори в шахтах. Цінна деревна порода для насаджень на заболочених ґрунтах.

Вільха чорна

Тополя біла

Верба біла

Розділ II

РОСЛИНИ ЛІСІВ

ЛІСИ УКРАЇНИ

Ліс — один з основних типів рослинності, угруповання дерев, чагарників, трав, мохів і лишайників, тварин, грибів і мікроорганізмів. Ліси є важливим елементом природи, яка оточує нас. Багато струмків і струмочків, які живлять річки, беруть початок із лісових озер або лісових джерел. Ліс — улюблене місце прогулянок і відпочинку, він оберігає нас від шуму, пилу, поглинає й переробляє величезну кількість шкідливих для людини речовин і, звичайно ж, виділяє в атмосферу кисень. Дерева, що ростуть у лісі, — цінна сировина, людина використовує їхню деревину, смолу, плоди. Лісові трави застосовуються як лікарські, медоносні або декоративні рослини.

Деревна рослинність справляє великий вплив на навколишнє середовище і здатна змінювати його. Густі крони дерев затримують значну кількість сонячного проміння, і тому під покривом лісу завжди сутінки. Крони дерев знижують швидкість вітру, через те в лісі панує постійне затишшя, а вологість повітря завжди висока. Дощові й талі води добре вбираються пухким лісовим ґрунтом і підстилкою — залишками опалого листя й гілок, які різною мірою перегнили, — тому земля в лісі завжди добре зволожена. Узимку в лісі сніговий покрив завжди товщий, ніж на прилеглих луках, тому лісовий ґрунт промерзає на незначну глибину.

Ліси, що ростуть в Україні, поділяють на широколистяні, хвойні та мішані (хвойно-широколистяні). У широколистяних лісах переважають дерева з широкими листковими пластинками: дуб, бук, граб, в'яз, ясен, липа, клен. Такі ліси трапляються в Поліссі, на північному сході України, в Карпатах і Криму. Дрібнолистяні ліси, що складаються з осик і берез, ростуть звичайно на вологих ґрунтах у долинах річок, на заболочених місцях майже по всій Україні. Хвойні ліси, утворені ялиною, ялицею, модриною, характерні для Карпат, а бори — соснові ліси — звичайнісінькі фітоценози на піщаних терасах більшості великих і малих річок. У мішаних лісах поряд ростуть хвойні й листяні дерева.

Ліси помірних широт мають ярусну будову. Перший ярус становлять найвищі дерева, у другому ярусі розташовуються чагарники, у найнижчому ярусі ростуть трави, надґрунтові мохи та лишайники. Проте будова лісу багато в чому залежить від екологічних умов. Зокрема, нерідко в лісах розрізняють два яруси деревних рослин: ярус високих дерев і ярус трохи нижчих. Часто мохи, що вкривають поверхню ґрунту зеленим килимом, утворюють окремий ярус. Коріння рослин теж розташовується в ґрунті ярусами. Така багатоповерхова будова лісу допомагає рослинам найповніше використовувати ресурси навколишнього середовища — світло, вологу, поживні речовини — й одночасно послаблює конкуренцію між рослинами.

ШИРОКОЛИСТЯНІ ЛІСИ

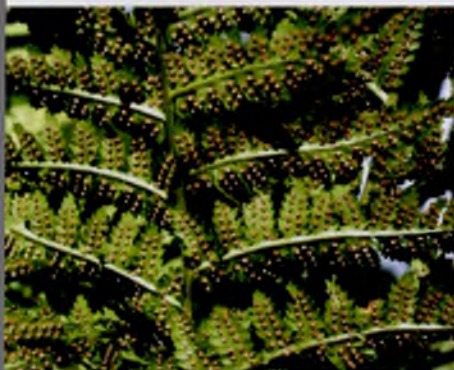
Широколистяні ліси поширені в районах із м'яким, помірно континентальним кліматом.

У південніших районах широколистяні ліси йдуть із рівнинних ділянок і розташовуються вузькими смугами вздовж правих крутих берегів річок або ховаються в балках, ярах, де кращі умови зволоження. Найхарактернішою породою цих лісів є дуб звичайний, тому їх заведено називати дібровами.

Кожен вид по-своєму пристосовується до життя, намагаючись максимально використати всі ресурси природного середовища. У верхньому ярусі широколистяного лісу розташовуються найвищі дерева — дуб, граб, ясен. Вони — головні дерева в лісі, саме від них залежить решта рослин, які ростуть під їхніми кронами.

Трохи менші дерева — клен гостролистий, липа, в'яз, дика груша, клен татарський — утворюють другий ярус. Ще нижче розташовується третій ярус — чагарники. Тут ростуть ліщина, бруслина й інші види чагарників, а також молоді деревця, що проросли з насіння. Проте чітку межу між деревними ярусами можна побачити не в кожному лісі.

Під чагарниками утворюються четвертий і п'ятий яруси. Тут зростають трав'янисті рослини. Сюди, вниз, крізь крони дерев і чагарників проникає мало світла, тому рослини мають широкі листкові пластинки. Під покривом лісу в затінених місцях більша частина трав'янистих видів перебуває у вегетативному стані, розповсюджуються вони за допомогою повзучих кореневищ (яглиця, конвалія). Надземна частина більшості трав'янистих

рослин восени відмирає, а зимують лише кореневища й корені, що знаходяться в ґрунті. Проте в деяких рослин листки залишаються зеленими і взимку (копитняк європейський).

Більшість лісових рослин мають корисні властивості. Серед них є лікарські (дуб, береза, липа, конвалія, медунка), інші — цінні носії вітамінів (шипшина, первоцвіт), деякі з них людина може вживати у їжу (суніці, ліщина). Багато в лісах і рідкісних рослин, і таких, які зникають, тому вони потребують охорони.

Широколистяні ліси — унікальні природні біоценози — місця існування величезної кількості великих і дрібних тварин. Ліси виконують важливу стабілізуючу, водоохоронну й рекреаційну функцію.

В Україні найбільш цінні лісові ділянки охороняються в заповідниках, національних парках і парках — пам'ятках природи.

Більшість ілюстрацій цього розділу з'явилися завдяки знімкам, зробленим у Національному природному парку «Гомільшанські ліси» й на території інших заповідних об'єктів.

ДЕРЕВА ШИРОКОЛИСТЯНИХ ЛІСІВ

ДУБ ЗВИЧАЙНИЙ — *Quercus robur*

Родина Букові — Fagaceae

Дуб — головне дерево наших широколистяних лісів, воно найбільше й найдовше живе.

Дуб — велике дерево заввишки до 40 м із товстим стовбуром і звивистими кряжистими гілками, що утворюють широке листяне шатро, — справляє враження могутності й сили. Листки у дуба чергові, лопатеві, на коротких черешках. Квітки одностатеві: чоловічі в негустих звисаючих сережках, жіночі — по 1–3 на довгих квітконосах. Плід — однонасінний горіх — жолудь.

Дуб — найдовговічніша рослина нашої зони: іноді він живе до двох тисяч років, а столітні й трьохсотлітні дуби зустрічаються дуже часто. Один із найстаріших дубів — Запорізький дуб, який зберігся дотепер у селі Верхня Хортиця. Його вік — понад 700 років, обхват стовбура цього дуба перевищує 6 м.

Дуб — дерево стародавніх переказів і казок. Багато народів вважали дуб найгарнішим деревом і ставилися до нього з пошаною та любов'ю. Латинською мовою дуб так і називається: «гарне дерево» — кверкус (*quercus*), від кельтських слів «*quer*» — «гарний» і «*suez*» — «дерево». Слов'яни й багато інших прадавніх народів шанували дуб як священне дерево. У Стародавній Греції дуб присвячували богові сонця, науки й мистецтва — Аполлону. Дубова гілка означала могутність. Вінком із дубового листя нагороджували за врятування життя й воїнські подвиги.

ГРАБ ЗВИЧАЙНИЙ — *Carpinus betulus*

Родина Ліщинові — Corylaceae

Велике дерево з густою кроною і ребристим стовбуром зі світло-сірою корою. Листки чергові, яйцеподові до довгастої форми, від 6 до 12 см завдовжки і 3–6 см завширшки, шовковисто-опушені. Граб — однодомна рослина. Дрібні непоказні квітки зібрані в суцвіття-сережки, які з'являються на кінцях гілочок навесні одночасно з листочками. Чоловічі тичинкові квітки не мають оцвітини, зібрані в циліндричні звислі сережки завдовжки 3,5–6 см. Жіночі сережки дрібніші за чоловічі, їх розмір не перевищує 2 см. Квітки в них сидять у пазухах

Дуб
звичайний

невеликих покривних лусочок. Після запилення ці лусочки розростаються в листочковидну трилопатову обгортку, яка покриває плід — бурий блискучий горішок завдовжки 5–10 мм.

Звичайне дерево в лісостеповій зоні, на Поліссі, у Карпатах, часом зустрічається в степовій смузі України.

Росте звичайно в другому ярусі листяних, іноді мішаних лісів. Широко використовується в озелененні та в штучних лісових насадженнях. Деревина граба — цінна сировина, з неї виготовляють паркет, деталі машин, музичні інструменти.

БУК ЛІСОВИЙ, АБО ЗВИЧАЙНИЙ —

Fagus sylvaticus

Родина Буківі — Fagaceae

Високе дерево заввишки 20–40 м із короною, розміщеною переважно у верхній частині дерева. Кора на стовбурі гладка, сріблясто-сіра, а гілки червонясто- або світло-бурі. На гілках добре помітні білясті сочевички. Листки чергові, яйцевидної або еліптичної форми, цілокраєві, завдовжки 4–10 см і завширшки 2,5–7 см, забарвлені з верхнього боку в темно-зелений колір, а знизу світліші. Квітки одностатеві. Рослина однодомна. Тичинкові квітки зібрані в багатоквіткові головчасті суцвіття, вони непоказні, з трубчасто-дзвоникоподібним віночком. Жіночі квітки зібрані по 2–4. Плід — блискучий тригранний горішок (10–16 мм завдовжки), оточений коробочкоподібною мисочкою, яка після дозрівання розтріскується на чотири лопаті.

Зростає в широколистяних або мішаних лісах у Закарпатті, Прикарпатті й західному Лісостепу.

Бук лісовий

Граб звичайний

Цвітіння дуба

В'яз гладенький

В'ЯЗ ГЛАДЕНЬКИЙ — *Ulmus laevis*

Родина В'язові — *Ulmaceae*

Велике дерево з черговими листками, які розташовані двома рядами. Листки суцільні, по краю пилчасті, звичайно нерівнобокі. Квітки дводомні, у густих бічних пучках, навесні розпускаються до появи листя. Оцвітина проста, дзвоникоподібна, тичинок 4–8, маточка одна, з двома приймочками. Плід — крилатка, завдяки півчастому крилоподібному виросту добре переноситься вітром.

В'ЯЗ ГІРСЬКИЙ — *Ulmus glabra*

Родина В'язові — *Ulmaceae*

Велике дерево 15–30 м заввишки, з товстим стовбуром, укритим буро-коричневою корою. Крона широкоовальна, зі спрямованими під гострим кутом угору гілками. Листки згори гострошерехаті, знизу — жорстковолосисті, великі, до 20 см завдовжки й 12 см завширшки. Крилатки голі.

В'ЯЗ ЛИСТУВАТИЙ, АБО МЕНШИЙ (БЕРЕСТ) — *Ulmus minor* (*U. carpinifolia*)

Родина В'язові — *Ulmaceae*

Велике дерево 10–30 м заввишки. Листки великі, знизу вкриті червонястими дрібними залозками, з двічі пилчастим краєм і гострими зубцями. Крилатки обернено-яйцевидної форми, широкі. Звичайний вид, який зустрічається по всій Україні, у Карпатах — рідше.

В'ЯЗ КОРКОВИЙ — *Ulmus suberosa*

Родина В'язові — *Ulmaceae*

Невелике, 2–10 м заввишки, світлолюбне дерево. Відрізняється від інших в'язів крилоподібними корковими виростами на старих гілках. Листки з тупими зубцями. Зустрічається серед чагарників, на узліссях, у світлих листяних лісах.

Звичайна рослина по всій території України.

В'яз корковий

В'яз гірський

ЛИПА СЕРЦЕВИДНА — *Tilia cordata*

Родина Липові — *Tiliaceae*

Велике тіньовитривале дерево, яке має щільну, густу крону. Може добре рости як у лісі, так і на відкритому місці. У липи, що росте на відкритому місці, нижні гілки пригинаються до землі, створюючи тим самим вологу, прохолодну зону довкола стовбура.

Листки мають характерну серцевидну форму, причому асиметричну: одна половинка листка менша, ніж друга. Край листка дрібно зазубрений — пилчастий. Липа цвіте пізніше за решту наших дерев — у середині літа. Квітки дрібні, блідо-жовті, непоказні, але дуже ароматні й багаті на нектар. Плоди — майже чорні горішки. Вони опадають із дерева по кілька на спільній гілочці. Кожна гілочка має широке тонке крильце, завдяки чому плоди переносяться вітром, розповсюджуючи насіння.

Липа — один із найкращих медоносів. Її квітки широко використовуються в народній медицині. Чай із квіток липи п'ють під час застуди.

Липа серцевидна

Груша звичайна

ГРУША ЗВИЧАЙНА — *Pyrus communis*

Родина Розові — *Rosaceae*

Велике дерево з черговими цільними листками округлої або яйцевидної форми на довгих черешках, із трохи загостреною верхівкою, дрібнопилчастими по краю. Під час розпускання листки пухнасті, пізніше стають досить жорсткими, блискучими з верхнього боку. Цвіте навесні, на кінцях укорочених пагонів — родючих гілок — утворюються зонтикоподібні суцвіття з 5–10 білих квіток. Квітки великі, складаються з 5 чашолистків і 5 пелюсток. Тичинок багато (20–50). Зав'язь захована в м'ясистому квітколожі, стовпчиків 5. Після запилення утворюється соковитий, грушовидної форми плід. У м'якоті плода звичайно міститься багато кам'янистих клітин.

Зустрічається в широколистяних, рідше — у хвойних лісах або в чагарникових заростях. Груша звичайна — родоначальниця багатьох культурних сортів. Її сіянці використовують як підщепу при розмноженні цих сортів.

Бруньки ясеня

ЯСЕН ЗВИЧАЙНИЙ — *Fraxinus excelsior*

Родина Маслинові — *Oleaceae*

Високе дерево, до 20 м заввишки, з кроною, розташованою переважно біля верхівки. Витончений стрункий стовбур вкритий корою сірого або сірувато-бурого кольору. Листки великі, 15–20 см завдовжки, супротивні — розташовані по два у вузлі. Вони непарноперисті, з 3–5 парами бічних листочків довгастої форми, які звужуються до кінців, 5–12 см завдовжки. По краю листочки зубчасті, загострені. Квітки дрібні, непоказні, зібрані в щільні китицевидні суцвіття. Тичинкові квітки мають по 2 фіолетові тичинки, а маточкові — по 1 маточці. Плід — крилатка, сплюснута з боків, лінійно-ланцетної форми, завдовжки від 2 до 5,5 см.

Ясен — дерево першого ярусу листяних лісів. Ця рослина звичайна в лісових і лісостепових районах України. Дерево декоративне, його садять у парках, лісосмугах та інших насадженнях. Дає цінну деревину.

Ясен звичайний

КЛЕН ГОСТРОЛИСТИЙ — *Acer platanoides*

Родина Кленові — *Aceraceae*

Клен гостролистий — одне з найпоширеніших дерев у наших широколистяних лісах. Роль його в лісі звичайно скромна — домішка до пануючих деревних порід. Листки клена великі, округло-кутастої форми, з великими гострими виступами по краю. Такі листки називаються пальчатолопатевими. Листки розташовані супротивно, парами. Цвіте клен дуже рано — напровесні. Квітки його розпускаються тоді, коли на деревах тільки-тільки починають з'являтися маленькі листочки. Квітки клена ароматні й містять нектар. Чай із додаванням таких квіток має особливий смак. Клен добрий медонос, його квітки активно відвідують бджоли.

Плоди клена розвиваються з квіток і мають своєрідну будову. Незрілий плід складається з двох крилатих плодиків, які стирчать у протилежні боки й приросли один до одного. У кожному плодику міститься одне сім'я. Крилаті плодики клена опадають із дерева, швидко-швидко обертаючись, мов пропелер, і плавово опускаються на землю. Швидкість такого приземлення невелика, тому вітер відносить насіння далеко від дерева.

КЛЕН ТАТАРСЬКИЙ, ЧОРНОКЛЕН — *Acer tataricum*

Родина Кленові — *Aceraceae*

Невелике дерево заввишки 5–6 м, яке росте в нижніх ярусах широколистяних лісів, на узліссях і лісових полянах. Листки довгасті, невеликі — до 8 см завдовжки, суцільні. Квітки дрібні, білясті, пахучі, зібрані в щитковидні суцвіття. Плоди — яскраво-червоні крилатки, крила яких розходяться під гострим кутом.

КЛЕН ПОЛЬОВИЙ — *Acer campestre*

Родина Кленові — *Aceraceae*

Дерево середньої величини, яке за сприятливих умов виростає до 10–15 м заввишки. Листки невеликі, з тупими або тупо загостреними лопатями. Квітки зеленуваті, у щитковидних суцвіттях. Крила подвійних крилаток розходяться по прямій лінії.

Клен польовий

Квітучий клен

Клен гостролистий

Клен татарський

ЧАГАРНИКИ ШИРОКОЛИСТЯНИХ ЛІСІВ

ЛІЩИНА ЛІСОВА — *Corylus avellana*

Родина Ліщинові — *Corylaceae*

Великий чагарник до 10 м заввишки з 5–10 міцними пагонами, які галузяться на верхівці. Листки темно-зелені, округло-серцеподібної форми, до 10 см у діаметрі. Цвіте напровесні. Чоловічі сережки, розташовані в пазухах листків, зовні схожі на сережки берези й вільхи. Жіночі квітки поодинокі. Восени на кущі дозрівають горіхи — ласощі не тільки для людини, а й для деяких лісових тварин. Горіхи — цінний харчовий продукт, вони багаті на крохмаль і містять до 60 % рослинного жиру.

Ліщина — один із найпоширеніших чагарників дібров.

БРУСЛИНА БОРОДАВЧАСТА — *Euonymus verrucosa*

Родина Деревогубцеві (Бруслинові) — *Celastraceae*

Гілки цього чагарника мають темно-зелений колір і вкриті безліччю крихітних горбочків, ніби засіяні численними дрібними бородавками. Від цього й походить назва рослини.

Цвіте бруслина наприкінці весни — на початку літа. Малопомітні невеликі квітки мають по чотири пелюстки з коричневим або тьмяно-зеленуватим забарвленням, через що здаються неживими, вони немовби воскові. На початку осені на чагарнику з'являються плоди-підвіски на довгих тонких плодоніжках. Забарвлення плодів строкате — поєднання рожевого, оранжевого й чорного кольорів. Якщо роздивитися плід уважніше, то можна побачити темно-рожеві лущинки плода, нижче на коротких ниточках висять грудочки оранжевої соковитої м'якоті, в яку занурені кілька чорних насінюнок.

БРУСЛИНА ЄВРОПЕЙСЬКА — *Euonymus europaea*

Родина Деревогубцеві (Бруслинові) — *Celastraceae*

Невеликий чагарник до 1–3 м заввишки з великими зеленими листками завдовжки до 10 см. Відрізняється від попереднього виду чотиригранними зеленими стеблами без бородавок. На гілочках добре помітні четверо коркових ребер. Восени рослини густо вкриті красивими оранжево-червоними плодами з темно-коричневим великим насінням. Зростає на узліссях і у світлих місцях серед чагарників.

Ліщина лісова

Бруслина бородавчата

Ліщина лісова

Бруслина європейська

КАЛИНА ЗВИЧАЙНА — *Viburnum opulus*

Родина Жимолостеві — *Caprifoliaceae*

Гіллястий чагарник із сірою корою. Молоді гілочки зеленувато-сірі або жовто-бурі. Листки супротивні, 5–10 см завдовжки і 5–8 см завширшки, трилопатові. За обрисами листки округлі, з клиноподібною основою. Верхній бік листків звичайно гладкий, а нижній опушений бархатистими волосками. Невеликі білі квітки зібрані в зонтикоподібне суцвіття, причому центральні квітки дрібніші й здатні утворювати плоди, а краєві квітки в суцвітті більші, плодів не утворюють, а лише приваблюють комах-запилювачів. Після цвітіння утворюється плід — ягодоподібна червона кістянка 6–11 мм завдовжки, з одною великою, сплюснутою з боків кісточкою.

Зустрічається в лісах, серед чагарників, на берегах річок майже по всій Україні. Часто цю рослину культивують, оскільки її ягоди та кора мають лікувальні властивості й широко використовуються в народній та офіційній медицині для лікування застудних захворювань.

БУЗИНА ЧОРНА — *Sambucus nigra*

Родина Жимолостеві — *Caprifoliaceae*

Гіллястий чагарник зі світлою корою. Гілки світло-зелені, з жовтуватими сочевичками й пухкою білою м'якою серцевиною. Листки великі, до 30 см завдовжки, супротивні, непарноперисті. Кожен листок має 5–7 часточок овальної форми, з гостропилчастим краєм, звужених біля вершини й округлих при основі. Листя й кора мають неприємний запах. Дрібні білі квітки зібрані в густі щитковидні суцвіття до 10–20 см у діаметрі. Після цвітіння утворюється плід — чорно-фіолетова кістянка з 3–5 кісточками.

Росте в лісах, заростях чагарників, на лісових вирубках, часто як бур'ян. Цінна лікарська, медоносна, декоративна рослина.

Бузина чорна

Калина звичайна

Проліска дволиста

ВЕСНА В ЛІСІ

ПРОЛІСКА ДВОЛИСТА — *Scilla bifolia*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Проліска дволиста — невелика трав'яниста рослина з багаторічною цибулиною, яка знаходиться в ґрунті. Звичайно рослина буває заввишки 7–15 см. Цвіте у квітні. Квітконосне стебло циліндричне, з 2–8 квітками синьо-фіолетового кольору, зібраними в пухку китицю. Квітки спрямовані вгору. Листків 2 (іноді 3), вони мають широколінійну форму.

Декоративна рослина. По-варварському знищується на букети. Потребує охорони. Зустрічається зрідка в лісах, на узліссях, у заростях чагарників у західній частині України, в гірському Криму й на Правобережжі часто, на сході України — рідкісна рослина.

ПРОЛІСКА СИБІРСЬКА — *Scilla sibirica*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Невелика багаторічна рослина, в якій щороку розвиваються всього кілька довгих темно-зелених прикореневих листків завдовжки 10–20 см. Цибулинна рослина. Цибулина до 2 см у діаметрі покрита світло-сірими лусками. Квітки яскраво-сині,

зібрані в суцвіття-китиці на верхівках тонких нахилених донизу квітконосних стебел. Квітка проста, складається з 6 листочків оцвітини (пелюсток), розташованих двома колами, по 3 в кожному. Тичинок 6, із великими жовтими пиляками. Плід — кулясто-тригранна коробочка.

Проліски — перші рослини, що з'являються напровесні, коли тільки зійде сніг, у листяних лісах, на узліссях, у заростях чагарників.

Декоративна рослина.

По-варварському знищується й потребує охорони.

ПШІНКА ВЕСНЯНА — *Ficaria verna*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Невисока, 10–30 см заввишки, багаторічна трав'яниста рослина. Корені мають гулясті стовщення — бульбочки. Листки округло-серцевидні, до 5 см у діаметрі, на довгих черешках. Пластинка листка згори блискуча.

Цвіте напровесні. Золотаво-жовті поодинокі квітки на високих квітконосах підносяться над розеткою листків. У квіток 3 чашолистки і від 6 до 14 довгастих пелюсток. При основі пелюсток розміщується нектарник. Тичинок і маточок багато. Плід — збірна сім'янка. Відразу після дозрівання плодів надземна частина рослини відмирає.

Досить звичайна рослина в лісових районах. Зелені зарості пшінки весняної із золотаво-жовтими квітками можна побачити навесні в ярах, по сирих лужках, на узліссях, галявинках, у сируватих листяних лісах.

МЕДУНКА ТЕМНА — *Pulmonaria obscura*

Родина Шорстколисті — *Boraginaceae*

Трав'яниста рослина, квітки якої забарвлені у два кольори. Віночок спочатку рожевий, пізніше синьо-фіолетовий або синій. Чашечка зелена, у формі вузького дзвоника. Квітки невеликі, 7–10 мм у діаметрі, зібрані в суцвіття-завиток. Весняні пагони — квіткові, заввишки 10–30 см, з довгастими гострими листочками.

Пізніше, наприкінці цвітіння, розвиваються великі прикореневі листки — яйцевидно-ланцетні, загострені, вкриті жорсткими щетинками, на довгих черешках. Ці листки забарвлені в темний колір — важливе пристосування для максимального поглинання слабкого світла, що проникає крізь крону дерев.

Широко розповсюджена рослина, зустрічається в мішаних і широколистяних лісах. Має лікувальні властивості, у народній медицині застосовується для лікування легеневих захворювань. Медоносна рослина.

Проліска сибірська

Пшінка весняна

Медунка темна

Переліска багаторічна

ПЕРЕЛІСКА БАГАТОРІЧНА — *Mercurialis perennis*

Родина Молочайні — *Euphorbiaceae*

Непоказна багаторічна рослина заввишки 20–50 см, проте у весняному лісі її складно не помітити завдяки соковитій зелені куртин. На стеблах, переважно у верхній частині, зібрані темно-зелені листки. Листки широкі, звужені з обох кінців, загострені, з пилчастим краєм. Чоловічі й жіночі квітки непоказні, дрібні, менше 3 мм у діаметрі, зібрані в клубочки на розгалуженому квітконосі. Суцвіття — колосок.

Росте у мішаних і широколистяних лісах на багатих ґрунтах. Лікарська й отруйна рослина.

АНЕМОНА ЖОВТЕЦЕВА — *Anemone ranunculoides*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Багаторічна рослина зі стовщеним, м'ясистим, галузистим кореневищем, розташованим у ґрунті. Навесні на кінці кожного кореневища розвивається по одному стеблу. Прикореневих листків зазвичай немає, або розвивається лише один, на довгому черешку. Стебла невисокі заввишки 10–20 см, з кільцем із трьох листочків на коротких черешках. Кожен листок розрізаний на 3 довгастро-овальні частини, кожна з яких може бути теж розрізаною на пилчасті частки. Цвіте напровесні. Квітки (1,5–3 см у діаметрі) звичайно поодинокі, рідше по 2–5, на довгих квітконіжках. Пелюсток 5, яскраво-жовтого кольору.

Звичайна рослина в листяних лісах.

АНЕМОНА ДІБРОВНА — *Anemone nemorosa*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Одна з найгарніших весняних рослин. У ґрунті розташоване горизонтальне м'ясисте кореневище, від якого відходять одиночні прикореневі листки на довгих черешках. Квітконосні стебла з кільцем із трьох листків. Листкова пластинка дуже розрізана на глибокозубчато-пилчасті частки. Цвіте навесні. Великі, 4–4,5 см у діаметрі, білі квітки розташовані на поодиноких квітконосах. Пелюстки ніжні, білі, зовні оточені червонясто-фіолетовими листочками оцвітини.

Анемона жовтецева

Переліска багаторічна

Декоративна рослина, має лікувальні властивості.
Останнім часом зустрічається не часто. Потребує охорони.

ПЕРВОЦВІТ ВЕСНЯНИЙ – *Primula veris*

Родина Первоцвітні – *Primulaceae*

Багаторічна рослина з багаторічним кореневищем, від якого відходять численні шнуроподібні корені. Листки суцільні, лопатеві, звужені в довгі черешки або сидячі, зібрані в прикореневу розетку.

З центру розетки піднімається безлисте квітконосне стебло, на верхівці якого розташовується зонтикоподібне суцвіття з лінійними листочками обгортки. Квітки в діаметрі 8–15 мм, віночок яскраво-жовтий, із досить довгою трубочкою і великим відгином, із суцільними або двороздільними лопатями пелюсток. Чашечка завдовжки 8–15 мм. Після відцвітання розвивається плід – коробочка.

Розповсюджена рослина, яку можна побачити навесні й на початку літа у світлих лісах, на узліссях. Проте останнім часом зустрічається дедалі рідше. Має лікувальні властивості; у молодому стані листки їстівні, містять велику кількість вітаміну С. Охороняється.

Первоцвіт весняний

ЧИНА ВЕСНЯНА – *Lathyrus vernus*

Родина Бобові – *Fabaceae*

Невелика багаторічна рослина, 20–60 см заввишки з товстим коротким галузистим кореневищем. Навесні розвивається одиночне прямостояче стебло з 2–4 парами яйцевидних, широкоовальних або ланцетних загострених листочків складного листка. Стрижень листка закінчується короткою м'якою колючечкою. Прилистки великі, яйцевидно-ланцетні, 15–20 мм завдовжки.

Квітки зібрані у суцвіття-китицю з 3–8 квіток. Нижні зубці чашечки більші за верхні. Віночок спочатку червоний або малиновий, пізніше синій. Човник і крила однакової довжини з прапором. Після цвітіння утворюються плоди – лінійні боби завдовжки 40–50 мм, стиснуті, голі. Після дозрівання вони розтріскуються, а лущинки закручуються, розкидаючи насіння.

Росте в тінистих лісах і чагарниках практично повсюдно.

Чина весняна

Анемона дібровна

Первоцвіт весняний

Фіалка запашна

Родина Фіалкові — Violaceae

Серед весняних рослин, які тішать нас своєю красою, фіалки посідають особливе місце. Ніжно-блакитні або фіолетові духмяні квітки цих рослин дарують нам радість і підносять настрій.

ФІАЛКА ЗАПАШНА — *Viola odorata*

Родина Фіалкові — Violaceae

Дрібна рослина з повзучим розгалуженим кореневищем і повзучими пагонами. Листки на довгих черешках, темно-зелені, округло-серцеподібні. Цвіте фіалка запашна у квітні-травні. Квітки дуже духмяні, на довгих квітконіжках. Пелюстки синьо-фіолетові, нижня пелюстка на вершині виїмчата, решта округлі. Плід — округла коробочка.

Декоративна рослина. Усі її частини містять ефірну олію, яку широко використовують у парфумерії.

Рослина потребує охорони.

ФІАЛКА СОБАЧА — *Viola canina*

Родина Фіалкові — Violaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 20 см із прикореневою розеткою листків і коротким кореневищем, від якого відходять одиночні або численні прямостоячі чи трохи підняті стебла. Рослина може бути голою або опушеною короткими волосками. Прикореневі листки на довгих черешках, листкова пластинка яйцевидна або довгасто-яйцевидна, з серцеподібною основою. Край листкової пластинки зарубчастий. Квітки завдовжки 1–2,5 см, сині (рідко білі), у зіві білясті, без запаху. Нижня пелюстка коротша за бічні, з тупою білуватою або жовтуватою шпоркою. Після цвітіння утворюється плід — довгасто-яйцевидна коробочка. Цвіте фіалка наприкінці весни.

ФІАЛКА ДИВНА — *Viola mirabilis*

Родина Фіалкові — Violaceae

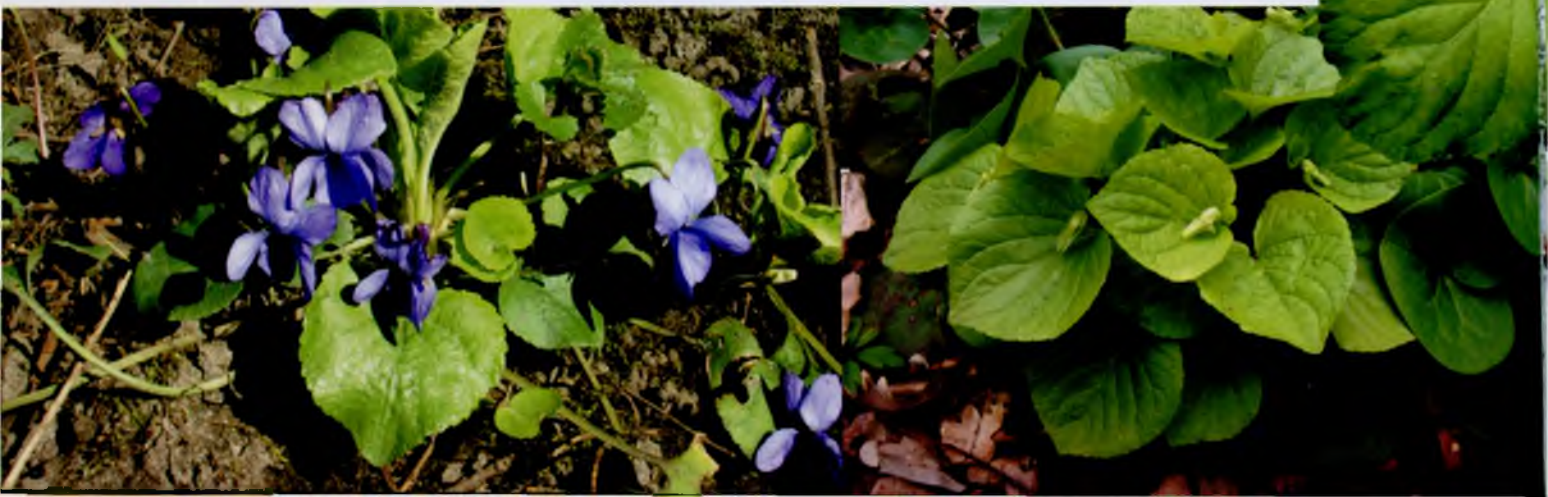
Рослина з товстим дерев'янистим кореневищем, укритим іржаво-бурими лусочками. Листки зібрані в прикореневу розетку. Прикореневі листки на довгих черешках, зубчасті, широкояйцевидні, з брунькоподібною основою. Пахучі, звичайно безплідні квітки з'являються спочатку в пазухах прикореневих листків. На стеблі, яке розвивається після появи перших квіток, формуються недорозвинені квітки, здатні утворювати насіння. Біля основи цих квіток добре розвинена зближена пара сидячих листків.

Зустрічається в найтемніших місцях у лісах України. Рослина декоративна, потребує охорони.

Фіалка собача

Фіалка дивна

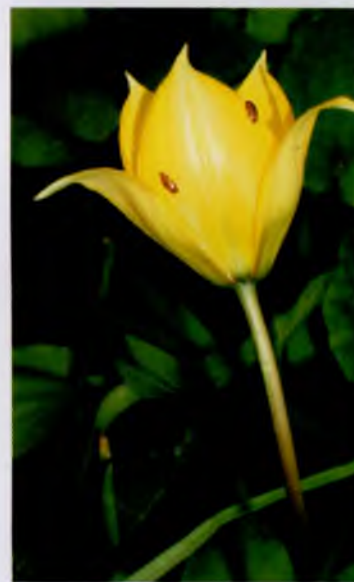
ТЮЛЬПАН ДІБРОВНИЙ — *Tulipa quercetorum*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна цибулинна трав'яниста рослина, що цвіте навесні в широколистяних лісах. На квітконосному стеблі є кілька слабо розвинених стеблових листочків, прикореневий листок лінійний, великий, до 20–25 см завдовжки й 3 см завширшки. Квітки поодинокі, лимонно-жовті всередині й зеленувато-жовті ззовні при основі квітки. Квітка складається з 6 листочків оцвітини. Тичинок теж 6. Зав'язь тригніздна. Після цвітіння утворюється плід — коробочка.

Зустрічається в широколистяних лісах, на узліссях. Декоративна рослина. По-варварському знищується. Охороняється.

Тюльпан дібровний

ЗІРОЧКИ ЖОВТІ — *Gagea lutea*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–30 см. Із невеликої, відкритої сіро-бурими лусками цибулини розвивається плаский, широколанцетний прикореневий листок завширшки 13 мм, який довший за суцвіття. Суцвіття складається з 3–10 квіток на квітконіжках різної довжини, під ним розташовані 2 нерівні листочки. Квітка має 6 пелюсток, листочки оцвітини завдовжки 13–18 мм, вони ланцетні, тупі, зовні зеленуваті. Після цвітіння утворюється плід — куляста коробочка. Цвіте навесні, у квітні.

ЗІРОЧКИ МАЛЕНЬКІ — *Gagea minima*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Дрібніші за попередній вид, із двома цибулинками, шилуватим прикореневим листком завширшки 1–3 мм і тільки одним листком біля основи суцвіття. Листочки оцвітини (пелюстки) 10–14 мм завдовжки, гострі. Зустрічається в тих самих місцях, що й попередній вид, цвіте у квітні — на початку травня. Розмножується вегетативно маленькими цибулинками-дітками.

Зірочки жовті

ЗІРОЧКИ УКРАЇНСЬКІ — *Gagea ucrainica*

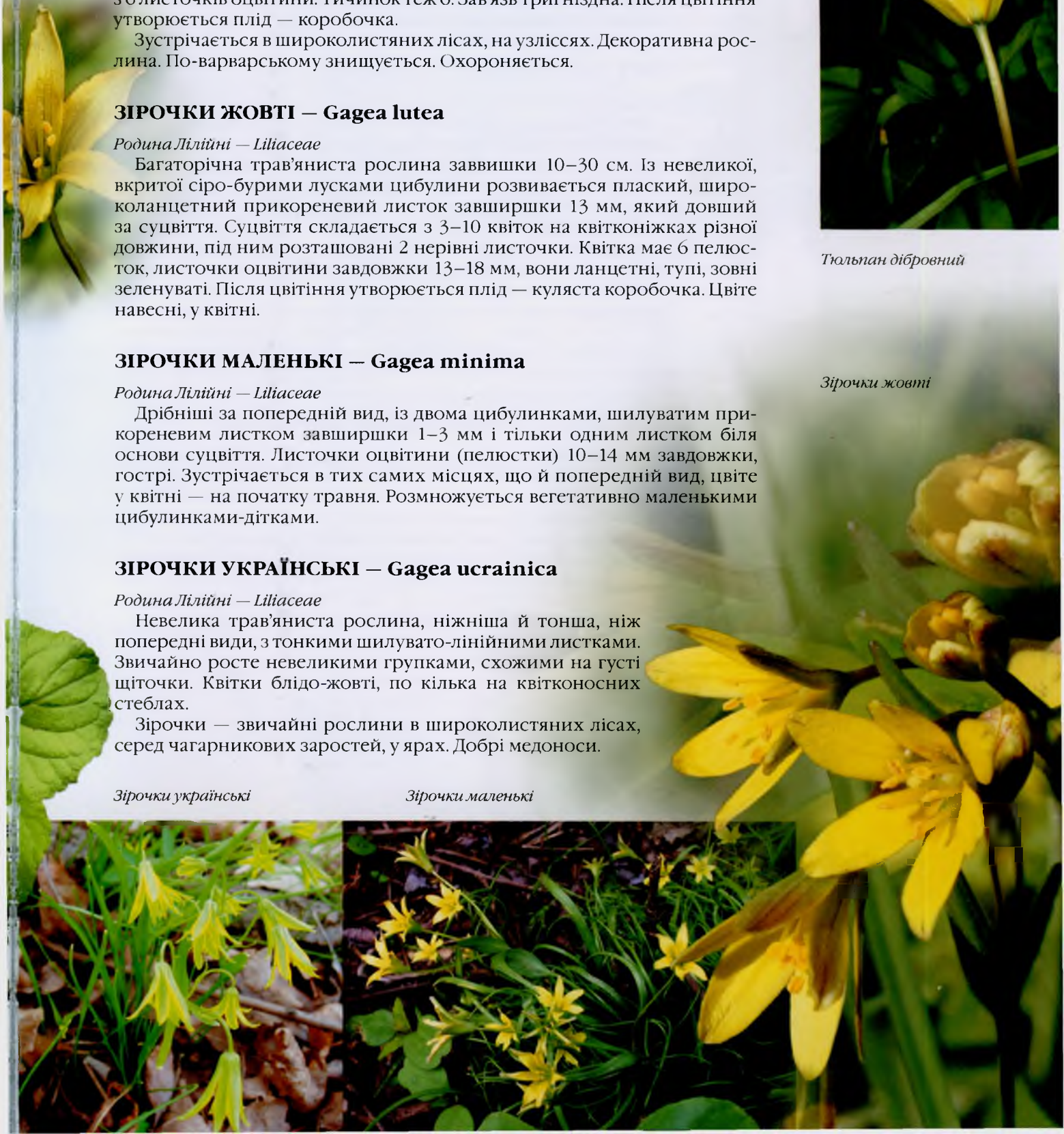
Родина Лілійні — *Liliaceae*

Невелика трав'яниста рослина, ніжніша й тонша, ніж попередні види, з тонкими шилувато-лінійними листками. Звичайно росте невеликими групками, схожими на густі щіточки. Квітки блідо-жовті, по кілька на квітконосних стеблах.

Зірочки — звичайні рослини в широколистяних лісах, серед чагарникових заростей, у ярах. Добрі медоноси.

Зірочки українські

Зірочки маленькі

РЯСТ МАРШАЛЛА – *Corydalis marschalliana**Родина Руткові – Fumariaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина до 50 см заввишки. Квітки світло-жовті або бруднувато-білі, зібрані в суцвіття-китиці. Частки листка довгасто-еліптичні, цілокраєві. Підземні бульби кулястої форми. Зустрічається вид у широколистяних лісах у Лісостепу, Степу, в гірському Криму; на Правобережній Україні рідше. Цвіте ряст Маршалла навесні, іноді утворюючи в лісах практично суцільний килим.

РЯСТ УЩІЛЬНЕНИЙ – *Corydalis solida**Родина Руткові – Fumariaceae*

Невелика трав'яниста рослина 8–20 см заввишки. У ґрунті знаходиться тверда, товста (8–15 мм у діаметрі) світло-коричнева бульба. На стеблі розташовуються великі лусковидні листки. Верхні листки на довгих черешках, кілька разів розрізані на сегменти, які також розділені на лінійно-довгасті, зубчасті на верхівці частки. Цвіте наповесні. Квітки на тонких квітконіжках зібрані в густе суцвіття-китицю. Покривні листки на верхівці зубчасті або глибоко надрізані. Квітки рожево-фіолетові, 15–20 мм завдовжки. Чашечка непомітна. Відгин бічних пелюсток квітки має широку виїмку. Плід – коробочка 10–12 мм завдовжки і 3–4 мм завширшки.

Зустрічається навесні в широколистяних і ялиново-широколистяних лісах, вільшаниках і ярах майже по всій Україні.

РЯСТКА ЗОНТИЧНА – *Ornithogallum umbellatum**Родина Лілійні – Liliaceae*

Невелика багаторічна трав'яниста рослина з цибулиною та 4–6 прикорневими листками вузьколінійної форми. Листки сріблясті, з білою смужкою посередині. Суцвіття – щиток із білих, досить великих квіток. Пелюсток і тичинок у квітці по 6. Цвіте у травні. Після цвітіння утворюється плід – коробочка. Зустрічається у світлих лісах і на схилах. Культивується, інколи дичавіє.

*Ряст ущільнений**Ряст Маршалла**Рястка зонтична*

ВЕСНА В КРИМУ ТА КАРПАТАХ

ПІДСНІЖНИК БІЛОСНІЖНИЙ — *Galanthus nivalis*

Родина Амарилісові — *Amarillidaceae*

Невисока рослина (10–15 см заввишки) з двома довгасто-ланцетними чи лінійними плоскими або складчастими листками й невеликою, близько 1 см у діаметрі, цибулиною. Стебла під час цвітіння вдвічі довші за листки. Цвіте напровесні. Квітки поодинокі, нахилені донизу, розташовані в пазухах плівчастих приквіткових листочків. Квітка складається з 6 пелюсток: 3 зовнішні — білі, завдовжки 15–30 мм, 3 внутрішні — удвічі коротші, із зеленою плямою і надрізом на верхівці.

Росте в тінистих лісах на півдні, зокрема, в Криму, а також на заході України. Медоносна, отруйна, декоративна рослина. Через раннє цвітіння й красу квіток її по-варварському знищують, збираючи для букетів. Охороняється.

Підсніжник білосніжний

ЦИКЛАМЕН КУЗНЕЦОВА — *Cyclamen kuznetzovii*

Родина Первоцвітні — *Primulaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–15 см з підземною бульбою. Листки суцільні, округлі, на довгих черешках, зібрані в прикореневу розетку. Навесні з-під снігу з'являються рожево-бузкові квітки на довгих ніжках.

Вид росте лише у східному Криму, на масиві Кубалач, у листяних лісах на висоті 500–700 м. Декоративна рослина. Навесні її знищують заради букетів. Потребує особливих умов для існування, тому охороняти її слід якнайсуворіше. Вид занесено до Європейського Червоного списку.

ВЕСНІВКА ДВОЛИСТА — *Majanthemum bifolium*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна рослина з тонким повзучим кореневищем. Стеблових листків 2 (рідко — 3). Листки на вегетативних пагонах одиночні, на квітконосних — парні, усі серцеподібно-яйцевидної форми. Цвіте на початку літа. Квітки, близько 5 мм у діаметрі, зібрані в суцвіття-китицю. Листочки оцвіттини довгасті.

Зустрічається в широколистяних і хвойних лісах.

Веснівка дволиста

Цикламен Кузнецова

Купальниця
європейська

КУПАЛЬНИЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКА – *Trollius europaeus*

Родина Жовтецеві – *Ranunculaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–80 см із коротким шнуровидним кореневищем. Прикореневі листки на довгих черешках, розсічені до основи на 5 ромбічних зубчастих сегментів. Квітки великі, 35 см у діаметрі, кулясті через дуже ввігнуті численні (10–20) жовті чашолистки. Пелюстки-нектарники оранжеві, коротші за тичинки. Після цвітіння утворюються кулясті плоди. Цвіте наприкінці весни – на початку літа. Росте на лісових галявинах, узліссях, сирих луках, у чагарниках. Рослина рідкісна, декоративна, потребує суворої охорони. Зустрічається по всій Україні, крім степової зони.

ЧЕМЕРНИК ЧЕРВОНЯСТИЙ – *Helleborus purpureus*

Родина Жовтецеві – *Ranunculaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–70 см із пальчаторозсіченими, нерідко зимуючими листками. Прикореневі листки довгочерешкові, розсічені на 5–11 пилчастих сегментів. Стрілка з 1–3 квітками до 3–6 см у діаметрі, спочатку похиленими. Чашолистки фіолетово-червоні. Численні тичинки сидять по спіралі на вишуклому квітколожі. Маточок 3–10, вільних або зрощених при основі. Плід – шкіряста багатолістянка. Цвіте напровесні, у березні–квітні, інколи майже з-під снігу.

Зустрічається рідко в листяних і хвойних лісах у Карпатах, Прикарпатті, західному Лісостепу. Отруйна, декоративна, медоносна рослина. Використовується в медицині.

НАРЦИС ВУЗЬКОЛИСТИЙ – *Narcissus angustifolius*

Родина Амарилісові – *Amarillidaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з невеликою довгастою цибулиною, безлистим стеблом, прикорневими лінійними листками. Будова квітки своєрідна: оцвітина зростається в довгу трубочку, на розширеному кінці якої розташовуються 6 відігнутих бруднувато-білих пелюсток. Пелюстки довгасто-еліптичні, звужені до основи. Тичинок також 6, маточка тонка, з тригранною приймочкою.

Культивується велика кількість сортів і видів цього роду. Нарцис вузьколистий – єдиний вид нарцисів, який росте в Україні в природному середовищі. Зустрічається в Карпатах, на сьогодні збереглося лише кілька місць його зростання. Декоративна рослина. Охороняється в Карпатському біосферному заповіднику (в Долині нарцисів).

Чемерник червонястий

Нарцис вузьколистий

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Більшість орхідей — дуже рідкісні види, що перебувають під загрозою зникнення. Через декоративні властивості їх нищать збиранням на весняні букети. До зникнення цих видів призводить знищення місць, у яких вони ростуть. Усі орхідеї суворо охороняються.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПУРПУРНИЙ — *Orchis purpurea*

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Трав'яниста багаторічна рослина заввишки 25–50 см. Кореневі бульби подовжено-яйцевидні, служать рослині для нагромадження запасних поживних речовин. Листочків 3–6, еліптично-ланцетної форми або подовжених. Суцвіття густе. Квітки ароматні, шолом квітки має яйцевидну форму, губа біляста або світло-рожева, з темними пурпурними плямами, 10–15 мм завдовжки, трироздільна. Цвіте в травні–червні. Зустрічається в Прикарпатті, Лісостепу, в гірському Криму. Росте в лісах, на полянах та узліссях, переважно на вологому ґрунті. Лікарська рослина.

Охороняється.

Зозулинець пурпурний

ЦЕФАЛАНТЕРА ДОВГОЛИСТА — *Cephalanthera longifolia*

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Багаторічна рослина з підземним кореневищем. У суцвітті може бути від 3 до 15 квіток, зібраних у негусту китицю. Листочки оцвітини 12–16 мм завдовжки, губа із заднього боку мішковидно роздута, спереду — серцеподібно-трикутна, з 3–5 поздовжніми гребенями, на верхівці золотаво-жовта. Цвіте в травні–червні. Зустрічається в тінистих лісах у Карпатах, Поліссі, Лісостепу, в гірському й південному Криму. Рослина рідкісна, декоративна, охороняється.

Цефалантера довголиста

ОФРІС ОВОДОНОСНИЙ — *Ophris oestrifera*

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

Невелика трав'яниста багаторічна рослина з округлими кореневими бульбами. Квітки зібрані в 2–10 квіткових китицевидних суцвіттях. Листочки оцвітини розпускаються в різні боки, внутрішні звичайно густо опушені, губа без шпорки, опукла, цілокраєва або трилопатева, при основі з двома густо вкритими волосками рижками, що стирчать угору, на верхівці — з коротким, загнутим угору придатком пурпурно-білого кольору, з 3 синювато-фіолетовими плямами, облямованими вузькою жовтою смужкою. Зустрічається в гірському й південному Криму. Декоративна рослина, рідкісна, охороняється.

Офріс оводоносний

Цибуля ведмежа

РОСЛИНИ ВОЛОГИХ МІСЦЕЗРОСТАНЬ

У широколистяних і мішаних лісах, у ярах, по берегах лісових струмків зростають рослини, які пристосувалися до умов недостатнього освітлення й високої вологості повітря. У цих місцях майже все світло дістається густим кронам дерев, тому рослини, що ростуть під ними, намагаються піймати кожен промінець.

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА — *Allium ursinum*

Родина Цибулеві — *Alliaceae*

Невелика рослина заввишки 15–50 см, яка звичайно росте густими заростями. Цибулина подовжена, близько 1 см завтовшки. Нерідко добре розвиваються підземні пагони, завдяки яким рослина швидко розмножується. Листки за формою та розміром схожі на листки конвалії. Цвіте в першій половині літа. Білі квітки зібрані в суцвіття-зонтик напівкулястої форми.

У західних областях України зустрічається частіше, ніж у східних. Рослина їстівна, містить багато вітаміну С, має сильний часниковий запах. Лікарська, медоносна рослина. Потребує охорони через варварське знищення у весняний період.

Вороняче око
звичайне

ВОРОНЯЧЕ ОКО ЗВИЧАЙНЕ — *Paris quadrifolia*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з довгим повзучим кореневищем. Від кореневища піднімається одиночне стебельце заввишки 15–35 см, на якому кільцем розташовуються 4 обернено-яйцевидні листки. Над листками на квітконосі знаходиться одна непоказна верхівкова квітка. Після цвітіння утворюється плід — сизувато-чорна багатонасінна ягода. Певно, саме завдяки їй рослина й дістала свою назву. Цвіте в першій половині літа.

Рослина отруйна; іноді використовується як лікарська. Зустрічається в широколистяних лісах, у вологих місцях, серед чагарників.

Охороняється.

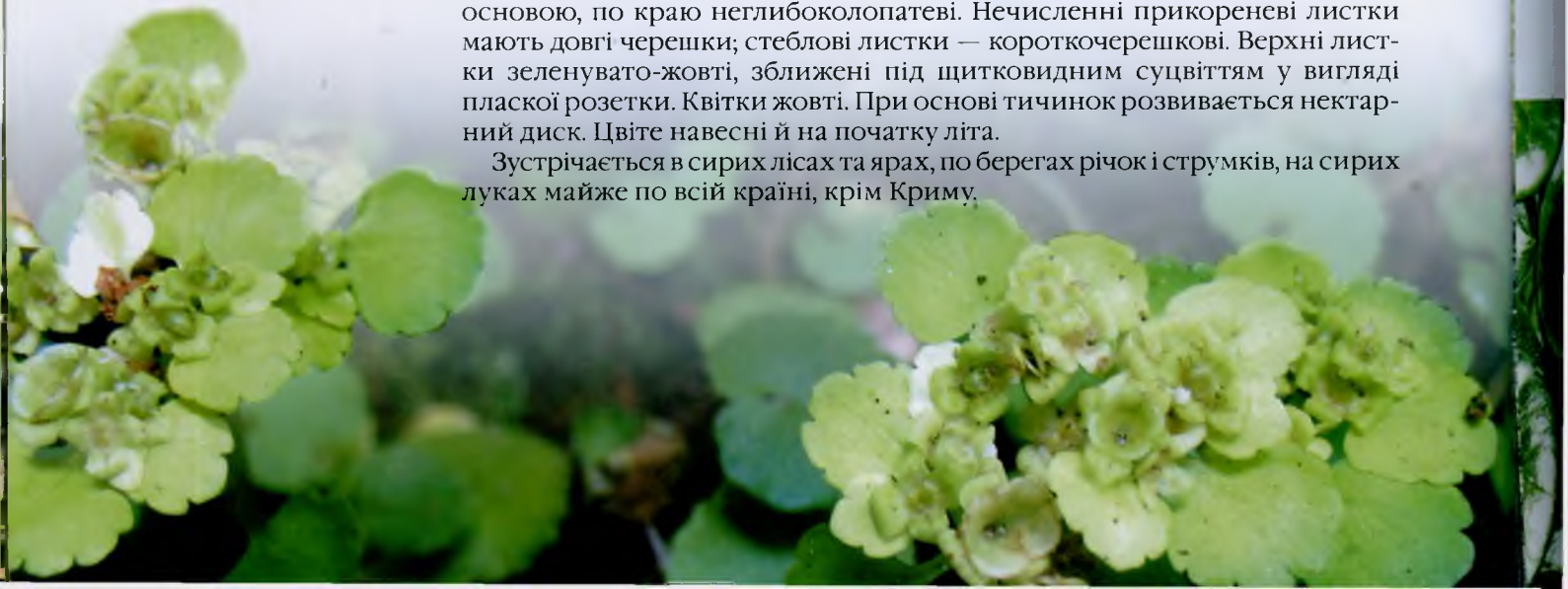
ЖОВТЯНИЦЯ ЧЕРГОВОЛИСТА —

Chrysosplenium alternifolium

Родина Ломикаменеви — *Saxifragaceae*

Невелика трав'яниста рослина заввишки 5–15 см із тонким кореневищем. Стебло одиночне (рідше їх буває кілька), прямостояче, голе або з рідкими волосками внизу, з 1–3 черговими листками. Листки світло-зелені, знизу блідіші, округло-брунькоподібної форми, з глибокосерцеподібною основою, по краю неглибоколопатеві. Нечисленні прикореневі листки мають довгі черешки; стеблові листки — короткочерешкові. Верхні листки зеленувато-жовті, зближені під щитковидним суцвіттям у вигляді пласкої розетки. Квітки жовті. При основі тичинок розвивається нектарний диск. Цвіте навесні й на початку літа.

Зустрічається в сирих лісах та ярах, по берегах річок і струмків, на сирих луках майже по всій країні, крім Криму.

ВОРОНЕЦЬ КОЛОСИСТИЙ — *Actaea spicata*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Багаторічна рослина 30–80 см заввишки з великими черговими, двічі або тричі трійчаторозсіченими листками, що ростуть від товстих кореневищ, які знаходяться в ґрунті. Цвіте наприкінці весни — на початку літа. Квітки непоказні, дрібні, зібрані в китицевидне суцвіття. Пелюстки дрібні, лопатчасті. Тичинки довші за інші частини квітки. Маточка одна. Плід — соковита багатонасінна ягода чорного кольору.

Рідкісна рослина, яка росте на схилах ярів і берегах лісових струмків. Отруйна, лікарська. Охороняється.

Воронець колосистий

ГАДЮЧНИК ЗВИЧАЙНИЙ —

Filipendula ulmaria (F. *denudata*)

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Голі ребристі стебла гадючника досягають 2 м заввишки, часто утворюють густі зарості. Листки великі, перисті, з 3–5-роздільною кінцевою часткою, знизу майже голі або вкриті дуже тонкою білою повстю. Цвіте від середини літа. Квітки дрібні, білі, духмяні, зібрані у велике китицеподібне суцвіття. Чашолистків і пелюсток по 5 (рідко 6).

Зустрічається нечасто, переважно на трав'яних болотах, у сирих і вологих лісах, по лісових ярах і по берегах струмків. Охороняється в багатьох областях України.

Гадючник звичайний

КОПИТНИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ — *Asarum europaeum*

Родина Хвилівникові — *Aristolochiaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 5–10 см із повзучими гіллястими пагонами. На кінцях пагонів утворюються по три лусковидні й по два справжні листки брунькоподібної форми на довгих черешках. Листки забарвлені в темно-зелений колір, часто зимують. Цвіте напровесні. Квітки малопомітні, невеликі, поодинокі й непоказні, ростуть біля основи листків. Оцвіттина ззовні бура або зеленувато-пурпурна, зсередини брудно-пурпурна. Короткі тичинки чергуються з довшими. Насіння з м'ясистими придатками поширюють мурашки, саме тому квітки розташовані так близько до землі.

Звичайна рослина в широколистяних і хвойно-широколистяних лісах. Лікарська рослина з характерним запахом перцю. Отруйна. Назва рослини — «копитник», напевно, походить від схожості листків із формою кінського копита.

Копитник європейський

Пухирник ламкий

Страусове перо звичайне

ПАПОРОТІ ШИРОКОЛИСТЯНИХ ЛІСІВ

Папороті посідають особливе місце серед трав'янистих рослин, які ростуть у лісі. З ними пов'язана величезна кількість легенд і переказів. У широколистяних лісах можна зустріти велике розмаїття папоротей, серед яких є і звичайні, широко розповсюджені види, і рідкісні види, що потребують охорони й навіть занесені до списків рослин, які перебувають під охороною.

ПУХИРНИК ЛАМКИЙ — *Cystopteris fragilis*

Родина Безщитникові — *Athyriaceae*

Невелика багаторічна папороть заввишки від 6 до 30 см. У неї коричнювате кореневище й ламкі червонясто-коричневі внизу черешки, як правило, коротші, ніж пластинка. Пластинки листків звичайно голі (як і черешки), ланцетні за обрисами, двічі перисті з 7–16 парами яйцевидних або ланцетних довгастих пір'їнок, із клиноподібною основою. Спори дозрівають у спорангіях з нижнього боку листка в середині літа. Пухирник — ніжна рослина, легко пошкоджується, завдяки чому й дістав свою назву «ламкий».

Зростає у вологих тінистих лісах, скельних ущелинах, у ярах і на урвищах майже по всій Україні. Містить отруйні речовини.

СТРАУСОВЕ ПЕРО ЗВИЧАЙНЕ — *Matteuccia struthiopteris*

Родина Оноклеєві — *Onocleaceae*

Багаторічна папороть заввишки 30–150 см із товстим лускатим кореневищем і листками, зібраними в пучок. У цього виду папороті дватиписи листків — вегетативні й спороносні. Безплідні літні листки один раз або двічі перисті, з короткими черешками; великі, зелені, обернено-ланцетні або еліптичні, знизу опушені; пір'їнки лінійно-ланцетної форми, щільно прилягають одна до одної, тупі на верхівці, цілокраєві.

Під осінь у центрі розетки вегетативних листків розвиваються спеціальні листки, на яких у спорангіях утворюються спори. Спороносність у другій половині літа — на початку осені. Спороносні листки бурі, перисті, з вузькими пір'їнками із загорнутими до середньої жилки краями. Соруси розміщені на кінчиках жилок і до дозрівання спор прикриті тонким покривальцем.

Одна з рідкісних рослин, яку можна побачити тільки на лісистих берегах річок, у тінистих лісах на багатих ґрунтах, у місцях, не порушених людиною. Рослина декоративна, широко культивується: це одна з найпопулярніших папоротей, що використовуються в озелененні. Може застосовуватись як засіб проти глистів. Охороняється.

Страусове перо звичайне

ЩИТНИК ЧОЛОВІЧИЙ — *Dryopteris filix-mas*

Родина Щитникові — *Aspidiaceae*

Велика папороть заввишки від 30 см до 1,5 м. Багаторічне товсте кореневище вкрите лусками — рештками основ черешків відмерлого листя. Листки на черешках зібрані в пучок і щільно вкриті коричнюватими лусками, що заходять і на стрижень листка. Листкова пластинка ланцетна або довгасто-еліптична, загострена до верхівки, двічі периста. Пера чергові, лінійно-довгасто-округлі, на верхівці листочки тупо-гострозубчасті. Великі округлі соруси розвиваються з нижнього боку листка і вкриті покривальцем, яке висихає і вивільняє спорангії на момент дозрівання в них спор. Спороносить щитник у середині та в другій половині літа.

Щитник чоловічий широко розповсюджений як в Україні, так і за її межами в тінистих лісах і гірських ущелинах.

БЕЗЩИТНИК ЖІНОЧИЙ — *Athyrium filix-femina*

Родина Безщитникові — *Athyriaceae*

Велика папороть із коротким, товстим, майже прямостоячим кореневищем і товстими чорними коренями. Листки з лускатию, жовтуватими-зеленими або червонястими черешками зібрані в пучок. Залежно від умов зростання листки можуть мати різний розмір — звичайно середньої величини або великі (30–70 см завдовжки), рідше маленькі. Пластинка листка ніжна, трав'яниста, світло-зелена, за обрисами ланцетна або еліптична. Листки двічі-тричі перистороздільні, з перистороздільними або перистороздільними часточками списоподібної форми. Пир'їн першого порядку 20–35 пар. Вони лінійно-ланцетні, загострені, сидять й самі перистороздільні або перисторозсічені, із зубчастими частками або сегментами. Довгасті або овальні соруси прикріплені по краю бічних жилок часточок листка, укриті покривалом. Спори дозрівають у середині літа.

Рідкісний, красивий вид папороті. Дуже схожа на щитник чоловічий, але набагато ніжніша, з більш ажурними листочками. Зустрічається по тінистих сирих місцях, по ярах, лісових торфовищах, серед чагарників у рівнинних і гірських лісах і на високогір'ях. Цінна лікарська рослина. Охороняється.

Щитник чоловічий

Безщитник жіночий

Щитник чоловічий

Хвоц лісовий

Родина Хвоцові — Equisetaceae

Хвоці — досить дрібні рослини, їхній розмір рідко досягає 1 м, проте є й винятки. У всіх хвоців добре розвинене підземне кореневище, від якого відходять жорсткуваті ребристі стебла, які часто мають усередині порожнину. Стебла ніби складені з окремих діляночок — члеників, тому хвоці називають членистими. Листки у хвоців дуже редуковані, розташовані кільцями й зростаються один з одним у зубчасті трубочки — піхви. Бувають хвоці без бічних гілочок, якщо ж гілки є, то вони звичайно розташовуються кільцями.

Хвоці — спорові рослини. Величезна кількість спор утворюється у спеціальних спорангіях, зібраних на спороносних колосках на верхівках пагонів. У одних видів хвоців усі пагони однакові, в інших є весняні спороносні пагони й літні фотосинтезуючі. Після дозрівання і висівання спор спороносні пагони відмирають або витягуються, зеленіють, розвивають гілки й робляться схожими на безплідні пагони.

Представники хвоцових, які нині живуть на нашій планеті, — невеликі залишки колишніх величезних, заввишки до 10–20 м, деревоподібних рослин, звичайних для лісів кам'яновугільного періоду.

ХВОЦ ЛІСОВИЙ — *Equisetum sylvaticum*

Родина Хвоцові — Equisetaceae

Один із найкрасивіших видів серед тих, що ростуть в Україні. Невелика трав'яниста рослина заввишки 25–60 см має дуже тонкі, ажурні бічні гілочки. Буруваті спороносні стебла з'являються майже одночасно з безплідними і спочатку дуже відрізняються від них. Після спороношення на стеблі розвиваються такі самі гілки, як і на безплідних пагонах: двічі-тричі розгалужені, горизонтальні або похилені донизу. Спори дозрівають наприкінці весни — на початку літа.

Зустрічається зрідка в рівнинних і гірських лісах у районах із помірним кліматом, серед чагарників, на полях, по берегах річок. Хвоц лісовий — лікарська (сечогінна), фарбувальна рослина. У багатьох районах України хвоц є рідкістю, тому занесений до регіональних списків рідкісних рослин.

ХВОЩ ВЕЛИКИЙ – *Equisetum maximum*

Родина *Хвоцові* – *Equisetaceae*

Однією з «живих викопних рослин» є найбільший представник хвоців, які зростають на території України. За сприятливих умов його пагони можуть досягати до 2 м заввишки. Ростає цей хвоць у тінистих, дуже вологих місцях у широколистяних лісах. Навесні з'являються невеликі спороносні весняні пагони. Услід за ними, наприкінці весни – на початку літа, виростають міцні літні пагони.

В Україні не дуже багато місць, де зустрічається цей вид. Хвоць великий – реліктова, рідкісна рослина, що охороняється. Для збереження цього виду необхідна охорона не тільки самих рослин, але й усього фітоценозу загалом. Вирубування дерев і зміна умов зростання можуть призвести до загибелі унікальної рослини.

ХВОЩ ЗИМУЮЧИЙ –

Equisetum hiemale

Родина *Хвоцові* – *Equisetaceae*

Невелика трав'яниста рослина заввишки 50–125 см, яка часто утворює густі зарості по схилах ярів і берегах лісових струмків. Стебла багаторічні, жорсткі, тьмяно-темно-зелені, прямоходячі, округлі, 3–7 мм у діаметрі. Стебла ребристі, мають 10–30 гострошорстких ребер, які слабо виступають, і велику центральну порожнину. Зазвичай стебла не галузяться. Листкові піхви щільно притиснені до стебла, темно-бурі біля основи, вище – світло-сірі з шилуватими чорно-бурими верхівками. Колоски в цього виду досить дрібні, гострі, сидячі на верхівці стебла або, рідко, бічні. Спороносить хвоць навесні.

Зустрічається досить часто в соснових і мішаних лісах, по ярах і на сухих полянах майже по всій Україні. Лікарська рослина. Раніше її жорсткі стебла використовували для полірування дерева.

Хвоць зимуючий

Хвоць великий

ТРАВ'ЯНИСТІ РОСЛИНИ НАГІРНИХ ДІБРОВ

Улітку трав'яний покрив дібров змінюється: на зміну травам, які рано цвітуть, приходять рослини, чия вегетація триває протягом усього літа. Після розпускання листя освітленість у лісі дуже зменшується, і під йогою цокровом розвиваються тіньовитривалі рослини, які пристосувалися до нестачі сонячного світла. У більшості з них широкі листки, забарвлені в темно-зелений колір через великий вміст хлорофілу. Майже всі рослини широколистяних лісів можуть рости тільки в цих умовах і гинуть на відкритих місцях.

КУПИНА БАГАТОКВІТКОВА — *Polygonatum multiflorum*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина, що зустрічається в тінистих лісах. У ґрунті розташовується горизонтальне кореневище, яке нагадує чотки. На кореневищі видно рубці-смужечки від недорозвинених лускоподібних листків і круглі рубці від стебел, що відмерли.

Навесні з верхівкової бруньки розвивається зелене стебло з черговими листками завдовжки 10–12 см, овальної форми, розташованими двома рядами та оберненими в один бік. З нижньої сторони стебла звисають біло-зеленуваті квітки, зібрані по 1–4 в пазухах листків. Оцвітину трубчаста, зеленувато-біла або рожева, з 6 зубцями. Після цвітіння утворюється плід — зелена ягода, яка під час дозрівання забарвлюється в синювато-зелений колір.

Росте в листяних і мішаних лісах. Звичайна на Поліссі, в Карпатах, Лісостепу, рідко зустрічається в степовій зоні України й гірському Криму. Широко використовується в народній та офіційній медицині. Потребує охорони.

КУПИНА ЗАПАШНА, АБО ЛІКАРСЬКА —

Polygonatum odoratum (P. officinale)

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Вид, який нагадує купину багатоквіткову. Відрізняється гранчастим стеблом і квітками, зібраними по 2. Народна назва цього виду купини — соломонова печать — закріпилася за рослиною, певно, через схожість рубців, які залишаються на кореневищі від опалих стебел, із відтиском печатки на сургучі. Зустрічається у мішаних лісах та у вологих місцях у борах. Цінна лікарська й декоративна рослина. Потребує охорони.

КОНВАЛІЯ ЗВИЧАЙНА — *Convallaria majalis*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 15–30 см. Широкі, загостріні з обох боків листки завдовжки 10–20 см і 4–8 см завширшки розташовуються по 2. Квітки на звислих квітконіжках зібрані в суцвіттякитицю з 6–20 розставлених квіток.

Оцвітину завдовжки 8–10 мм, білого кольору, кулясто-дзвоникоподібної форми, з 6 відгорнутими зубцями. Після цвітіння утворюється плід — зелена ягода 6–8 мм у діаметрі, яка під час дозрівання забарвлюється в червоний колір. Цвіте з кінця весни до середини літа.

Купина багатоквіткова

Купина запашна

Звичайна рослина у хвойно-широколистяних і листяних, рідше у хвойних лісах, заростях чагарників, на узліссях. Ця тіньовитривала декоративна рослина широко культивується. У природному середовищі потерпає від збирання на весняні букети, тому потребує охорони. Отруйна рослина, широко використовується в медицині.

ЛІЛЯ ЛІСОВА, ЛІЛЯ КУЧЕРЯВА —

Lilium martagon

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Одна з найкрасивіших лісових рослин. На жаль, останніми роками її можна побачити дуже рідко. Ця багаторічна рослина має цибулини з черепичасто складених м'ясистих лусок. Навесні з'являються прямостоячі стебла заввишки 30–70 см. Стебло зелене або з червоними плямами. Нижні листки зібрані по 5–6 у кільці, розташовані вище — чергові. Суцвіття — китиця з похилених квіток. Квітки великі, поодинокі, часто з дуже відгорнутими назад листочками оцвітини, білі, жовті, червоні, бузкові або вишнево-рожеві, з внутрішнього боку в ряду видів крапчасті. Плід — коробочка. Цвіте влітку.

Зустрічається на полях, у розріджених хвойних і хвойно-широколистяних лісах, у дібровах і березових гаях, у горах на кам'янистих схилах. Медоносна, декоративна, фарбувальна, кормова, лікарська рослина. Рідкісна, охороняється.

ЧИНА ЛІСОВА — *Lathyrus sylvestris*

Родина Бобові — *Fabaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим кореневищем і ширококрилатим голим стеблом заввишки 1–1,2 м. На стеблі добре видно великі стрілоподібні прилистки. Листки з одною парою великих ланцетних листків і крилатими черешками.

Стрижень листка закінчується галузистим вусиком. Квітконоси довші за листки. Великі рожеві квітки зібрані по 3–8 штук у розпушену китицю. Чашечка квітки дзвоникоподібна, з більш довгим нижнім зубчиком. Прапор квітки зовні зеленуватий, при основі рожевий; крила й човник рожеві. Після цвітіння утворюється плід — біб, довгасто-лінійний, голий, завдовжки 6–7 см. Цвіте у другій половині літа.

Звичайна рослина, зустрічається в лісах, чагарниках, на узліссях.

Декоративна й медоносна рослина.

Ліля лісова

Конвалія звичайна

Чина лісова

Зубниця п'ятилиста

ЗУБНИЦЯ П'ЯТИЛИСТА — *Dentaria quinquefolia*

Родина Капустяні — *Brassicaceae*

Багаторічна рослина заввишки 20–35 см із повзучими горизонтальними кореневищами, часто вкритими м'ясистими лусками. Стебла без прикорневих листків. Листки перисто- або трійчаторозсічені, опушені простими волосками, звичайно розташовані по 3, зближені в кільце. Суцвіття — небагатоквіткова коротка китиця. Квітки фіолетові або темно-рожеві. Приймочка тупа або слабовиїмчаста. Плід — широколінійний або вузьколанцетний сплюснутий стручок. Цвіте наповесні.

ЧИСТЕЦЬ ЛІСОВИЙ — *Stachys sylvatica*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–70 см із прямостоячим стеблом і коротким кореневищем. На стеблі парами розташовуються довгочерешкові темно-зелені листки. Нижні листки широкі, майже яйцевидної форми, верхні — вузькі, ланцетні, середні — подовжено-яйцевидної форми, загострені до верхини й розширені до основи. Суцвіття зібрані в пазухах на верхівці стебла. Квітки по 4–6, темно-червоні, непоказні, з білими плямочками на верхній губі. Цвіте у червні–липні.

Тіньовитривала рослина, зустрічається в листяних лісах майже по всій Україні. Медоносна рослина.

Чистець лісовий

КІНСЬКИЙ ЧАСНИК ЧЕРЕШКОВИЙ — *Alliaria petiolata*

Родина Капустяні — *Brassicaceae*

Тіньовитривала дворічна рослина з прямостоячим стеблом, слабо розгалуженим у верхній частині. Листки суцільні, округло-трикутної форми, на коротких черешках. Суцвіття китицеподібні. Квітки до 10–15 мм у діаметрі, білі. Пелюсток — 4, розташовані навхрест. Плід — довгий, до 4 см, округло-опуклий стручок.

Звичайна рослина листяних і мішаних лісів. Часом використовується як харчова і вітаміноносна, а також як приправа, оскільки має запах часнику. Рослина отруйна для тварин.

Кінський часник черешковий

Чистець лісовий

ГРАВІЛАТ МІСЬКИЙ — *Geum urbanum*

Родина Розові — *Rosaceae*

Багаторічна рослина заввишки 30–80 см із прямостоячими стеблами, опушеними м'якими волосками. У прикореневих листків добре розвинені черешки, стеблові листки — майже сидячі. Прикореневі листки переривчастоперисті, ліровидні, з більшими кінцевими сегментами. Цвіте з кінця весни до кінця літа. Квітки жовтого кольору, широко розкриті, 1–1,5 см у діаметрі, поодинокі або зібрані в розпушені щитковидні суцвіття. Плід — збірна сім'янка. Усі насінини мають невеликі гачечки, які легко чіпляються за одяг людини й шерсть тварин, завдяки чому розповсюджуються на великі відстані.

Широко розповсюджена лісова рослина-бур'ян. Її можна побачити в тінистих лісах, у парках і чагарниках по всій Україні.

ЗІРОЧНИК ЛАНЦЕТОВИДНИЙ — *Stellaria holostea*

Родина Гвоздичні — *Caryophyllaceae*

Невелика трав'яниста рослина заввишки 15–40 см із чотиригранними ламкими стеблами. Листки вузьколанцетні, гострі, завдовжки 4–9 см і 0,5–1,3 см завширшки, гострошерехаті по краях. Білосніжні квітки до 2 см у діаметрі, на довгих опушених квітконіжках, зібрані в негусті суцвіття. Пелюстки вдвічі довші за чашечку, до половини двороздільні. Коробочка плода куляста. Цвіте навесні й на початку літа.

Звичайна рослина в лісах (переважно широколистяних) і чагарниках. Медоносна, декоративна, кормова рослина.

ЗІРОЧНИК СЕРЕДНІЙ — *Stellaria media*

Родина Гвоздичні — *Caryophyllaceae*

Невелика, заввишки 5–30 см, однорічна або дворічна рослина. Стебла лежачі, гіллясті, ламкі. На стеблах розташовані яйцевидні листки завдовжки 1–2 см. Нижні листки з черешками, верхні — сидячі. Дрібні квітки розміщуються на довгих квітконосах. Пелюстки білі, глибоко-двороздільні, коротші за чашечку. Плід — яйцевидна або довгаста коробочка. Цвіте з весни до осені.

Зустрічається поблизу жител, на городах, засмічених місцях, іноді на сирих лісових дорогах і полянах. Рослина медоносна. Іноді використовується для підгодовування курчат і співочих птахів.

Гравілат міський

Зірочник ланцетовидний

Зірочник середній

БАРВІНОК МАЛИЙ — *Vinca minor**Родина Барвінкові — Аросупасеae*

Вічнозелена рослина, добре відома своїми блакитними квітками й шкірястими супротивними листками. Повзучі гіллясті стебла вкорінюються; квітконосні пагони прямостоячі, до 30 см заввишки. Листки еліптичні, вічнозелені, згори блискучі, голі, завдовжки 3–5 см і до 2,5 см завширшки. Листки прикріплюються до стебла короткими черешками. Віночок квітки до 2,5 см у діаметрі, трубка віночка до 12 мм завдовжки. Цвіте в першій половині літа.

Широко розповсюджений, росте в тінистих лісах майже по всій Україні (включаючи Крим). Розводиться як декоративна рослина в парках, садах, на кладовищах і нерідко дичавіє. Рослина лікарська, отруйна.

*Барвінок малий***ГЛУХА КРОПИВА, ЯСНОТКА ПЛЯМИСТА —*****Lamium maculata****Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae*

Трав'яниста багаторічна рослина з короткими підземними пагонами. Уся рослина опушена. Листочки на черешках, яйцевидної або трикутної форми, пилчасті по краю. Квітки зібрані в багатоквітковий кільця. Чашечка квітки дзвоникоподібна, з трикутними загостреними й досить довгими зубцями. Віночок двогубий, із кільцем волосків у зіві, верхня губа шоломоподібної форми, нижня — трилопатева. Трубочка віночка зігнута, бокові лопаті нижньої губи з шилуватим зубцем. Цвіте в червні–серпні. Зустрічається в лісах, у чагарникових заростях майже повсюдно, крім південного Степу.

БУГИЛА ДІБРОВНА — *Anthriscus nemorosa**Родина Зонтичні (Селерові) — Аріасеae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 50–180 см із товстим вертикальним коренем. Стебло глибокоборозенчасте, у верхній половині дуже гіллясте. Трикутні, двічі або тричі перисті нижні листки з довгими черешками, верхні — сидячі, з добре розвиненими піхвами.

Глуха кропива

Суцвіття-зонтики без обгортки, з 7–15 майже рівними голими променями, зібрані в щитовидне спільне суцвіття. Пелюстки білі. Після цвітіння утворюється темно-коричневий або чорний гладенький блискучий плід. Цвіте до середини літа.

Ця поширена рослина зустрічається на луках, у чагарниках, садах, освітлених лісах, на вирубках, берегах річок, пустирях, у ярах і біля людського житла.

БУТЕНЬ П'ЯНКИЙ – *Chaerophyllum temulum*

Родина Зонтичні (Селерові) – Аріасеae

Багаторічна рослина від 50 см до 1,5 м заввишки з кулястою або веретеноподібною стовщеною бульбою. Стебло одиночне, округле, з пурпурними плямами, вкрите відхиленими вниз білими щетинистими волосками, у верхній частині гіллясте.

Листки трикутні, три або чотири рази перисторозсічені; кінцеві частки листка ланцетні. Суцвіття — багатопроменеві зонтики. Пелюстки квіток білі. Цвіте влітку.

Зростає в тінистих лісах, на узліссях, у заростях чагарників. Має неприємний запах.

Бугиля дібровна

ЯГЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА – *Aegopodium podagraria*

Родина Зонтичні (Селерові) – Аріасеae

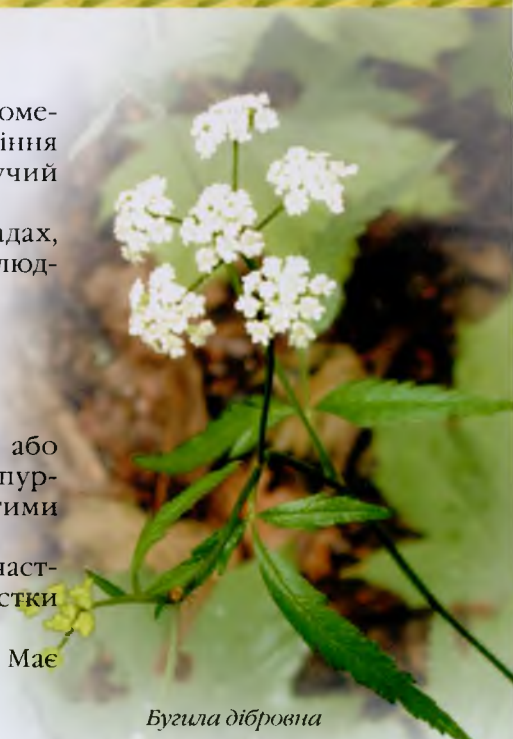
Багаторічна рослина з великими трійчастими листками, 40–100 см заввишки. Довге повзуче кореневище рясно галузиться, тому яглиця звичайно утворює великі зарості в тінистих лісах.

На початку літа з'являється квітконосне стебло, борозенчасте, голе або короткоопушене. Прикореневі й нижні стеблові листки на довгих черешках, звичайно двічі трійчасті, довгасто-яйцевидної форми, пилчасті по краю, знизу вкриті короткими волосками. Дрібні білі або трохи зеленуваті квітки зібрані у великі суцвіття-зонтики. Верхівковий зонтик більший за бічні, має 20–30 жорстковолосистих променів. Плід завдовжки 1–4 мм. Цвіте влітку.

Зростає в лісах (особливо там, де є дуби) і на вирубках, у садах, біля жител і на засмічених місцях. Харчова, лікарська й медоносна рослина.

Бутень п'янкий

Яглиця звичайна

ЛІСОВІ ОРХІДЕЇ

Родина Орхідні — *Orchidaceae*

У вологих місцях дібров і борів, де до сосни домішується дуб, серед трав'яного покриву трапляються невеликі рослини родини Орхідні. Лісові орхідеї не такі яскраві, як лучні. Звичайно вони забарвлені у світло-зелений або білий кольори. Зацвітають ці види в середині чи навіть наприкінці літа. Усі без винятку лісові орхідеї охороняються й занесено до Червоної книги України.

ЗОЗУЛИНІ ЧЕРЕВИЧКИ — *Cypripedium calceolus*Родина Орхідні (Зозулинцеві) — *Orchidaceae*

Одна з найчудовіших орхідей, що ростуть в Україні. Ця невелика трав'яниста багаторічна рослина, яка досягає 20–50 см заввишки, має на диво гарні, яскраво забарвлені, великі квітки.

Квітки поодинокі або зібрані по 2–5, при основі квітки є великий листкоподібний покривний листок. Листків у рослини небагато (звичайно їх 3–4), усі сидячі, широкоеліптичні. Листочки оцвітини (крім губи) червоно-бурі, до 5–6 см завдовжки, трохи скручені. Губа світло-жовта, до 3 см завдовжки, з червоно-стими цяточками всередині. Цвіте на початку літа.

Зустрічається зрідка, росте в лісах і на болотах. Декоративна рослина. Потребує суворої охорони.

ЗОЗУЛИНІ СЛЬОЗИ ЯЙЦЕВИДНІ —

*Listera ovata*Родина Орхідні (Зозулинцеві) — *Orchidaceae*

Трав'яниста багаторічна рослина заввишки 20–50 см із коротким товстуватим кореневищем, тонкими ниткоподібними коренями й парою сидячих стеблових листків. Листки яйцевидні або широкоеліптичні, гострі або тупі, завдовжки 6–14 см і 3–9 см завширшки. Стебло нижче листків голе, з буруватими безлистими піхвами, вище — залозисто-опушене, з 1–3 дрібними листочками. Суцвіття — довга (до 25 см) багатоквіткова китиця. Квітки на дуже скручених квітконіжках жовтувато-зелені або зеленуваті.

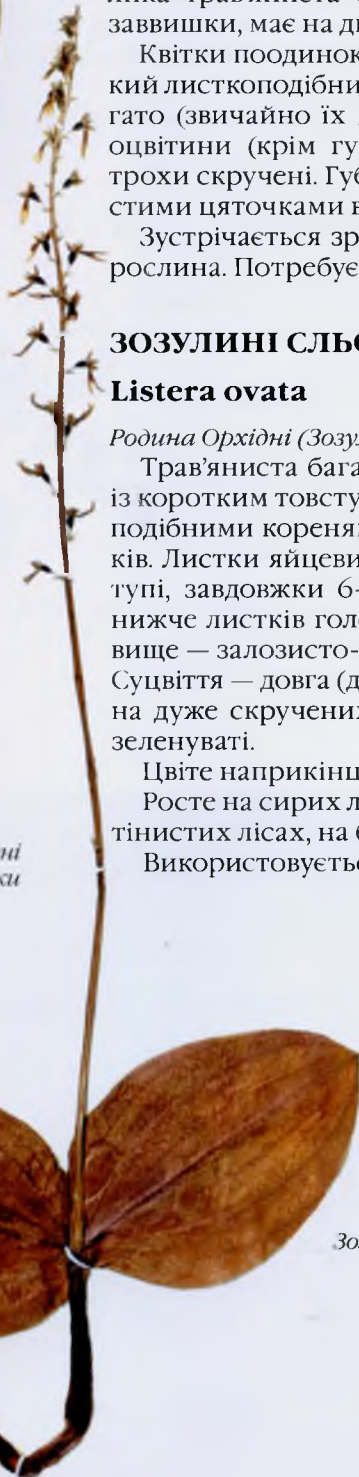
Цвіте наприкінці весни — на початку літа.

Росте на сирих луках, полянах, у чагарниках і вологих тінистих лісах, на болотах лісової смуги.

Використовується в медицині.

Зозулині
черевички

Зозулині сльози яйцевидні

ЛЮБКА ДВОЛИСТА —***Platanthera bifolia***

Родина Орхідні (Зозулинцеві) — *Orchidaceae*

Рослина з подовжено-яйцевидними або веретеноподібними, зі шнуровидним закінченням кореневими бульбами. Стебло заввишки 20–60 см має при основі 2 майже супротивні тупі листки завдовжки 10–18 см і 1,5–3 см завширшки.

Суцвіття циліндричне, розпушене, багатоквіткове, завдовжки до 20 см. Квітки білі або зеленувато-білі, із сильним запахом. У квіткових пелюсток різні форми й розміри, квітка має ниткоподібну шпорку. Цвіте в першій половині літа.

Зустрічається на полянах, луках, у заростях чагарників, на узліссях, у лісовій смузі та в Лісо-степу. Декоративна, лікарська рослина.

Занесена до Червоної книги України, бо потребує суворої охорони.

Любка дволиста

ХВОЙНІ ЛІСИ

Хвойні ліси України — це переважно темнохвойні ялинові та світлі соснові ліси. Хвойні ліси поширені в Карпатах, Криму, на Поліссі. Найбільші площі хвойних лісів — у Карпатах.

Ялинові ліси простяглися у верхніх лісових поясах Карпат, на висоті від 1200 до 1600 м. Окремими язиками вони опускаються нижче по північних схилах гір і по ущелинах — там, де затримується холодне повітря. У більш м'яких умовах ялина росте в мішаних лісах поряд із буком і ялицею. Під густим покривом ялин трав'яниста й чагарникова рослинність розвиваються погано.

Ялицеві ліси займають невеликі площі в Карпатах. Вони не утворюють суцільного поясу, а зростають окремими масивами серед букових і ялинових лісів. Трапляються не тільки чисті ялицеві ліси, але й мішані з дубом і буком.

Соснові ліси — бори — широко розповсюджені в Україні, зростають у всіх природних зонах, у горах Криму й Карпат. Найбільші площі вони займають на Поліссі. У всіх інших регіонах ці ліси ростуть на бідних піщаних ґрунтах лівих берегів річок.

Структура соснових лісів проста — один, іноді два яруси дерев, звичайно слабо розвинений трав'яний покрив та поодинокі чагарники. На узліссях і полянах часто утворюються угруповання зі степовими рослинами, мохами або лишайниками — залежно від особливостей середовища. У зниженнях борових терас до сосни може приєднатися дуб — утворюються субори. Береги невеликих озер у зниженнях борових терас оточують кільця берези чи осики. На сфагнових болотах таких терас звичайно ростуть сфагнум, росичка, іриси болотні та інші рідкісні види рослин.

ДЕРЕВА Й ЧАГАРНИКИ ХВОЙНИХ ЛІСІВ

ЯЛИЦЯ БІЛА — *Abies alba*

Родина Соснові — Pinaceae

Велике дерево, що виростає до 40–50 м заввишки, з вузькоконічною або пірамідальною кроною. Гілки розташовані густо по всьому стовбуру від самої землі до верхівки. Кора біло-сіра, у нижній частині стовбура може розтріскуватися. Хвоїнки плескаті, з двома смужками з нижнього боку, на кінці тупі, трохи роздвоєні, розташовані на гілочках в одній площині.

Чоловічі «квітки» зібрані в чоловічі сережкоподібні шишки, забарвлені в зеленувато-жовті або червонясті кольори. Жіночі шишки — зеленувато-жовті. Пилок дозріває в травні–червні. Жіночі шишки сидять із верхнього боку гілочок. Під час дозрівання вони розсіпаються на окремі широкі лусочки, вивільнюючи дрібні плодигорішки з крилоподібним виростом. Завдяки цьому крильцеві насіння добре розповсюджуються вітром.

Ялиця біла

Ялиця — цінне дерево, з її деревини виготовляють меблі, музичні інструменти. Деревина — цінна сировина для целюлозно-паперової промисловості. Із живиці — соку ялиці — виготовляють ялицевий бальзам, який використовується при виготовленні постійних мікропрепаратів і в оптиці.

Ялиця біла — одна з основних порід, яка утворює чисті або мішані ліси в гірських районах Західної України. Ялиця дуже вимоглива до умов середовища, не терпить забруднення повітря та ґрунту.

Ялицеві ліси в Україні зазнають надмірного вирубування й потребують охорони.

ЯЛИНА ЄВРОПЕЙСЬКА —

Piceae abies (P. excelsa)

Родина Соснові — *Pinaceae*

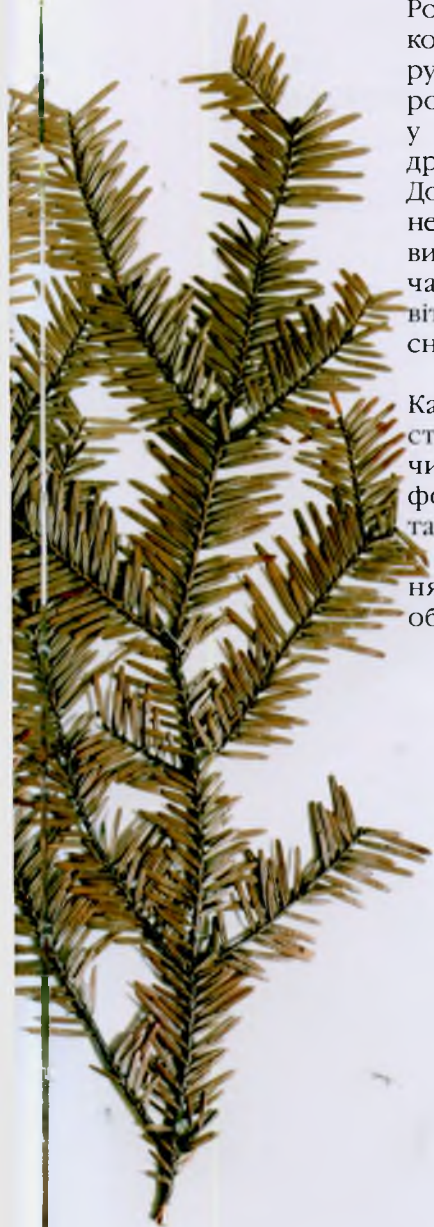
Високе, до 40–50 м заввишки, дерево з густою, гострою конусоподібною або пірамідальною кроною. Стовбур покритий сірою або червонясто-бурою корою з тріщинами й лусками. Хвоїнки розташовані на гілочках по спіралі. Вони чотиригранні, загострені на кінці. Рослина однодомна. Чоловічі «квітки» зібрані в сережкоподібні шишечки пурпурного або жовтуватого кольору, а жіночі — у червонясті шишки, які в міру росту робляться блідо-зеленими. Пилок, який утворюється у величезній кількості, дозріває в травні–червні. Він дрібний і легкий, тому вітер вільно переносить його. Дозріла шишка нахилиється донизу, стає світло-коричневою, частково дерев'яніє. Узимку шишка розкривається, вивільнюючи дозріле насіння — дрібні горішки з плівчастими крилоподібними виростами, які підхоплює вітер і розносить на великі відстані як повітрям, так і по снігу.

Ялина дуже поширена в природних гірських лісах Карпат, у Прикарпатті, місцями в західному Поліссі й Лісостепу. Екстракт із кори ялини використовують для чинення шкур, із живиці добувають скипидар і каніфоль. Деревина — цінна сировина для деревообробної та целюлозно-паперової промисловості.

Ліси, в яких росте ялина, необхідно берегти, охороняти від вирубувань, створювати природоохоронні об'єкти.

Ялина європейська

СОСНА ЗВИЧАЙНА — *Pinus sylvestris**Родина Соснові — Pinaceae*

Велике дерево до 30–40 м заввишки з червоною-бурою корою. Світлолюбна рослина, тому в лісі нижні гілки відмирають і опадають, а крона зібрана біля вершини дерева. Сосна ж, яка росте на відкритому місці, має широкоокруглу крону. Хвоїнки розташовуються по дві на вкорочених пагонах. Вони колючі, до 8 см завдовжки. Чоловічі шишки жовтого кольору зібрані в цілі «суцвіття» при основі пагонів, які відростають. У них утворюється величезна кількість легкого пилку, який переноситься вітром на жіночі шишки, розташовані на кінцях молодих гілочок. Пилить сосна на початку літа. Іноді в соснових насадженнях весь ґрунт покривається шаром жовтого пилку. Шишки сосни дозрівають два роки. Досить дрібні коричневаті округлі шишечки, що утворюються навесні на кінцях пагонів, на осінь значно виростають, робляться зеленими. Під кінець другого року дозріває насіння, а шишки дерев'яніють і забарвлюються в коричневий колір. Напрвесні третього року шишки розкриваються, вивільнюючи дрібне насіння з криловидними півчастими придатками.

Сосна — важлива лісоутворювальна порода. Вона утворює як чисті насадження — бори, так і мішані ліси в північній частині Степу, у Лісостепу — на піщаних терасах річок. Сосну широко використовують як джерело деревини, в озелененні, медицині. Відходи деревообробки — цінна сировина для целюлозно-паперової промисловості. Сосна має важливе санітарно-гігієнічне значення, її насаджують у парках навколо лікарень і будинків відпочинку.

МОДРИНА ЄВРОПЕЙСЬКА — *Larix decidua**Родина Соснові — Pinaceae*

Велике дерево до 40 м заввишки з тонкими повислими гілками й сірватим стовбуром. Голки м'які, довгі, зеленого або світло-зеленого кольору, розташовані пучками на вкорочених пагонах.

Модрина — єдине в Україні листопадне хвойне дерево. Восени її хвоя забарвлюється в золотаво-жовтий колір і опадає. Навесні на гілках з'являються дрібні, до 1 см завдовжки, жовті чоловічі шишки. Разом із ними з'являються невеликі, завдовжки 1,5–2 см, яскраві, зеленувато-рожеві або навіть червоноясті жіночі шишечки, які нагадують за формою суцвіття ананаса. Після запилення чоловічі шишки опадають, а жіночі шишки збільшуються до 3–4 см, забарвлюються в коричневий колір і дерев'яніють. Зрілі шишки — світло-коричневі або сірі.

Сосна звичайна

Модрина європейська

Зростає в гірських лісах Закарпаття. Як декоративне дерево модрина широко вирощують у садах і парках різних регіонів України.

Деревина модрини — цінний будівельний матеріал. Вона дуже міцна й має властивість довго не гнити у воді. Стовбури модрин раніше використовували для будівництва морських причалів, як палі для мостів і будинків.

Із кори видобувають цінні дубильні речовини.

ЯЛОВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ — *Juniperus communis*

Родина Кипарисові — Cupressaceae

Вічнозелений чагарник, який досягає 4–6 м заввишки. Стовбур покритий темно-сірою тріщинуватою корою. Голки жорсткі й колючі, розташовані в кільцях по 3. Чоловічі шишечки дрібні, жовті, після висіпання пилку опадають. Жіночі шишки світло-зелені, шкірясті, ягодоподібні. Шишка, яка дозріває, спочатку зелена, а потім чорно-синя.

Зустрічається в підліску хвойних, рідше мішаних лісів, на сухих сонячних місцях. Це звичайна рослина в нижньому гірському поясі Карпат, зрідка зустрічається на Поліссі та в південній частині Лісостепу. Лікарська рослина, має сильні бактерицидні властивості, використовується як прянощі.

БУЗИНА ЧЕРВОНА — *Sambucus racemosa*

Родина Жимолостеві — Caprifoliaceae

Невеликий чагарник зі світло-зеленими супротивними розчленованими листками. Листки яйцевидно-ланцетні, з пилчастим краєм. Суцвіття — яйцевидна густа китиця. Квітки дводомні, з подвійною оцвітиною. Чашечка з п'ятьма зубцями. Віночок зеленуватий, колесовидно-дзвоникоподібний, п'ятироздільний, тичинок п'ять. Плоди — червоні ягоди. Серцевина гілок має буруватий колір.

Звичайна рослина в лісах, чагарниках, переважно в північній частині України. Іноді її розводять у садах і парках.

Яловець звичайний

Бузина червона

БЕРЕЗА БОРОДАВЧАСТА — *Betula verrucosa**Родина Березові — Betulaceae*

Утворює чисті й змішані з іншими деревами насадження. За сприятливих умов дерево може досягати заввишки 20 м, а діаметр стовбура в нижній частині перевищувати 1 м. Кора в молодих дерев гладенька, біла, у старих — при основі стовбура чорно-сіра, з глибокими тріщинами. Чоловічі й жіночі квітки зібрані в різні суцвіття. Чоловічі сережки утворюються на кінцях гілочок, вони більші, звислі, червоно-бурого кольору. Жіночі суцвіття — циліндричні, спрямовані вгору, зелені, розташовані на вкорочених бічних пагонах. Після цвітіння чоловічі сережки опадають, а жіночі розростаються й повисають під вагою насіння, що дозріває. Дозрілі сережки розсипаються, вивільнюючи дрібне насіння.

Одне з найпоширеніших дерев у наших садах і парках. Декоративне, дає добру деревину, з якої виготовляють різні дрібні вироби, фанеру, деревне вугілля, використовують у меблевій промисловості. Березові бруньки — цінна лікарська сировина. Березовий сік видобувають навесні після поранення стовбура.

*Жіночі сережки**Чоловічі сережки**Плоди берези*

ОСИКА — *Populus tremula*

Родина Вербові — Salicaceae

Широко розповсюджене дерево, яке досягає до 30 м заввишки й живе понад 100 років. Кора гладка, зеленуватого кольору, на старих деревах темнішає і розтріскується. Бруньки гострі, блискучі. Листки завдовжки 3–7 см, на молодих пагонах округло-трикутні або ромбічні, пилчасті по краю. Черешок листка плескатий, тому найменший подув вітру змушує листочки тремтіти, «як осиковий лист». Плід — коробочка, яка розкривається на дві луспинки.

Поширена повсюдно, звичайне місце, де можна побачити це дерево у природі — вологі місця, заболочені зниження й береги річок. Деревину використовують у будівництві та для виготовлення різних виробів.

Сережки осики

ТРАВ'ЯНИСТІ РОСЛИНИ ХВОЙНИХ ЛІСІВ

Трав'яністі рослини, що ростуть у хвойних лісах, дуже різноманітні. Одні з них пристосувалися до доброго освітлення й бідних піщаних ґрунтів соснових борів, інші здатні жити тільки на багатих ґрунтах у тіньових лісах Криму чи Карпат.

СУНИЦІ ЛІСОВІ – *Fragaria vesca*

Родина Розові – *Rosaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з укороченим стеблом — кореневищем, розташованим у ґрунті й густо вкритим рештками листя. Трійчасті листки суниці зібрані в прикореневу розетку. Листки зверху темно-зелені, знизу сизувато-зелені, шовковисті. У пазухах прикореневих листків розвиваються довгі повзучі пагони — «вуса», які вкорінюються у вузлах. Квітки, зібрані в щитковидні суцвіття, розташовуються на прямостоячих квітконосних стеблах. Квітки двостатеві, з білими пелюстками завдовжки 4–8 мм. Плід — дрібні горішковидні сім'янки — розташований на квітколожі, що розростається після цвітіння. Плоди завдовжки до 20 мм, яйцевидні або майже округлі, у зрілому стані яскраво-червоні. Цвіте з кінця весни до середини літа, нерідко й пізніше.

Зростає у світлих лісах, на полянах, узліссях, луках і сухих схилах. Цінна харчова й лікарська рослина.

ОРЛЯК ЗВИЧАЙНИЙ – *Pteridium aquilinum*

Родина Невиразнолускові – *Hypolepidaceae*

Папороть із довгим підземним кореневищем. Від кореневища через певні інтервали відходять ажурні листки на довгих черешках. Листки великі, можуть досягати завдовжки від 50 см до 1 м, а іноді навіть до 4 м. Черешок біля основи коричневий або навіть чорний, піднімається практично вертикально. Листкова пластинка розташовується горизонтально, вона трикутна, двічі-тричі перисторозсічена на дрібні часточки. Соруси розташовуються майже безперервними лініями по краю листка й прикриті з одного боку покривальцем, а з іншого — загорнутим краєм листка. Спори дозрівають у другій половині літа.

Назва «орляк» закріпилася за папороттю, певно, через особливості розташування провідних пучків стебла. Якщо зрізати черешок листка при основі, то можна побачити, що провідні пучки нагадують двоголового орла — герб Росії.

Суниця лісова

Орляк звичайний

Росте у хвойних і листяних лісах, на вирубках і згарищах, частіше на бідних сухих ґрунтах.

Використовується як лікарська сировина, як харчова й технічна рослина. Орляк виявився дуже витривалою рослиною, й останніми роками в деяких країнах Європи перетворився на злісний бур'ян, який засмічує пасовища. Боротися з цією рослиною надзвичайно складно, бо вона добре розмножується завдяки довгому підземному кореневищу.

Отруйний.

ОЖИНА СИЗА — *Rubus caesius*

Родина Розові — *Rosaceae*

Багаторічна рослина, невеликий чагарник. Річні пагони з сизим нальотом, циліндричні, дугоподібні, густо вкриті прямими або відігнутими колючечками. Верхівки пагонів пригинаються до землі й можуть укорінюватися. Листочки трійчасті, зелені, по краю неправильно зазубрені. Великі, до 3 см у діаметрі, білі квітки на довгих квітконосах зібрані в суцвіття-щитки. Цвіте з кінця травня до кінця літа. Восени дозрівають соковиті чорні плоди, вкриті сизим нальотом. Плід — соковита багатокістянка.

Росте в лісах, по берегах річок, у ярах, садах і парках. Харчова, лікарська, декоративна рослина.

МОЛОДИЛО РУСЬКЕ — *Sempervivum ruthenicum*

Родина Товстолисті — *Crassulaceae*

Рослина має вигляд зелених розеточок із соковитих листків. Прикореневі листки зібрані в округлу розетку 3–5 см у діаметрі, вони обернено-яйцевидні, голі або короткопухнасті, гострі, по краю вийчасті, завдовжки 2–5 см. Із центру розетки під час цвітіння витягується квітконосна стрілка з блідо-жовтими або зеленуватими квітками, зібраними на верхівці в щитковидне суцвіття. Пелюсток і чашолистків по 6, по краю вони вийчасті.

Основний спосіб розмноження — вегетативний. На кінцях тонких пагонів-вусів утворюються нові молоді рослини. Цвіте рідко, з середини літа до осені. Після цвітіння й утворення плодів рослина гине.

Зустрічається в сухих соснових лісах, на полянах, піщаних ґрунтах, а також на вапняках і на крутих річкових берегах.

Ожина сиза

Молодило руське

ОЧИТОК ІДКИЙ — *Sedum acre**Родина Товстолисті — Crassulaceae*

Багаторічна рослина заввишки 5–15 см із м'ясистими соковитими листками на висхідних стеблах і повзучим розгалуженим кореневищем. Стебла густо вкриті дрібними товстими листками. Квітконосні стебла вищі й міцніші за решту. На них утворюється верхівкове щитковидне суцвіття з майже сидячими квітками. Чашечка завдовжки 2–5 мм, із 5 вільних чашолистків. Віночок із 5 золотаво-жовтих пелюсток, у 2–3 рази довших за чашечку. Після цвітіння утворюються плоди — листянки. Цвіте з кінця весни до середини літа.

Широко розповсюджена рослина. Декоративна, її використовують на «альпійських гірках» і як ґрунтопокривну.

ОЧИТОК ЗВИЧАЙНИЙ — *Sedum telephium**Родина Товстолисті — Crassulaceae*

Ця рослина більша, ніж очиток їдкий. Її прямостоячі стебла з соковитими шкірястими листками можуть досягати від 15 до 60 см заввишки. У рослини бульбоподібні корені. Листки чергові, сидячі, по краю зубчасті, яйцевидно-довгасті, завдовжки 20–70 мм. Пелюстки завдовжки 5–6 см, блідо-жовті або білясто-рожеві. Цвіте влітку.

Широко розповсюджена рослина на полях, у світлих сухих лісах, на луках, скелястих і кам'янистих схилах, а ще як бур'ян.

Отруйна рослина.

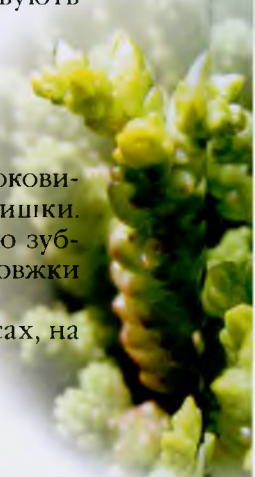
ГЕРАНЬ КРИВАВО-ЧЕРВОНА — *Geranium sanguineum**Родина Геранієві — Geraniaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см із вузлуватим кореневищем і вилчато розгалуженими стеблами, покритими довгими відхиленими волосками.

Свою назву цей вид дістав через те, що основа стебел і нижні листки на осінь червоніють. Листки розташовуються на черешках, листкова пластинка за обрисами брунькоподібна або округла, глибокопальчато-роздільна, з 5–7 частками, розділеними у свою чергу на дрібніші, лінійні часточки.

Очиток звичайний

Очиток їдкий

Герань криваво-червона

Квітки розташовуються на довгих квітконосах, звичайно по одній. Пелюстки малиново-червоні, виїмчасті, завдовжки 15–20 мм, удвічі довщі за чашолистки. Цвіте влітку.

Росте на узліссях, у чагарниках, на сухих схилах. Лікарська рослина.

ДЗВОНИКИ КРУГЛОЛИСТІ —

Campanula rotundifolia

Родина Дзвоникові — *Campanulaceae*

Витончена, ажурна рослина з синьо-блакитними похиленими квітками на тонких простих стеблах, які вгорі галузяться. Рослина багаторічна, з розгалуженим коротким кореневищем. Вегетативні пагони вкорочені, трохи підняті, з розеткою листків. Листки вегетативних пагонів дрібні, брунькоподібні або серцеподібні на довгих черешках. Нижні листки квітконосних пагонів ланцетні, верхні — лінійні.

Цвіте в липні–вересні. Квітки похилені, завдовжки 11–20 мм, на тонких довгих квітконіжках. Віночок квітки дзвоникоподібний, блакитний або фіолетово-блакитний.

Зустрічається в соснових і мішаних лісах.

Декоративна рослина.

СМОВДЬ ГІРСЬКА — *Peucedanum oreoselinum*

Родина Зонтичні (Селерові) — *Ariaceae*

Багаторічна рослина, що досягає 1,5 м заввишки, з товстим веретеноподібним коренем. Стебло темно-зелене, прямостояче, ребристе, вгорі галузиться й несе суцвіття. Листки великі, перистороздільні, з трьома чималими частками. Верхні листки слабозвинені, дрібні. Цвіте у червні–липні. Суцвіття — зонтики, великі, до 15 см в діаметрі. Пелюстки дрібні, до 1–2 мм завдовжки, білі або зеленувато-жовті. Плід — двосім'янка завдовжки 4–5,5 мм. Рослина з приємним запахом.

Росте в мішаних і хвойних лісах, на пісках. Звичайна рослина на Поліссі, у зоні Лісостепу і в Лівобережному степу.

Дзвоники
круглолисті

Смовдь гірська

Зимолюбка зонтична

ЗИМОЛЮБКА ЗОНТИЧНА – *Chimaphila umbellata*

Родина Грушанкові — *Pyrolaceae*

Вічнозелена рослина зі шкірястими подовжено-ланцетними листками, клиноподібно звуженими до основи. По краю листки пилчасті, зверху темно-зелені, блискучі, знизу — блідо-зелені, розташовані майже кільцями.

Рожеві квітки зібрані в зонтикоподібне суцвіття на досить довгих ніжках. Зустрічається в соснових, мішаних і букових лісах. Потребує охорони.

ОРТИЛІЯ ОДНОБОКА – *Orthilia secunda*

Родина Грушанкові — *Pyrolaceae*

Невелика багаторічна рослина із зимуючими листками подовжено-ланцетної форми. По краю листки дрібнозубчасті, на коротких черешках.

Квітки зеленувато-білі, дзвоникоподібні, в однобокому суцвітті. Зустрічається у хвойних, мішаних, іноді листяних лісах. Рослина потребує охорони.

ВОЛОШКА СУМСЬКА – *Centaurea sumensis*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — *Asteraceae*

Невелика трав'яниста багаторічна рослина заввишки 7–32 см. Прикореневі листки зібрані в прикореневу розетку, черешкові, перистороздільні, з великою кінцевою часткою; стеблові листки дрібніші, звичайно без черешків. Квітки рожево-пурпурні, зібрані в суцвіття-кошики на довгих квітконосах, які виходять із пазух прикореневих листків. Зростає цей вид на піщаних місцях, у борах, на степових схилах.

Ортилія однобока

Волошка сумська

Родина Плаунові — *Lycopodiaceae*

Плауни — багаторічні вічнозелені трав'янисті рослини з густо вкритими листям стеблами, що вилчато галузяться. Корені в плаунів придаткові. Листки суцільні, з одною жилкою, дрібні, розташовані по спіралі. Розмножуються плауни спорами, що утворюються в брунькоподібних або напівкруглих спорангіях, розташованих у пазухах спороносних листків.

БАРАНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ, АБО ПЛАУН-БАРАНЕЦЬ —

Huperzia selago (*Lycopodium selago*)

Родина Плаунові — *Lycopodiaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки від 3 до 30 см. Залежно від умов зростання може мати жовтуватий або яскраво-зелений колір. Прямі стебла, що вилчато галузяться, вкриті жорсткими шилуватими листками завдовжки 2,5–9 мм.

Листки цілокраєві. У пазухах верхніх і середніх листків утворюються великі спорангії, які після дозрівання розтріскуються. Спороносить у другій половині літа.

Охороняється як рідкісна рослина, яку можна інколи побачити в моховитих ялинових лісах. Лікарська рослина.

ПЛАУН РІЧНИЙ, АБО КОЛЮЧИЙ —

Lycopodium annotinum

Родина Плаунові — *Lycopodiaceae*

Багаторічна яскраво-зелена рослина. Стебла довгі, до 2 м завдовжки, сланкі. Від стебла відходять прямостоячі гілки завдовжки 15–20 см, які вилчато галузяться. Листки жорсткі, гострошилуваті, завдовжки 5–7 мм і близько 11 мм завширшки, з гострим кінцем і з дрібнопилчастим верхнім краєм. Листки відігнуті вниз, тому рослина нагадує йоржик. На кінцях вертикальних гілочок утворюються одиночні спороносні колоски. Ці колоски складаються зі світліших листків, які відрізняються від вегетативних листків формою — вони широко-яйцевидні, витягнуті, з гострим кінчиком. Спороносить у другій половині літа.

Зустрічається в сирих, переважно хвойних лісах. Рослина рідкісна, тому охороняється. Спори плауна здавна використовувалися в народній медицині як присипка від поприлостей.

Баранець
звичайний

Плаун річний

ПЛАУН БУЛАВОВИДНИЙ – *Lycopodium clavatum**Родина Плаунові – Lycopodiaceae*

Багаторічна світлолюбна трав'яниста рослина. Стебло довге, до 4 м завдовжки, повзуче, часто галузисте. Від сланкого стебла відходять, піднімаючись угору, густо вкриті листками пагони, що неправильно вилчасто галузяться. Листки м'які, відлеглі, лінійно-ланцетні. Верхівка листка гостра, закінчується тонким довгим прозорим волоском. Листки цілокраєві. На верхівках пагонів, на довгих ніжках, утворюються парні спороносні колоски завдовжки від 1 до 4 см. Спороносні листки трикутно-яйцевидні, з волоском. Спороносить у другій половині літа.

Найпоширеніший серед плаунів вид, на нього можна натрапити у хвойних і хвойно-широколистяних лісах.

Спори плауна раніше широко використовувалися в ливарній промисловості для присипання форм і в медицині як присипка від поприлостей. Чисельність плауна стрімко скорочується через господарську діяльність людини. Вид потребує охорони.

Плаун булавовидний

МОХИ ХВОЙНИХ ЛІСІВ

Більшість мохів — рослини, яким потрібне вологе середовище. Проте серед них є й такі, які пристосувалися до життя на бідному піщаному ґрунті, на камінні, за постійної нестачі води в борах або мішаних лісах. Мохи утворюють найнижчий ярус у світлих лісах, де часто формують суцільний яскраво-зелений килим, який покриває ґрунт. Мохи, що ростуть тут, світлолюбні й здатні переносити тривалу нестачу вологи.

ЗОЗУЛИН ЛЬОН ВОЛОСКОНОСНИЙ —***Polytrichum piliferum***

Родина Політрихові — *Polytrichaceae*

Дводомний мох із пухкими або густими дернинками, що мають відтінки від сизувато-зелених до чорнувато-бурих. Стебло не перевищує 4 см заввишки, звичайно просте, з ризоїдами при основі. Листки прямі, завдовжки до 6 мм, ланцетної форми, жилка виступає на верхівці листка у вигляді довгого безбарвного волоска. Коробочка утворюється на червонясто-бурий ніжці завдовжки до 4 см, спочатку вона прямостояча, а після дозрівання спор нахиляється вниз. Спороносить навесні й на початку літа.

Зустрічається на оголеному ґрунті, часто на сухому піщаному ґрунті й укритих ґрунтом каменях у лісах і степах. Широко розповсюджений вид.

Зозулин льон
волосконосний

ЗОЗУЛИН ЛЬОН ЯЛІВЦЕВИЙ —***Polytrichum juniperinum***

Родина Політрихові — *Polytrichaceae*

Дводомний мох, який росте пухкими або густими дернинками сизувато-зеленого кольору. Стебло заввишки до 10 см, біля основи бура повість із ризоїдів.

Листки прямостоячі або відхилені, до 10 мм завдовжки. Листкова пластинка лінійно-ланцетна. Характерною особливістю даного виду є загнуті всередину краї листка й червонясто-бурий волосовидний кінчик жилки, що виступає на верхівці листка.

Коробочка завдовжки до 6 мм, спочатку пряма, потім нахиляється вниз, на довгій ніжці. Перед дозріванням коробочка покрита світло-бурим або білястим ковпачком. Спороносить пізньої весни і влітку.

Зустрічається в сухих місцях у борах, на піщаних осипах, на вирубках і згарищах, на суходільних луках. Цей вид моху широко розповсюджений по всій території України.

Коробочки зозулиного льону

Зозулин льон ялівцевий

Чоловічі «квітки» зозулиного льону

Розділ III

СУХОДІЛЬНІ

ЛУКИ

Й СТЕПИ

СУХОДІЛЬНІ ЛУКИ Й СТЕПИ

Північна частина України за комплексом природно-історичних умов належить до Лісостепу. Природна рослинність тут подана лучними й різнотравними типчаково-ковиловими степами. За давніх часів суходільні луки й степи простягалися на величезній території — від Лісостепу до берегів Чорного та Азовського морів. Проте тепер степи повсюдно розорані, за винятком лісових полян, схилів балок і невеликих заповідних територій. Лісова рослинність у зоні Лісостепу подана окремими масивами дубняків, які ростуть на вододілах, по берегах і в заплавах річок.

Південніше Лісостепу розташовується Степ. Північну частину степової зони раніше займали типчаково-ковилові степи. Основу їхнього рослинного покриву становили ковила, типчак та інші злаки, які разом із численними рослинами різнотрав'я утворювали строкатий квітучий килим. На схилах балок і в низинах тут траплялися зарості чагарників — терену, карагани, мигдалю, таволги, степової вишні. На схилах балок і ярів ховалися байрачні дубові переліски. Більша частина степів сьогодні розорана. На їхньому місці розкинулися безкраї поля.

Для південної частини степової зони характерні ковилові й типчаково-ковилові степи. Такі нерозорані степи у своєму первісному вигляді зберігаються в заповіднику Асканія-Нова.

Ковила українська

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Злаки — багаторічні, дворічні й однорічні трав'янисті рослини з мичкуватою кореневою системою або підземними кореневищами. Стебло звичайно циліндричне, членисте, з порожнистими міжвузлями і роздутими вузлами. Листки розташовані двома рядами й розділені на довгу вузьку піхву та лінійну, щетиноподібну або ланцетну листову пластинку. У місці переходу листової пластинки в піхву звичайно є півчастий язичок або ряд щетинок. Квітки дрібні, запилюються вітром, зібрані в колоски, які, у свою чергу, зібрані у складніші верхівкові суцвіття — волоті, колоски або китиці. Колоски містять одну або кілька квіток і складаються з кількох колоскових лусок. Кожна квітка розташовується в пазусі нижньої квіткової луски, між віссю колоска та квіткою звичайно є півчаста верхня квіткова луска. Квітки злаків, як правило, двостатеві; тичинок найчастіше 3, рідше 2; маточка з 2, рідше 1 або 3 перистими або нитковидними приймочками. Біля основи тичинок луски звичайно є 2, рідше 3 (ковила) або 1 (перлівка) оцвітинові луски — лодичкули, які, набухаючи, розсувають під час цвітіння квіткові луски, вивільняючи тичинки й приймочки. Плід — зернівка, яка звичайно опадає разом із квітковими лусками, що огортають її.

Злаки — винятково важливі рослини екосистем. Розвиваючись у величезній кількості, вони визначають зовнішній вигляд ландшафту (ковили у степу, очерети по берегах озер і річок). До цієї родини належать багато дуже важливих для людини рослин (хлібні, круп'яні, кормові та інші злаки).

КОВИЛИ

Ковили — масові багаторічні рослини степів і напівпустель, які утворюють великі за площею зарості й щільні дернини. Цвінуть ковили наприкінці весни — на початку літа. На верхівці генеративних пагонів утворюються суцвіття — стиснена або розлога волоть з одноквітковими двостатевими колосками. Колоскових лусок 2, вони довгасто-ланцетні загострені або лінійно-ланцетні, витягнуті на вершині в остюкові закінчення. Нижня квіткова луска шкіряста, тверда, щільно охоплює верхню, біля основи з опушеним мозолястим стовщенням, на верхівці з дуже довгою остю. Ость часто колінчасто зігнута, буває голою або перистою, у нижній частині закручена. У квітці 3 тичинки. Всі види роду охороняються.

КОВИЛА УКРАЇНСЬКА — *Stipa ucrainica*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Багаторічна рослина заввишки 45–55 см. Листки зовні гострошерехаті від розташованих на них колючок і щетинок. Язичок загострений. Суцвіття розміром 10–12 см. Нижня колоскова луска має довжину 18–19 мм. Ость нижньої квіткової луски периста. У нижній частині ость закручена, коротковолосиста, у верхній частині — перистоопушена. Цвіте ковила

наприкінці весни й на початку літа. Рослина степових ділянок. Зустрічається на сухих щербенистих і кам'янистих схилах. Добра кормова рослина. Охороняється.

КОВИЛА ЛЕССІНГА — *Stipa lessingiana*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Рослина заввишки 30–70 см, утворює щільні дернини. Стебла численні, голі. Листки щетиноподібні, тонкі, складені вздовж, гострошерехаті на дотик. Піхви стеблових листків довші за міжвузля, голі або бархатистоопушені; язичок ледве помітний. Суцвіття — вузька стиснена волоть завдовжки 10–20 см. Колоскові луски майже рівні, довгозагострені, завдовжки 2,2–2,7 см. Нижня квіткова луска до 11 мм завдовжки, по всій поверхні волосиста. Ость завдовжки 12–20 см, двічі колінчасто зігнута, внизу скручена, гола, вище — периста, з волосками завдовжки 3 мм. Цвіте навесні й на початку літа.

Один із найхарактерніших і наймасовіших видів степової зони, зустрічається також у гірських степах. За кормовими якостями цей вид найкращий серед ковилових. Охороняється.

КОВИЛА ПЕРИСТА — *Stipa pennata*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Велика рослина, яка досягає 30–100 см заввишки й утворює пухкі дернини. Стебла голі, гладкі, лише під вузлами короткоопушені. Листки вузькі, завширшки 0,5–2 мм, плоскі або складені вздовж, голі, гладкі, молоді з китичкою волосків на верхівці; язичок довгастий, до 3 мм завдовжки. Волоть вузька, стиснена з боків, з 6–20 волосками. Колоскові луски завдовжки 3–5 см, довгозагострені. Нижня квіткова луска завдовжки 16–17 мм, в нижній частині опушена, у верхній — із 7 рядами волосків. Ость 25–35 мм завдовжки, двічі колінчасто зігнута, в нижній частині гола, у верхній — периста, опушена волосками до 5 мм завдовжки. Цвіте навесні й на початку літа.

Ковила периста — один із численних видів групи перистих ковил із двічі колінчасто зігнутою остю. Визначення видів цієї групи під силу лише фахівцям.

Характерний вид північної частини степової зони; південніше зникає, поступаючись місцем іншим видам. Пасовищна, кормова рослина. Охороняється.

КОВИЛА ВОЛОСИСТА, ТИРСА — *Stipa capillata*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Рослина заввишки 40–80 см, утворює щільні дернини. Стебла міцні, голі. Вузьколінійні листки складені вздовж, рідше бувають плоскими. З нижнього (зовнішнього) боку листки голі, з внутрішнього — густоволосисті. Довжина язичків стеблових листків 15–20 мм, листків безплідних пагонів — 1–2 мм. Волоть звичайно стиснена, 10–25 см завдовжки, багатоколоскова. Ость волосоподібна, 12–18 мм завдовжки, двічі колінчасто зігнута, гола, гострошерехата на дотик. Цвіте влітку.

Найбільш широко розповсюджена ковила степів, напівпустель і гірських степів. Добрий весняний кормовий злак, пізніше його гострі зернівки можуть спричинювати серйозні поранення (іноді навіть падіж) худоби. Засмічує шерсть тварин. Охороняється.

Ковила волосиста

Ковила периста
(ліворуч)

Ковила Лессінга

Кострець безостий

Перлівка поникла

КОСТРЕЦЬ БЕЗОСТИЙ — *Bromopsis inermis*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–120 см. Має довгі горизонтальні кореневища. Стебла нечисленні, голі або опушені під вузлами. Листки пласкі, 4–9 мм завширшки, голі або зверху волосисті; язичок завдовжки до 2 мм. Суцвіття — волоть із великих, стиснених із боків багатоквіткових колосків. Волоть завдовжки до 15 см, колоски — 15–30 мм. Нижня квіткова луска безоста або з вістрям завдовжки до 1,5 мм. Цвіте влітку.

Поширений на луках (особливо заплачних), у степах, заростях чагарників, у світлих лісах. Першокласний кормовий злак; культивується.

ПЕРЛІВКА ПОНИКЛА — *Melica nutans*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Багаторічна рослина заввишки 30–60 см зі щільноволотевим або китицевидним суцвіттям. Кореневище довге, тому перлівка не утворює куртин. Стебла прямі. Листки завширшки 2–6 мм, листові пластинки зверху вкриті рідкими волосками. Язичок дуже маленький. Колоски зібрані на верхівках пагонів в однобоку китицевидну похилу волоть. Колоски з 2 розвиненими квітками. Колоскові луски тупі, по краю білоперетинчасті. Нижні квіткові луски з різкими жилками. Цвіте в першій половині літа.

Звичайна, широко розповсюджена по сухих місцях та в байрачних лісах рослина.

КОСТРИЦЯ ВАЛІСЬКА, ТИПЧАК — *Festuca valesiaca*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Невелика, заввишки 20–50 см, трав'яниста рослина. Утворює дуже щільні дернини з масою вузьких, уздовж складених щетиноподібних, звичайно забарвлених у сизий колір листків. Стебла прямі, гладкі. Суцвіття — вузька волоть. Колоски волоті великі, 7–8 мм завдовжки, еліптичні, з 5–6 квіток. Нижня квіткова луска завдовжки 4–5 мм, має коротку ость.

Цвіте в першій половині літа.

Звичайна рослина в степах і напівпустелях, на узліссях степових дібров і борів; річковими заплавами проникає далеко на північ, у горах — до високогір'їв. Одна з кращих пасовищних рослин, не боїться втоптування, її можна використовувати цілий рік.

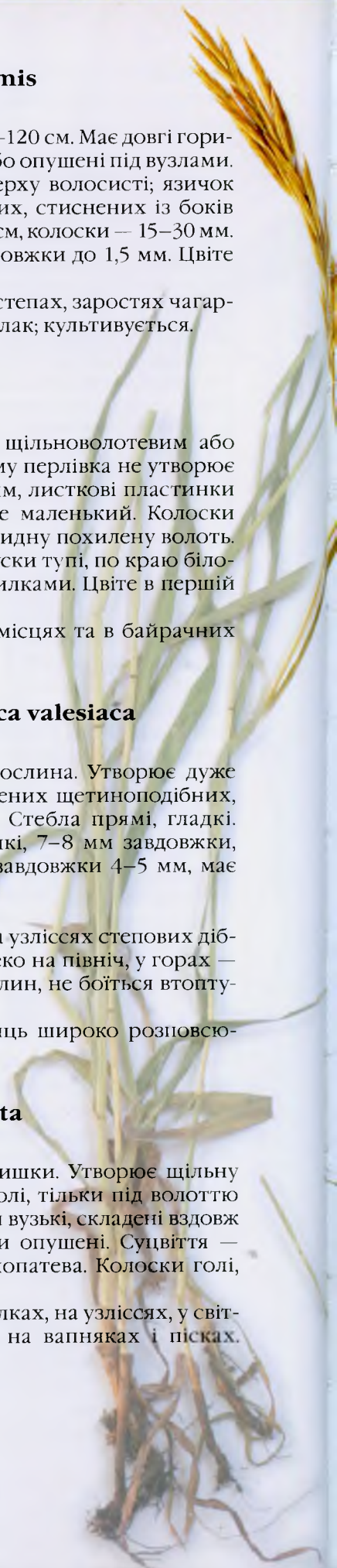
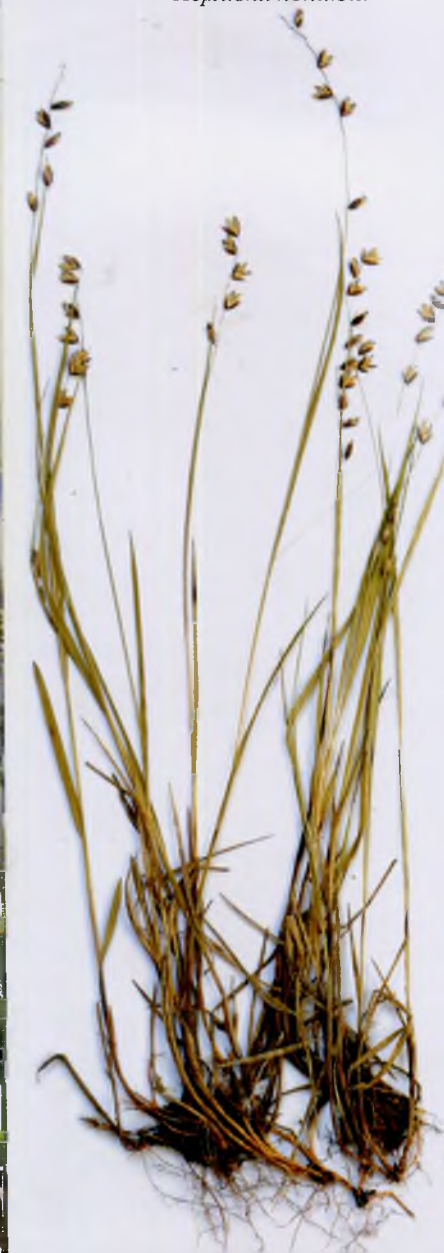
Схожі види дернинних вузьколистих костриць широко розповсюджені, проте розрізнити їх може лише фахівець.

КЕЛЕРІЯ ГРЕБІНЧАСТА — *Koeleria cristata*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Багаторічна рослина, яка досягає 50 см заввишки. Утворює щільну дернину з масою вкорочених пагонів. Стебла голі, тільки під волоттю короткопухнасті, з листками біля основи. Листки вузькі, складені вздовж або пласкі, короткі, звичайно разом із піхвами опушені. Суцвіття — волоть завдовжки 1–10 см, у нижній частині лопатева. Колоски голі, 2–3-квіткові. Цвіте влітку.

Широко розповсюджена рослина в степах, балках, на узліссях, у світлих борах і дубняках, зустрічається в горах, на вапняках і пісках. Кормова рослина.

СТОКОЛОС РОЗЧЕПРЕНИЙ —***Bromus squarrosus***

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Однорічна або дворічна рослина заввишки 20–60 см. Стебла прямі, голі, гладкі. Листки завширшки 2–4 мм. Листки й піхви вкриті короткими волосками. Суцвіття — волоть завдовжки до 20 см, розпушена, похилена, однобока, звичайно з простими гілочками. Колоски волоті довгасто-яйцевидної форми, можуть бути голими або опушеними, по 8–25 квіток. Колоскові луски нерівні, з 3–7 жилками. Нижня квіткова луска обернено-яйцевидної форми, завдовжки 8–9 мм, з довгою (довшою за луску), різко зігнутою відхиленою остю. Цвіте влітку.

Широко розповсюджений вид у степах і пустелях; часто зустрічається як бур'ян.

Стоколос розчепрений

Костриця валіська

Келерія гребінчаста

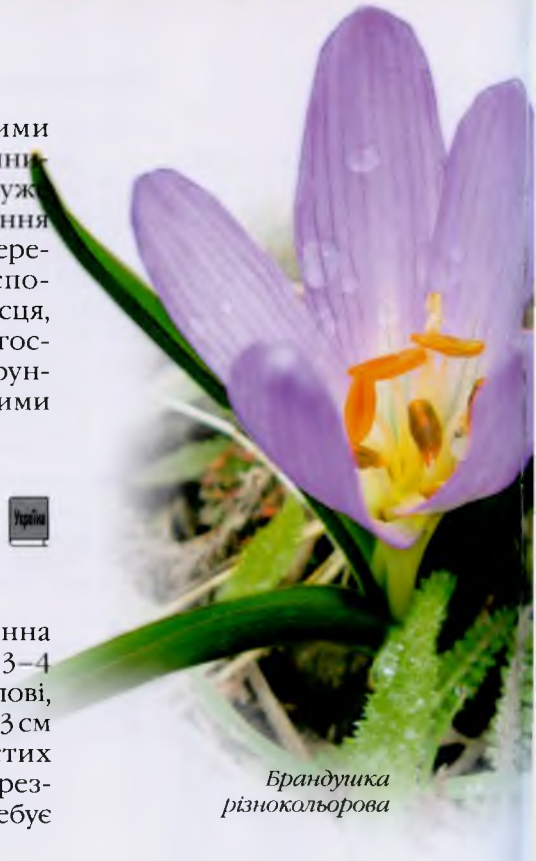
ВЕСНА В СТЕПУ. РІЗНОТРАВ'Я

Навесні степ покривається розквітлим ефемерами та ефемероїдами — багаторічними рослинами, період цвітіння яких дуже короткий, а насіння утворюється до настання сухого літа. Багато які серед цих рослин перебувають на межі зникнення через господарську діяльність людини, яка розорює місця, де вони ростуть, для створення сільськогосподарських угідь на родючих степових ґрунтах, чи через нищення видів із найгарнішими квітками.

БРАНДУШКА РІЗНОКОЛЬОРОВА —***Bulbocodium versicolor***

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Невелика, 8–15 см заввишки, цибулинна рослина. Разом із квітками розвиваються 3–4 лінійні зелені листки. Квітки рожево-лілові, іноді майже білі, пелюстки досить великі, до 3 см завдовжки. Зростає на сухих трав'янистих схилах, на узліссях і в чагарниках. Цвіте в березні–квітні. Декоративна рослина, яка потребує охорони.

Брандушка різнокольорова

ГАДЮЧА ЦИБУЛЬКА ЗАНЕДБАНА — *Muscari neglectum*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Дрібна, усього 10–20 см заввишки, багаторічна цибулинна рослина з пучком м'ясистих прикореневих листків. Цибулина яйцевидна, до 2 см у діаметрі. Листки коротші за стебло, 2–3 мм завширшки. Квітконосна стрілка безлиста, несе густу китицю синіх, блакитних або фіолетових квіток на коротких квітконіжках. Довжина суцвіття 2–3 см. Оцвітина барилкоподібна, із 6 короткозубчастих листочків, які зрослися. Тичинок 6. Частина квіток безплідні, забарвлені в яскраво-блакитний колір. Інші квітки — плідні, на коротких квітконіжках, довгасто-еліптичні, брудно-фіолетового кольору, до 7 мм завдовжки. Плід — коробочка. Цвіте навесні й на початку літа.

Зустрічається на степових схилах, серед чагарників, у горах, у тому числі в Криму. Декоративна рослина, яку розводять у квітниках і на газонах.

Гадюча цибулька занедбана

Тюльпан Біберштейна

БЕЛЕВАЛІЯ САРМАТСЬКА — *Bellevalia sarmatica*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Цибулинна рослина з пучком прикореневих листків і міцними прямими безлигими стеблами заввишки 15–30 см. Цибулина овальна, 2–4 см у діаметрі. Листків звичайно 3–7, вони м'ясисті, по краю хрящуваті й війчасті. На верхівці стебла утворюється велике суцвіття — багатоквіткова довгасто-овальна китиця.

Квітконіжки у квіток прямостоячі, спрямовані косо вгору, довгі, горизонтально відхилені, дуже подовжуються під час дозрівання плодів. Квітка трубчасто-дзвоникоподібна, зеленувата, жовтувата, фіолетова або синя, із 6 пелюсток, які наполовину зрослися; під час цвітіння оцвітіння буріє. Плід — тригранна коробочка завдовжки 1–2,5 см.

Цвіте на початку літа. Ростає в степах, зокрема в Криму.

ТЮЛЬПАН БІБЕРШТЕЙНА — *Tulipa biebersteiniana*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Тюльпан названо на честь відомого українського ботаніка Біберштейна. У ґрунті знаходиться цибулина 1–2 см у діаметрі з чорно-бурими або майже чорними зовнішніми лусочками. Щороку розвиваються два, іноді три листки.

Квітки жовті, звичайно поодинокі, рідко їх буває кілька. Розмір квітки може бути від 15 до 40 мм завдовжки. Пелюстки гострі, причому зовнішні вдвічі ширші за внутрішні. Після цвітіння утворюється плід — коробочка, загострена на верхівці.

Зустрічається в степах, на сухих луках і в долинах річок, серед чагарникових заростей, на лісових полянах.

ТЮЛЬПАН ШРЕНКА — *Tulipa shrenkii*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Невелика цибулинна рослина заввишки 20–50 см. Цибулина яйцевидна, до 4 см у діаметрі, зі шкірястими чорно-бурими лусками. Стебло з 2–3 прикорневими листками та одною червоною, білою або жовтою квіткою завдовжки 3–5 см. Листки широкі, загострені на кінцях, сизі зверху й опушені знизу. Цвіте навесні. Після цвітіння утворюється плід — коробочка.

Зустрічається на степових схилах, на вапнякових і крейдяних відслоненнях. Це один із великоквіткових видів, який дуже красиво цвіте, тому його чисельність скорочується через збирання.

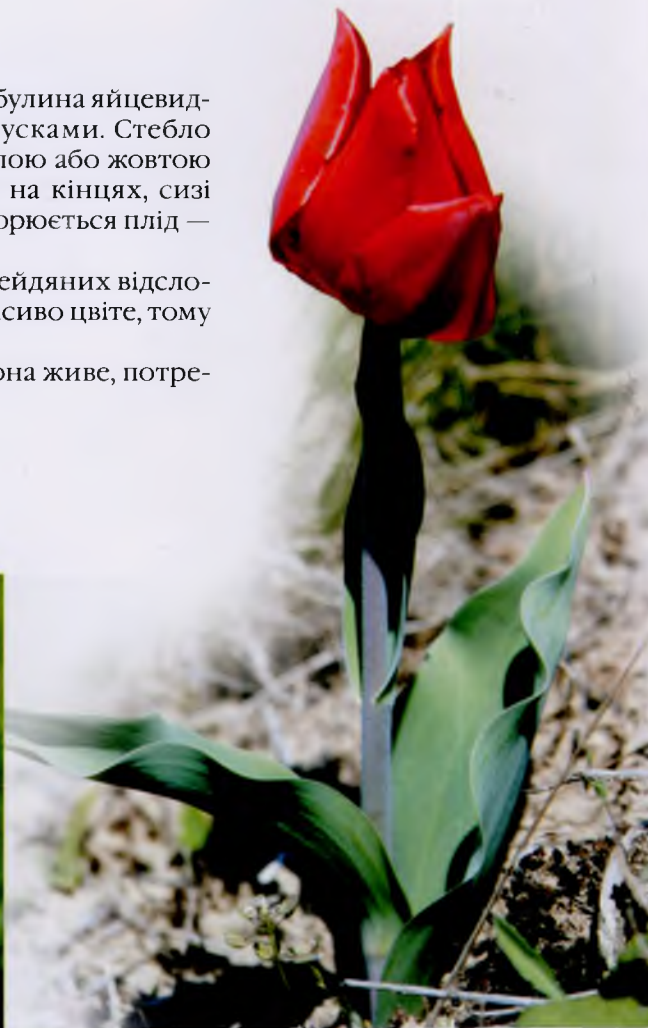
Іноді рослину культивують. Природні місця, у яких вона живе, потребують суворої охорони.

Белевалія сарматська

Тюльпан Шренка

ШАФРАН СІТЧАСТИЙ — *Crocus reticulatus*

Родина Лілійні — *Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з підземними бульбоцибулинами. Стебло дуже вкорочене, тому здається, що листки й квітки виходять прямо з бульбоцибулини. Зелені листки утворюються до або під час цвітіння. Звичайно листків 6–9. Квітки розташовуються на безлистій короткій квітконіжці.

Квітки лійкоподібні, з дуже довгою трубкою та відгином із 6 часток. Тичинки коротші за оцвітину. Оцвітину біла або блідо-фіолетова, зовні листочки оцвітини з темно-фіолетовими жилками. Пиляки оранжеві. Цвіте напровесні, відразу після танення снігу.

Зустрічається на луках та степових схилах. Рослина декоративна, охороняється.

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ — *Adonis vernalis*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Стебло в горицвіту весняного вертикальне, просте або розгалужене. На стеблі розташовуються дуже розсічені зелені листки з тонкими вузьколінійними часточками. Квітки до 5 см у діаметрі розташовуються на стеблах по одній. Квітка має 5 чашолистків бурувато-зеленого кольору і від 5 до 20 золотаво-жовтих пелюсток. Тичинок і маточок у квітці багато. Після цвітіння утворюється плід — збірна сім'янка. Цвіте рано навесні, у квітні–травні, зацвітає на 6–8-й рік від проростання насіння.

Росте у степах, на схилах. Лікарська, медоносна, декоративна рослина. Зустрічається рідко, потребує суворої охорони.

СОН ШИРОКОЛИСТИЙ —***Pulsatilla latifolia***

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Рослина з опушеними довгими волосками, схиленими донизу квітками на невисоких стеблах. Прикореневі листки на довгих черешках, завдовжки 2,5–7 см і 4–10 см завширшки. Листкова пластинка округло-серцеподібної форми, пальчаторозсічена на широкоромбічні сегменти. На стеблі листки майже сидячі, зібрані в кільця. Спочатку листки опушені білястими волосками, пізніше вони робляться майже голими. Цвіте у квітні–травні. Квітки великі, 3–4 см у діаметрі, поодинокі, спочатку похилені, пізніше практично прямостоячі.

Сон чорнівочий

Шафран сітчастий

Горицвіт весняний

Листочки оцвітини фіолетові, лілові або синьо-фіолетові, вузькоовальної форми. Тичинок багато, зовнішні забарвлені в жовтий колір. Маточок теж багато. Після цвітіння утворюється плід — збірна сім'янка. Кожна насінина має довгий виріст, опушений перистими волосками.

Росте на узліссях, у світлих соснових і мішаних лісах. Рослина лікарська, декоративна, має бактерицидну й фунгіцидну дію, отруйна. Потребує суворої охорони.

СОН ЧОРНЮЧИЙ — *Pulsatilla nigricans*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Відрізняється від сону широколистого 3-перистороздільними листками, які розвиваються до початку цвітіння. Квітки в цього виду меншого розміру, похилі, з темно-фіолетовою дзвоникоподібною оцвітинею. Рослина дуже світлолюбна, цвіте у квітні-травні, іноді повторно — у серпні-вересні.

Зростає в тих самих місцях, що й попередній вид. Лікарська й декоративна рослина. Потребує охорони.

КОНЮШИНА СЕРЕДНЯ — *Trifolium medium*

Родина Бобові — *Fabaceae*

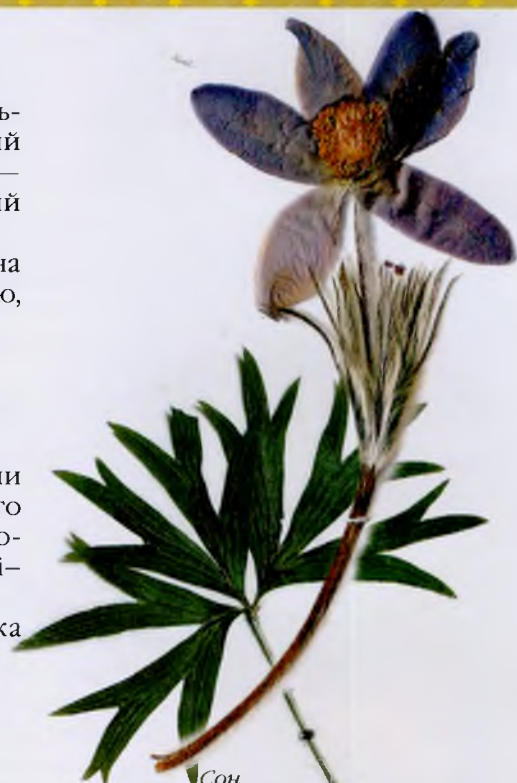
Багаторічна рослина заввишки 15–50 см. Стебла трохи підняті, слабо опушені. Листочки еліптично-подовженої форми, цілокраєві. Суцвіття-головки округлі або яйцевидні. Чашечка коротша за віночок. Віночок завдовжки 16–20 мм, пурпурного кольору. Цвіте влітку. Звичайна рослина на луках і вздовж доріг.

КОНЮШИНА ГІРСЬКА — *Trifolium montanum*

Родина Бобові — *Fabaceae*

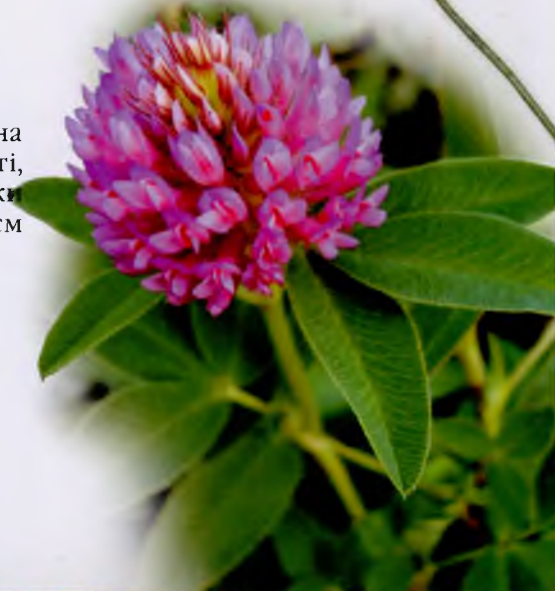
Багаторічна рослина заввишки 20–50 см. Уся рослина опушена притиснутими волосками. Квітконосні стебла малогалузисті, на верхівках несуть кілька білих округлих суцвітть-головок. Квітки білі. Прикореневі листки досить великі, з частками до 5–7 см завдовжки. Цвіте в травні-червні на сухих луках.

Конюшина
гірська

Сон широколистий

Конюшина середня

ЛЯДВЕНЕЦЬ УКРАЇНСЬКИЙ — Lotus ukrainicus

Родина Бобові — Fabaceae

Невелика багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–40 см. Слабо опушені стебла висхідні або лежачі. Листочки обернено-яйцевидної форми або довгасті, два нижні бічні листочки косо-яйцевидні. Суцвіття з 5–6 квіток. віночок квітки жовтий, завдовжки 11–13 мм. Плід — довгий біб. Цвіте у травні–вересні на луках, по схилах, як бур'ян на пустирях і вздовж доріг.

ВІСКАРІЯ ЗВИЧАЙНА —

Viscaria viscosa (V. vulgaris)

Родина Гвоздичні — Caryophyllaceae

Багаторічна трав'яниста рослина, чий малинові квітки добре вирізняються навіть у густому травостої. Стебла прямі, з клейкими верхніми міжвузлями під суцвіттям, із лінійними листками. Висота рослини не перевищує 40–100 см. Прикореневі листки лінійно-ланцетні, стеблові — лінійні.

Цвіте у травні–червні. Квітки зібрані по 5–7 у кільцях, які утворюють китицевидну волоть. Довжина чашечки 10–12 мм.

Зустрічається на узліссях, у мішаних лісах, на луках, серед чагарників. Добрий медонос; клейкі стебла — перешкода для мурах, охочих до нектару.

СМІЛКА ЗВИЧАЙНА — Silene vulgaris

Родина Гвоздичні — Caryophyllaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 40–100 см. Рослина гола, сизуватого кольору, з прямостоячими стеблами. Листки ланцетні, завдовжки 4–10 см і 1–3 см завширшки. Квітки з дуже роздутою широко-яйцевидною чашечкою, на коротких квітконіжках. Пелюстки білі, в 1,5–2 рази довші за чашечку. Відгин пелюсток майже до основи розсічений на дві широкі частки. Після цвітіння утворюється плід — коробочка.

Цвіте влітку і восени.

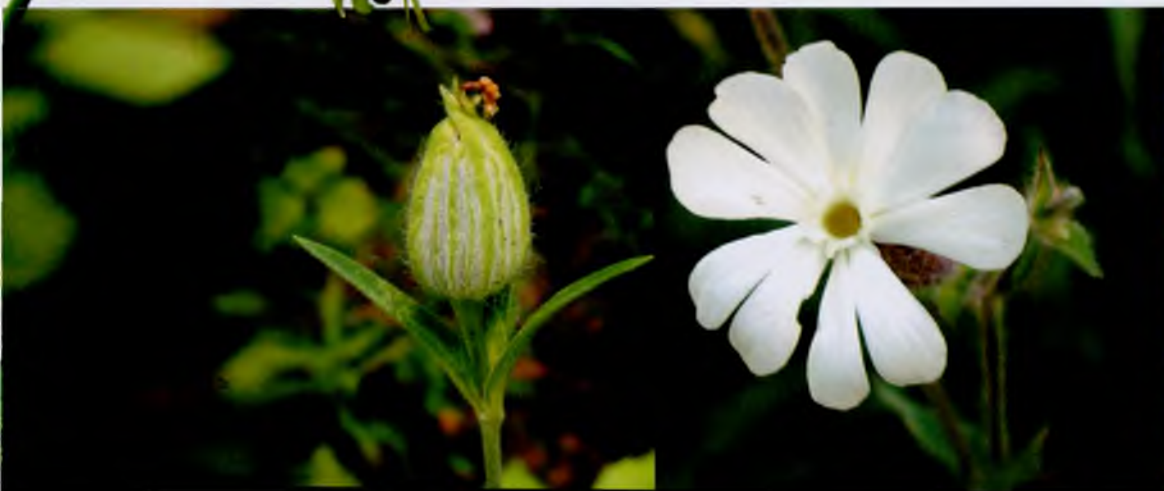
Зустрічається у світлих лісах, на узліссях, луках, може засмічувати посіви хлібних злаків. Має лікувальні властивості.

Лядвенець український

Смілка звичайна

Куколиця біла

Віскарія звичайна

КУКОЛИЦЯ БІЛА — *Melandrium album*

Родина Гвоздичні — *Caryophyllaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 40–100 см із прямим стеблом, опушеним у верхній частині залозистими волосками. Нижні листки еліптичні, звужені в черешок, верхні — ланцетні, сидячі. Квітки одностаеві; рослини дводомні. Пелюстки білі, з глибоко-двороздільною пластинкою і з привінчиком. Чашечка в чоловічих квіток трубчато-дзвоникоподібна, у жіночих — яйцевидна. Плід — овальна коробочка з 10 прямими зубцями. Цвіте з початку літа до глибокої осені.

Поширена рослина, зустрічається майже повсюдно на луках, полях, перелогах, пустирях.

МИЛЬНЯНКА ЛІКАРСЬКА — *Saponaria officinalis*

Родина Гвоздичні — *Caryophyllaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–90 см. Корені та стебла містять особливу речовину — сапонін, який у воді милиться. Саме від цієї властивості й походить назва рослини. Стебло просте або у верхній частині може галузитися. Листки можуть бути більш або менш широкими, з гострими кінцями, завдовжки 5–12 см і 1–4 см завширшки. Великі білі або біло-рожеві квітки зібрані на верхівках стебел у китицевидні суцвіття. Квітки в суцвітті сидять по 3 на коротких квітконіжках. Чашечка зелена, може бути опушеною. Пелюстки великі, відгин суцільний або нагорі виімчастий. Цвіте все літо.

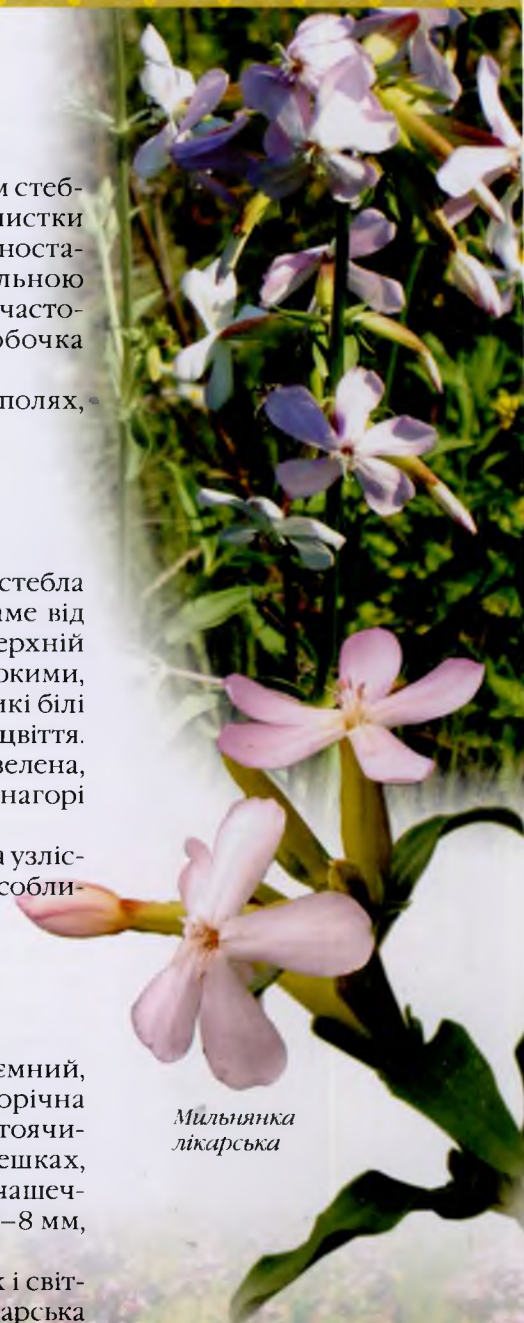
Зростає по долинах річок, на луках, у чагарникових заростях, на узліссях і пустирях. Декоративна рослина, її часто розводять у садах (особливо махрову форму).

МАТЕРИНКА ЗВИЧАЙНА — *Origanum vulgare*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Серед рослин суходільних луків є такі, що мають особливо приємний, ніжний запах. Материнка звичайна — одна з них. Це багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–80 см із кореневищем і прямостоячими стеблами. Листки невеликі, усього 2–4 см завдовжки, на черешках, знизу темно-зелені. Квітки зібрані у велике суцвіття. Приквітки, чашечки, а часом і стебла мають пурпурний колір. Віночок завдовжки 5–8 мм, забарвлений у рожевий або темно-рожевий колір. Цвіте влітку.

Зустрічається на сухих луках, у степах, у чагарникових заростях і світлих лісах майже по всій Україні. Цінна медоносна, ефіроолійна, лікарська і фарбувальна рослина.

Мильнянка лікарська

Материнка звичайна

ЧЕБРЕЦЬ МАРШАЛЛІВ —***Thymus marshallianus***

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae

Невеликий напівчагарничок заввишки 5–15 см із лежачими дерев'янистими й трохи піднятими або прямостоячими стеблами, на кінцях яких утворюються суцвіття. Листки дрібні, з маленькими черешками, ланцетні, овальні або довгасто-овальні завдовжки 5–10 мм. Суцвіття компактне, головчасте, після цвітіння трохи витягнуте. Довжина квіток 6–8 мм. Віночок рожево-ліловий, а зубці чашечки мають по краю довгі війки. Цвіте влітку.

Зустрічається на степових схилах, уборах, біля доріг, переважно на піщаних ґрунтах. Рослина лікарська, ефіроолійна, медоносна. Застосовується при лікуванні застудних захворювань і кашлю. Настій чебрецю відомий під назвою «Пертусин».

Трапляються й інші, близькі види чебрецю, які часом важко розрізнити.

ЗВІРОБІЙ ЗВИЧАЙНИЙ —***Hypericum perforatum***

Родина Звіробійні — Hypericaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–70 см. На верхівках прямих, галузистих у верхній частині стебел містяться щитковидні суцвіття з яскраво-жовтими квітками. Листки завдовжки 1–4 см і до 1,5 см завширшки розташовуються супротивно, широкоовальні, тупі на кінцях, без черешків, із рідкими цятками, що просвічуються. Суцвіття звичайно багатоквіткове, пухке, волотисте. Квітки до 1 см у діаметрі, з еліптичними або овальними, частіше нерівнобокими пелюстками золотаво-жовтого кольору, з чорними крапковими залозками. Тичинки численні, зібрані по 10–30 у 3 пучки. Маточка з 3 стовпчиками. Цвіте влітку. Після цвітіння утворюється плід — яйцевидна коробочка.

Зростає у світлих лісах, на луках, по берегах річок та озер. Рослина широко розповсюджена, може траплятись як окремими екземплярами, так і утворювати цілі зарості. Лікарська рослина, використовується як в офіційній, так і в народній медицині. Для збереження цього виду необхідно регулювати його збирання як лікарської сировини.

Чебрець Маршаллів

Звіробій звичайний

ЛАВАТЕРА ТЮРІНГСЬКА —***Lavatera thuringiaca****Родина Мальвові — Malvaceae*

Багаторічна рослина, яка може досягати 2 м заввишки. Від кореня відходять численні прості або лише вгорі галузисті стебла з серцеподібними листками на невеликих черешках. Нижні листки п'ятилопатеві, а верхні трилопатеві з тупими або гострими зубчастими чи зарубчастими лопатями. Цвіте влітку і восени. Квітки великі, до 8 см у діаметрі, з ніжно-рожевим пелюстками. При основі пелюсток утворюється підчашок із коротких листочків, які зрослися. Плід дроблений — складається з 20–25 плодиків, які розпадаються.

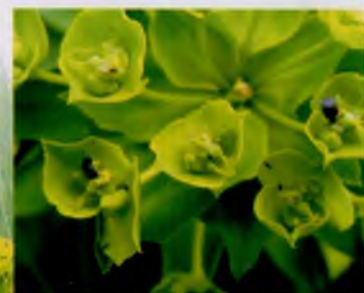
Зустрічається майже повсюдно на суходільних луках, серед чагарників, а також на пустирях. Рослина декоративна, використовується як технічна, кормова, лікарська.

*Лаватера тюрінгська***МОЛОЧАЙ ПРУТОВИДНИЙ —*****Euphorbia virgultosa****Родина Молочайні — Euphorbiaceae*

Багаторічна рослина заввишки 40–80 см. Від кореневища відходять від 1 до 5 темно-зелених або сизуватих стебел, звичайно прямостоячих, трубчастих, розгалужених у верхній частині. Листочки вузькі, лінійні або лінійно-ланцетні.

Суцвіття складається з верхіткових і пазушних розгалужених гілочок із квітками на кінцях. Листочки обгортки та обгортки еліптичні або обернено-яйцевидні, жовтуваті.

Цвіте в червні–вересні. Росте на луках, по берегах річок, у чагарниках. Рослина отруйна.

Молочай прутувидний

БЕРЕЗКА ПОЛЬОВА — *Convolvulus arvensis**Родина Березкові — Convolvulaceae*

Багаторічна витка трав'яниста рослина, широко розповсюджена по засмічених місцях. Від стрижневого кореня, який іде глибоко в землю, відходять численні витки або сланкі пагони. Листки довгасто-яйцевидні або овальні, зі списоподібною основою та короткими черешками. Поодинокі квітки лійкоподібної форми розташовані в пазухах листків на довгих квітконіжках. Віночок квітки може бути білим або рожевим, з п'ятьма світло-пурпурними смужками зовні. Цвіте влітку.

Рослина звичайна на полях, на пустирях, по узбіччях доріг, на городах.

НЕЧУЙВІТЕР ВОЛОСИСТИЙ — *Hieracium pilosella**Родина Айстрові (Складноцвітні) — Asteraceae*

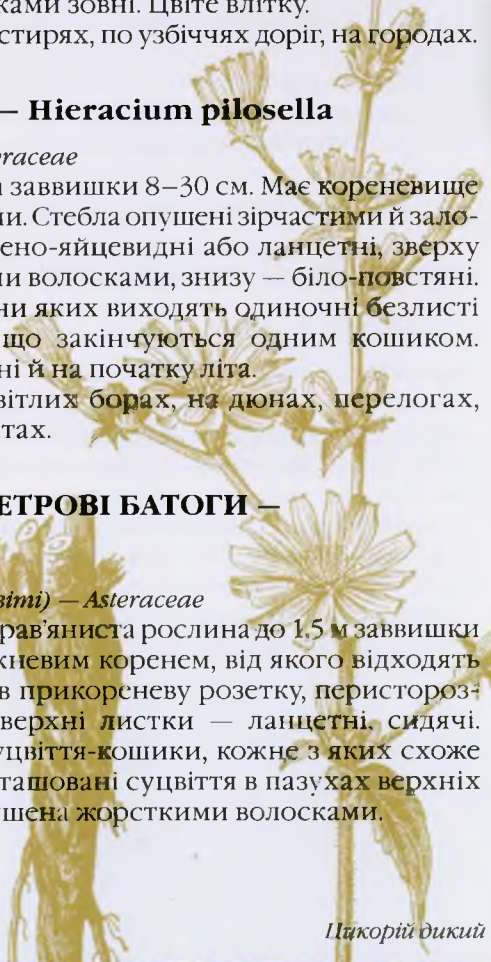
Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 8–30 см. Має кореневище з багаторічними повзучими пагонами. Стебла опушені зірчастими й залозистими волосками. Листки обернено-яйцевидні або ланцетні, зверху сизо-зелені, з довгими щетинистими волосками, знизу — біло-повстяні. Листки зібрані в розетки, з середини яких виходять одиночні безлисті прямостоячі квітконосні пагони, що закінчуються одним кошиком. Квітки лимонно-жовті. Цвіте навесні й на початку літа.

Звичайна рослина у світлих борах, на дюнах, перелогах, на вирубках і бідних ґрунтах.

ЦИКОРІЙ ДИКИЙ, ПЕТРОВІ БАТОГИ —***Cichorium intybus****Родина Айстрові (Складноцвітні) — Asteraceae*

Цикорій дикий — багаторічна трав'яниста рослина до 1,5 м заввишки з добре розвиненим міцним стрижневим коренем, від якого відходять 1–2 пагони. Нижні листки зібрані в прикорсенеvu розетку, перистороздільні, струговидні або зубчасті, верхні листки — ланцетні, сидячі. Ніжно-блакитні квітки зібрані в суцвіття-кошики, кожне з яких схоже на квітку з безліччю пелюсток. Розташовані суцвіття в пазухах верхніх і середніх листків. Уся рослина опушена жорсткими волосками.

Цвіте влітку.

*Березка польова**Нечуйвітер волосистий**Цикорій дикий*

Зустрічається на луках, пустирях, узліссях, полянах, біля доріг і жител практично всюди. Цінна лікарська й харчова рослина, добрий медонос. Культивується.

**ЕНОТЕРА ДВОРІЧНА, ОСЛИННИК —
*Oenothera biennis***

Родина Онагрові — Onagraceae

Велика рослина до 1 м заввишки, а часом і більше. Утворює прилеглу до ґрунту густу розетку з обернено-яйцевидних або обернено-ланцетних, тупих на кінці листків. Листки розташовані густо. Нижні листки на черешках, верхні сидячі, виїмчасто-зубчастої форми, тупі. Квітконосне стебло пряме, міцне, вкрите жорсткими волосками. Квітки пахучі, з блідо-жовтими округло-трикутними пелюстками. Плоди — короткоциліндричні коробочки, які після дозрівання розтріскуються у верхній частині чотирма лушпинками.

Цвіте влітку й на початку осені.

Широко розповсюджена рослина-бур'ян. Одна з народних назв енотери — «нічна свіча». І справді, у вечірні години на пустирях, вигонах, на полях, по узліссях, на берегах річок і на пісках розкриваються на високих тонких стеблах її великі жовті квітки.

Енотера дворічна

Миколайчики плоскі

МИКОЛАЙЧИКИ ПЛОСКІ —

Eringium planum

Родина Зонтичні (Селерові) — *Ariaceae*

Миколайчики плоскі — багаторічна трав'яниста рослина, верхня частина якої забарвлена в блакитний або фіолетовий відтінок. Стебла одиночні або нечисленні, угорі гіллясті. Стеблові листки жорсткі, шкірясті, верхні листки розділені на 3–5 сегментів. Прикореневі листки на довгих черешках, суцільні, овальні або яйцевидні, з колючими зубчиками по краю.

Квітки зібрані в щільні головчасті суцвіття яйцевидної форми, до 1,5 см завдовжки, з покривними лінійними листками при основі. Пелюстки блакитні або сині. Цвіте влітку.

Зустрічається практично повсюдно у степах, на суходільних луках, полянах, біля доріг і на засмічених місцях.

Добрий медонос; лікарська рослина.

Миколайчики широко використовують у зимових сухих букетах.

Миколайчики польові

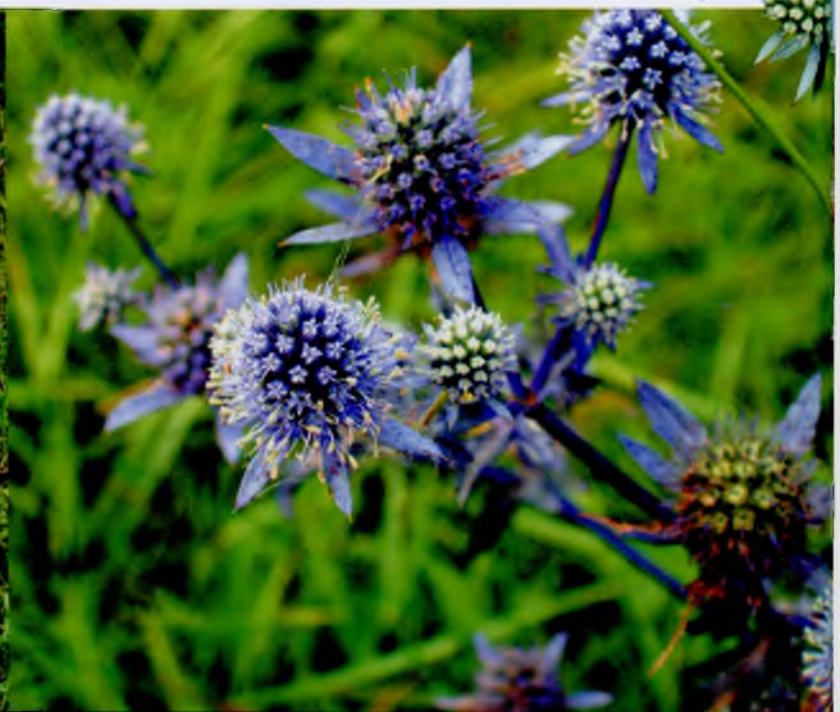
МИКОЛАЙЧИКИ ПОЛЬОВІ —

Eringium campestre

Родина Зонтичні (Селерові) — *Ariaceae*

Жорстка й колюча сірувато-зелена рослина з дуже гіллястим стеблом. Листки шкірясті, по краю колючі, зубчасті, стеблові — на коротких черешках або сидячі, прикореневі — на довгих черешках, кілька разів трійчасто-роздільні. Пелюстки квіток білі. Квітки зібрані в щільні численні головчасті суцвіття завдовжки до 15 мм. Під суцвіттям розташовується обгорточка з лінійних, загострених на кінцях листків. Цвіте все літо.

Широко розповсюджений бур'ян. Зустрічається, як і миколайчики плоскі, у степах, коло доріг, на засмічених місцях.

ПІВОНІЯ ВУЗЬКОЛИСТА —***Paeonia tenuifolia***

Родина Півонієві — *Paeoniaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина, яскраво-зелена, з великими пурпурними квітками. У ґрунті розташовується компактне кореневище, від якого відходять вертикальні стебла заввишки 10–60 см. Листки сильно розсічені на лінійні вузькі, до 2 мм завширшки, часточки. Навесні розпускаються великі, до 8 см у діаметрі, червоні або темно-пурпурні квіттки з 8–10 пелюстками. Після цвітіння утворюється плід-багатолистянка, що складається з 2–5 зрощених листянок, густо опушених бурхуватими волосками.

Росте на відкритих степових схилах, у чагарникових заростках Лісостепу й Степу. Декоративна рослина, знищується разом із місцями, в яких росте. Потребує охорони.

НОНЕЯ, КУРЯЧА СЛІПОТА ЗВИЧАЙНА —***Nonea pulla***

Родина Шпорстколисті — *Boraginaceae*

Невелика рослина, срібляста від залозистого опушення, що вкриває її. Стебла борозенчасті, звичайно гіллясті вгорі. На стеблі розташовані довгасто-ланцетні листки завдовжки 3–6 см й 1 см завширшки. Нижні листки звужені в черешок і на момент цвітіння звичайно засихають. Верхні листки сидячі. Квіттки зібрані в суцвіття-завиток. Віночок квіттки темно-пурпурний або майже чорний, вузькодзвоникоподібний, завдовжки 10–12 мм. Певно, через таке забарвлення віночка, що нагадує колір ряс, ця рослина дістала народну назву «монахія». Плід — зморшкуватий горішок. Цвіте наприкінці весни й на початку літа.

Зустрічається по степових схилах, на пустирях, уздовж доріг переважно в степовій зоні, у північних районах — рідше, як занесена рослина.

Nonea, куряча сліпота звичайна

*Півонія
вузьколиста*

ЛОМИНІС СУЦІЛЬНОЛИСТИЙ — *Clematis integrifolia**Родина Жовтецеві — Ranunculaceae*

Багаторічна рослина до 60–70 см заввишки з прямими, звичайно простими коричнюватими стеблами й суцільними сидячими листками. Листки супротивні, до 7 см завдовжки, довгастої форми, широкі, з жилками, що добре виступають. На верхівках стебел розвиваються поодинокі, нахилені донизу квітки. Квітки непоказні, розміром 4–6 см, із темно-синіми або фіолетовими листочками оцвітини, зовні опушені, краї пелюсток звичайно відігнуті назовні. Тичинок і маточок багато. Цвіте влітку.

Росте в степах, на узліссях. Отруйний. Декоративна рослина, потребує охорони в місцях природного існування.

ЖОВТЕЦЬ ІЛЛІРІЙСЬКИЙ — *Ranunculus illyricus**Родина Жовтецеві — Ranunculaceae*

Рослина із золотаво-жовтими глянцевиими квітками й стеблами та листками, густо опушеними сіруватими волосками. Прикореневі листки на довгих черешках, листові пластинки сильно розсічені на довгі, загострені на кінцях часточки. Стеблові листки сидячі або на коротких черешках, трійчасті або прості. Після цвітіння утворюється плід — збірний сім'янка.

Росте на степових схилах і суходільних луках. Декоративна рослина. Потребує охорони в місцях природного існування.

ЖОВТЕЦЬ БАГАТОКВІТКОВИЙ — *Ranunculus polyanthemus**Родина Жовтецеві — Ranunculaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким кореневищем і мичкуватими коренями. Стебло одиночне, пряме, розгалужене, до 1 м заввишки. Нижні листки на довгих черешках. Листкова пластинка за обрисами п'ятикутна, пальчатороздільна, з ромбічними зубчато-роздільними частками. Верхні листки майже сидячі, трироздільні, з лінійними зубчастими частками. Квітки 1,5–2 см у діаметрі, з 5 притисненоволосистими чаполистками й 5 золотаво-жовтими пелюстками. Плодики гладенькі. Цвіте наприкінці весни і влітку.

Звичайна, широко розповсюджена рослина. Росте на трав'янистих схилах, лісових полянах, у мішаних лісах. Отруйна.

Ломиніс суцільнолистий

Жовтець багатоквітковий

МАК ДИКИЙ — *Papaver rhoeas*

Жовтець
ілірійський

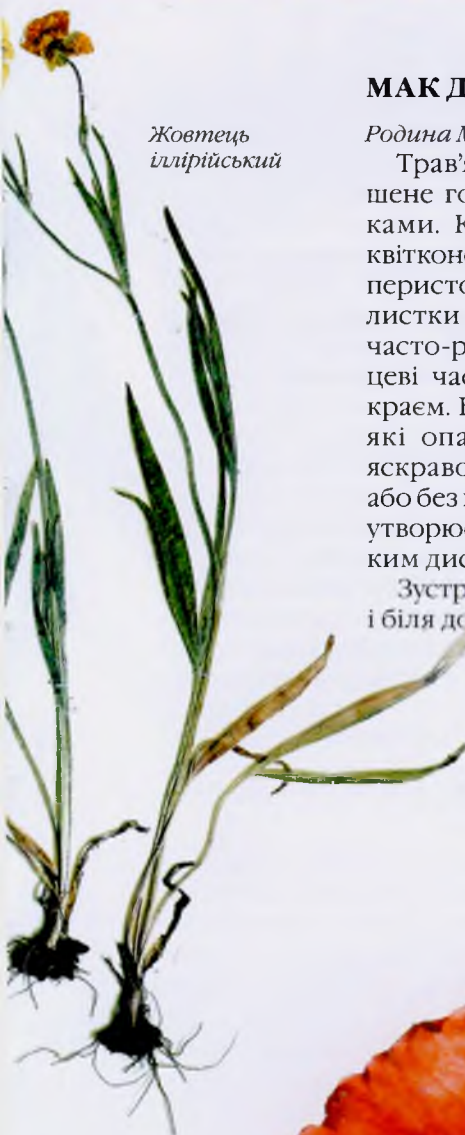
Родина Макові — *Papaveraceae*

Трав'яниста рослина заввишки 20–80 см. Стебло опущене горизонтально відлеглими щетинистими волосками. Квітки верхівкові, розташовуються на довгих квітконосах. Прикореневі листки перистороздільні (або перисторозсічені), з надрізними частками. Стеблові листки відрізняються від прикореневих, вони — трійчасто-роздільні, з перистонадрізними частками; кінцеві частки листків подовжені, з пилчасто-зубчастим краєм. Бутони великі, до 25 см, із двома чашолистками, які опадають після розкриття квітки. Пелюстки яскраво-червоні, з великою чорною плямою при основі або без плями, овальні, до 6 см завширшки. Після цвітіння утворюється плід-коробочка завдовжки 10–12 мм з пласким диском маточки. Цвіте влітку.

Зустрічається на кам'янистих схилах, як бур'ян на полях і біля доріг. Лікарська рослина.

Мак дикий

Волошка руська

Волошка скабіозолиста

ВОЛОШКА РУСЬКА — *Centaurea ruthenica*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна трав'яниста рослина, яка досягає 1–2 м заввишки. Одиночні прямостоячі стебла не опушені, уся рослина сизувато-зеленого кольору. Листки перистороздільні. Цвіте влітку. Світло-жовті квітки зібрані в досить великі суцвіття-кошики з голими обгорточками, що мають перетинчасту облямівку.

Зустрічається нечасто в степах, на відслоненнях крейди і вапняку. Декоративна рослина. Має корисні властивості й може використовуватись як олійна, каучуконосна, медоносна. Потребує охорони.

ВОЛОШКА СКАБІОЗОЛИСТА — *Centaurea scabiosa*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 1 м і більше. Стебла прямостоячі, досить міцні. Як і листя, трохи павутинисті. Листки перистороздільні з вузькими часточками, зрідка бувають суцільними. Цвіте в червні–липні. Обгорточки суцвіття яйцевидно-округлі, завдовжки до 18 мм, з чорними або темно-бурими краями. Квітки пурпурні.

Зустрічається на суходільних луках, у світлих лісах, по чагарниках у лісових районах і в Лісостепу.

ДЕРЕВІЙ МАЙЖЕ ЗВИЧАЙНИЙ — *Achillea submillefolium*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Трав'яниста рослина з прямостоячими стеблами, які можуть досягати 1 м заввишки. Рослина зелена, з довгастими чи ланцетними, двічі або тричі перисторозсіченими листками. На верхівці стебла утворюється щитковидне суцвіття з досить дрібних, 4–5 мм у діаметрі, кошиків. Кошики малоквіткові, краєві квітки білі або рожеві, серединні — трубчасті. Цвіте влітку і восени.

Широко розповсюджений. Зустрічається на суходільних і заплавних луках, у лучних степах, світлих лісах, як бур'ян. Рослина лікарська, містить дубильні речовини. Здавна використовується в народній медицині.

Деревій майже звичайний

**КОРОЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА, РОМЕН —
*Leucanthemum vulgare***

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Добре відома всім рослина, яку ми називаємо «ромашкою». Це багаторічник із розеткою листків і простим слабогіллястим стеблом, покритим суцільними листками. Прикореневі листки з довгими черешками, лопатчасті або обернено-яйцевидні, стеблові — сидячі, довгасті, пилчасті. Стебло вгорі безлисте. На верхівці стебла розташовуються одиночні великі суцвіття-кошики. Краєві квітки несправжньоязичкові, білі, серединні — трубчасті, жовті. Плоди — довгасті сім'янки. Цвіте влітку на луках і лісових полянах.

Зустрічається майже по всій країні. Рослина декоративна й лікарська. Їй загрожує скорочення чисельності, тому вона потребує охорони.

Королиця звичайна, ромен

Оман німецький

ОМАН НІМЕЦЬКИЙ – *Inula germanica*

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Невелика рослина (заввишки до 45 см) з прямостоячими зеленими стеблами й численними, 7–14 мм у діаметрі, кошиками, зібраними у верхівкове щитковидне суцвіття. Квітки жовті. Листки довгасто-ланцетні, опушені білястими й залозистими волосками (залозки — в переважно на нижньому боці листка). Цвіте влітку.

Зустрічається в степах, на луках, узліссях, кам'янистих схилах, біля доріг і жител.

ЦМИН ПІЩАНИЙ –

Helichrysum arenarium

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Багаторічна рослина заввишки 40–45 см з одиночними або кількома стеблами, що відходять від одного кореня. Стебла прямі, не галузяться. Стеблові листки ланцетні, пласкі або зі злегка загорненими краями. Суцвіття-кошики зібрані в щиток. Краєві квітки трубчато-ниткоподібні, жіночі, серединні — трубчасті, двостатеві. Листочки обгортки лимонно-жовті або оранжеві. Цвіте влітку.

Росте на сухих піщаних ґрунтах, на крейдових відслоненнях, у соснових лісах. Зустрічається майже по всій країні. Рослина декоративна, лікарська, використовується в офіційній і народній медицині.

ЦИБУЛЯ КРУГЛА – *Allium rotundum*

Родина Цибулеві – Alliaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–70 см. Цибулина майже кулястої форми, 1–2 см у діаметрі, покрита зовні шкірястими плівчастими оболонками. Від цибулини відходять лінійні жолобчасті листки, які рано в'януть.

Квітконосні стебла одиночні, до половини вкриті листками. Квітки темно-пурпурні, на довгих квітконіжках, зібрані в суцвіття-зонтик кулястої форми. Оцвітина з 6 листочків, тичинок також 6. Тичинки коротші за пелюстки оцвітини.

Цмин піщаний

Після цвітіння утворюється плід — округла тригранна коробочка. Цвіте в середині літа.

Широко розповсюджена. Росте на сухих луках, по лучних степах і в ярах. Медоносна рослина.

ЦИБУЛЯ ОВОЧЕВА — *Allium oleraceum*

Родина Цибулеві — Alliaceae

Багаторічна рослина заввишки 30–60 см. Цибулина яйцевидної форми, з білястими або сіруватими оболонками. Листки вузьколінійні, їх буває 3–5. Покривало суцвіття не опадає, витягнуте в довгий трав'янистий кінчик. Суцвіття з рожевих квіток на довгих квітконіжках, із численними цибулинками при основі. Під час цвітіння квітконіжки нахилиються, після цвітіння випрямляються.

Досить звичайна рослина у світлих лісах, на узліссях, по чагарниках, на суходільних луках по всій Україні.

Цибуля овочева

ЦИБУЛЯ ЛІТНЯ — *Allium ampeloprasum*

Родина Цибулеві — Alliaceae

Досить велика цибуля заввишки до 1 м. Цибулина з білястими оболонками. Листки сизі, широколінійні, з кілем унизу. Покривало з одного листа, перетинчасте, кулясто роздуте, загострене, опадає. Суцвіття кулясте, рідко напівкулясте, досить пухнасте. Цвіте в червні–липні. Декоративна рослина. Культивується, часто дичавіє. Походить із Середземномор'я.

Цибуля літня

Цибуля кругла

Холодок лікарський

Дзвоники
ріпчастовидні**ХОЛОДОК ЛІКАРСЬКИЙ —****Asparagus officinalis**

Родина Холодкові — Asparagaceae

Багаторічна трав'яниста рослина до 1,5 м заввишки. Стебло пряме, гладке, сильно гіллясте; гілки відходять під гострим кутом. Листки дуже дрібні, півчисто-лускати. У пазухах листків утворюються численні зелені ниткоподібні кладодії, що замінюють листки. Квітки білі, з 6 зрощених пелюсток, на довгих квітконіжках, розташовуються по 1–2 на головній вісі стебла й гілках. Чоловічі квітки завдовжки близько 5 мм, жіночі — удвічі дрібніші. Плід — ягода червоного кольору кулястої форми. Цвіте влітку.

Широко розповсюджена рослина. Ростає на луках, у лучних степах, чагарникових заростях, на узліссях. Харчова, лікарська, декоративна рослина.

ДЗВОНΙΚИ РІПЧАСТОВИДНІ —**Campanula rapunculoides**

Родина Дзвоникові — Campanulaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 1,5 м. Стебло просте, шерехате на дотик, укрите жорсткими волосками. Біля основи стебла розташовується розетка прикореневих листків серцеподібно-яйцевидної форми. Листки, розташовані на стеблі, мають ланцетну форму, нерівні гострі зубці. Квітки завдовжки 2–2,5 см розташовані на коротких квітконіжках, нахилені вниз, синьо-фіолетового кольору, зібрані в суцвіття-китицю. Чашечка й віночок квітки п'ятизубчасті. Віночок квітки лійкоподібно-дзвоникової форми. Плід — коробочка, що відкривається біля основи. Цвіте протягом усього літа.

Широко розповсюджена рослина.

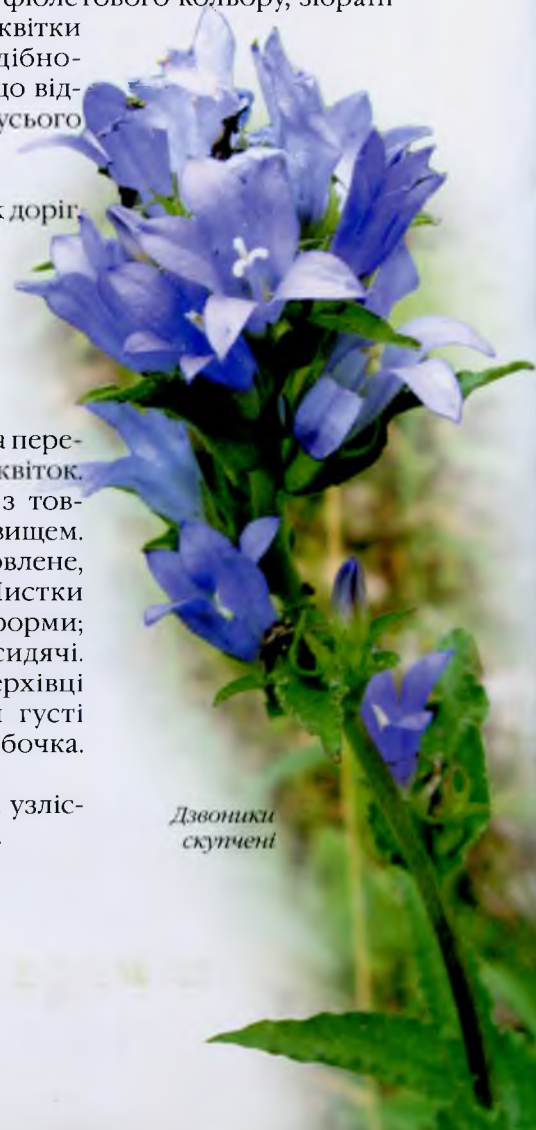
Ростає на суходільних луках, на узбіччях доріг, узліссях.

ДЗВОНΙΚИ СКУПЧЕНІ —**Campanula glomerata**

Родина Дзвоникові — Campanulaceae

Дзвоники скупчені дістали свою назву за переривчасте суцвіття із зібраних у кільця квіток. Рослина невисока, 15–80 см заввишки, з товстим дерев'янистим багаторічним кореневищем. Стебло просте, часто червонясто забарвлене, трохи гранясте, опушене волосками. Листки яйцевидної або яйцевидно-ланцетної форми; нижні — на довгих черешках, верхні — сидячі. Квітки темно-фіолетові, скупчені на верхівці стебла в щільну верхівкову головку й густі пазушні пучки на стеблі. Плід — коробочка. Цвіте влітку.

Ростуть на степових схилах, луках, на узліссях і лісових полянах. Лікарська рослина.

Дзвоники
скупчені

ДЗВОНИКИ РІПЧАСТІ – *Campanula rapunculus*

Родина Дзвоникові – *Campanulaceae*

Дворічна рослина заввишки 50–80 см із прямостоячим стеблом, яке трохи стовщене при основі. Листки лінійно-ланцетної форми, звичайно голі, хвилясті по краю. Суцвіття — китицевидна волоть. Квітки сині або фіолетові, лійкоподібної форми, п'ятироздільні, на квітконіжках. Цвіте в липні–серпні. Досить звичайна рослина на луках та узбіччях доріг.

ЛЬОНОК ЗВИЧАЙНИЙ – *Linaria vulgaris*

Родина Ранникові – *Scrophulariaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–90 см. Має довгий стрижневий корінь, який дає кореневі паростки. Стебла прямостоячі, прості або гілкуваті, густо вкриті листками. Форма листків — від ланцетної до лінійної. Квітки зібрані в густу китицю завдовжки до 15 см. Віночок квітки жовтий, завдовжки до 20 мм (без шпорки), з оранжевою випуклою нижньою губою. Шпорка зігнута, до 15 мм завдовжки. Чашечка з гострими частками. Цвіте все літо. Плід — куляста коробочка.

Звичайний бур'ян у посівах; росте також у канавах, сухих сосняках, уздовж доріг і на піщаних місцях. Лікарська рослина, добрий медонос.

Дзвоники ріпчасті

Льоннок звичайний

Дивина густоквіткова

ДИВИНА ЧОРНА — *Verbascum nigrum*

Родина Ранникові — *Scrophulariaceae*

Дворічна рослина, яка досягає заввишки 1,5 м, з прямостоячим стеблом, іноді розгалуженим у ділянці суцвіття, густо вкритим листками. Прикореневі листки на довгих черешках, верхні — майже сидячі. Пластинки нижніх листків серцеподібно-яйцевидні біля основи й загострені вгорі, із зарубчасто-зубчастим краєм. Зверху листки зелені, знизу голі або білоповстяно опушені.

Цвіте влітку. Суцвіття — густа китиця. Золотаво-жовті квітки сидять пучками по 5–10 на коротких квітконіжках. Нитки 2 передніх тичинок тільки при основі, а нитки 3 задніх — по всій лінії вкриті фіолетовими волосками; пиляки всіх тичинок однакові. Після цвітіння утворюється плід — коробочка.

Зустрічається на суходільних луках, на горбах і схилах ярів, по берегах річок.

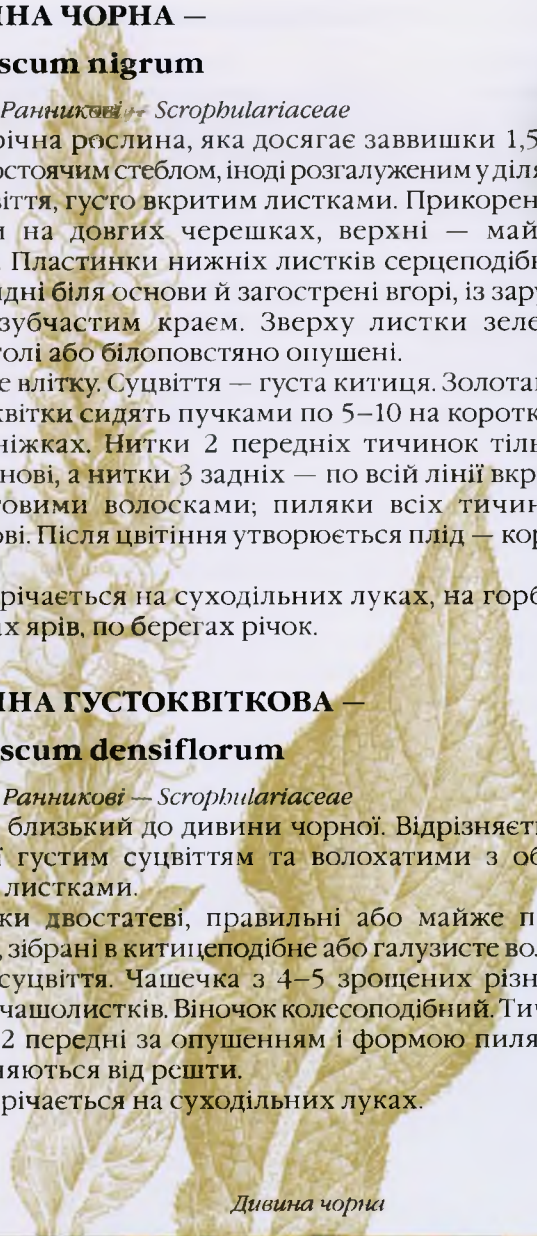
ДИВИНА ГУСТОКВІТКОВА — *Verbascum densiflorum*

Родина Ранникові — *Scrophulariaceae*

Вид, близький до дивини чорної. Відрізняється від неї густим суцвіттям та волохатими з обох сторін листками.

Квітки двостатеві, правильні або майже правильні, зібрані в китицеподібне або галузисте волотисте суцвіття. Чашечка з 4–5 зрощених різною мірою чашолистків. Віночок колесоподібний. Тичинок 5; 2 передні за опушенням і формою пиляків відрізняються від решти.

Зустрічається на суходільних луках.

Дивина чорна

Дивина борошніста

ДИВИНА БОРОШНИСТА — *Verbascum lychnitis*

Родина Ранникові — *Scrophulariaceae*

Відрізняється від дивини густоквіткової сильно розгалуженим суцвіттям і дрібними квітками з напівголими померанчевими пиляками. Уся рослина сріблясто опушена. Зустрічається в тих самих місцях, що й дивина густоквіткова.

Дивина борошниста

ПОДОРОЖНИК ЛАНЦЕТОЛИСТИЙ —

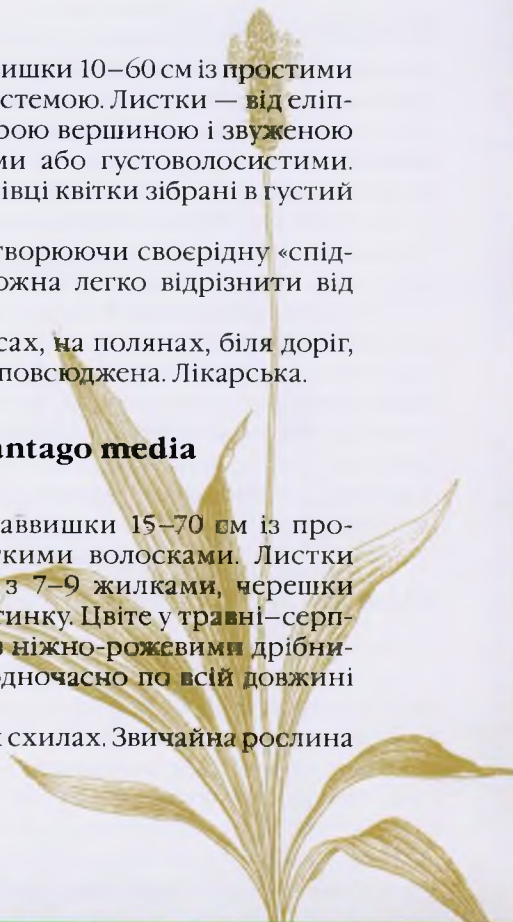
Plantago lanceolata

Родина Подорожникові — *Plantaginaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–60 см із простими листками й мичкуватою кореневою системою. Листки — від еліптичних до лінійно-ланцетних, із гострою вершиною і звуженою основою. Листки можуть бути голими або густоволосистими. Квітконоси звичайно опушені, на верхівці квітки зібрані в густий короткий циліндричний колос.

Квітки розкриваються «пояском», утворюючи своєрідну «спідничку». За цією ознакою рослину можна легко відрізнити від близьких видів. Цвіте влітку.

Зустрічається на луках, у світлих лісах, на полянах, біля доріг, на сухих схилах. Рослина широко розповсюджена. Лікарська.

ПОДОРОЖНИК СЕРЕДНІЙ — *Plantago media*

Родина Подорожникові — *Plantaginaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 15–70 см із простими листками, опушеними жорсткими волосками. Листки еліптичні або подовжено-еліптичні, з 7–9 жилками, черешки листків у кілька разів коротші за пластинку. Цвіте у травні–серпні. Суцвіття — подовжений початок із ніжно-рожевими дрібними квітками. Квітки розкриваються одночасно по всій довжині суцвіття.

Росте на луках, полянах, на степових схилах. Звичайна рослина по всій території України.

Подорожник середній

Подорожник ланцетолистий

ГОРЛЯНКА ЖЕНЕВСЬКА — *Ajuga genevensis**Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae*

Багаторічна трав'яна рослина заввишки до 30 см. Стебло опушене. Прикореневі листки великі, овальні, на довгих черешках. Колосовидне суцвіття складається з несправжніх кілець. Цвіте в травні–червні. Ростає на луках, у чагарниках.

СУХОВЕРШКИ ЗВИЧАЙНІ —***Prunella vulgaris****Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae*

Багаторічна рослина заввишки від 8 до 50 см, гола або трохи опушена. Листки черешкові, яйцевидні або довгасті, тупі. Листки верхньої пари сидять, наближені аж до основи яйцевидного або довгастого колосовидного суцвіття. Суцвіття верхівкові, густі, колосовидні, складаються з шестиквіткових несправжніх кілець, які сидять у пазухах округлих приквіткових листків.

Приквіткові листки й чашечки часто забарвлені в темно-пурпурний колір. Верхня губа чашечки має ледве помітні зубці. Віночок завдовжки 6–12 мм, із прямою трубкою, фіолетовий, рідко білий. Цвіте влітку.

Одна серед звичайних, дуже широко розповсюджених рослин. Зустрічається в лісах, чагарникових заростях, на луках, поблизу жител майже по всіх районах України.

ШАВЛІЯ ЛУЧНА — *Salvia pratensis**Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–80 см. Стебло опушене м'якими кучерявими волосками, у верхній частині разом із приквітками й чашечками залозисто-волосисте. Прикореневі листки зібрані в розетку, на довгих черешках, довгасто-яйцевидної форми, зморшкуваті, по краю нерівнозубчасті. Стеблові листки нечисленні, сидять. Квітки в кільцях, зібрані в колосовидне, іноді волотисте суцвіття. Приквітки коротші за чашечку, зелені. Чашечка двогуба, з тризубчастою верхньою губою і двозубчастою нижньою. Верхня губа віночка шоломоподібної форми, здавлена з боків, нижня — трилопатева, з помітно більшою середньою лопаттю. Тичинок дві. Віночок завдовжки 18–25 мм, фіолетово-синього кольору, з великою, серповидно зігнутою верхньою губою. Цвіте в першій половині літа.

*Суховершки звичайні**Горлянка женевська**Шавлія лучна**Шавлія дібровна**Шавлія поникла*

Зустрічається на луках, у степах, чагарникових заростях, на узліссях, переважно в чорноземних областях. У деяких регіонах України є рідкісною рослиною. Медонос.

ШАВЛІЯ ДІБРОВНА — *Salvia nemorosa*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з дерев'яніючими нижніми частинами стебел. Від кореневища звичайно відходять кілька, інколи багато стебел заввишки 30–60 см. Рослина опушена, але без залозистих волосків. Стеблові листки численні, довгасто-ланцетні, зморшкуваті, з зарубчастим краєм. Суцвіття вузьке, колосовидне, до цвітіння чотиригранне від приквіткових листків фіолетового або пурпурного кольору, які черепичасто покривають один одного. Віночок завдовжки 10–13 мм, синьо-фіолетового кольору, рідше — блідо-рожевий. Цвіте влітку.

Широко розповсюджений вид. Ростає у степах, заростях чагарників, на узліссях і засмічених місцях. Добрий медонос.

Шавлія лучна

ШАВЛІЯ КІЛЬЧАСТА — *Salvia verticillata*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Багаторічна рослина заввишки 30–80 см із повзучим кореневищем, опушена шорсткими волосками. Листки трикутно-яйцевидні, нерівно-зарубчасті по краю. Нижні листки на довгих черешках, із 2 супротивними вушкоподібними сегментами на черешку біля основи пластинки. Квітки зібрані по 20–40 у несправжні кільця, розставлені на стеблі. Чашечка квітки лілувата. Віночок завдовжки 10–13 мм, фіолетового або блідо-рожевого кольору. Цвіте влітку.

Зустрічається часто на сухих кам'янистих і глинястих схилах, луках і засмічених місцях у більшості районів України. Добрий медонос.

Шавлія кільчаста

ШАВЛІЯ ПОНИКЛА — *Salvia nutans*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Близький до шавлії кільчастої вид. Стебло безлисте, має висоту від 40 см до 1 м. Усі листки прикореневі, яйцевидно-довгастої форми, з серцеподібною основою, зарубчасті по краю. Квітки по 4–6 утворюють несправжні кільця, зібрані в групи на похилих кінцях короткого волотистого суцвіття. Віночок квітки синьо-фіолетовий або блакитнуватий, верхня губа відігнута назад. Цвіте в першій половині літа.

Ростає в степах, зустрічається на узбіччях доріг.

Шавлія дібровна

Буквиця лікарська

БУКВИЦЯ ЛІКАРСЬКА — *Betonica officinalis*

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см із яйцевидними або ланцетними зарубчастими листками. Стебло пряmostояче, покрите відхиленими донизу волосками. Листки з серцеподібною основою, великозарубчасті. Квітки в несправжніх кільцях зібрані в щільні колосовидні або головчасті верхівкові суцвіття. Чашечка квітки трубчаста. Трубка віночка всередині без волосистого кільця. Віночок рожевий, із широкояйцевидною зубчастою або виімчастою верхньою губою; нижня губа з широкояйцевидними лопатями. Цвіте влітку.

Звичайна по всій Україні рослина. Зустрічається на луках, у чагарниках, мішаних лісах. Декоративна, медоносна рослина.

ДРІК КРАСИЛЬНИЙ — *Genista tinctoria*

Родина Бобові — *Fabaceae*

Чагарник заввишки до 80 см із пряmostоячими ребристими стеблами й простими листками завдовжки до 4 см. Листки темно-зелені, прості, із загостреними вершинами або округлі, на коротких черешках, із 2 шилуватими прилистками. Цвіте в червні–липні. Квітки зібрані в досить великі багатоквіткові волотисті суцвіття. Чашечка у квітки зелена, з п'ятьма зубчиками. Віночок метеликовий, яскраво-жовтий. Усі 10 тичинок зростаються докупи. Плід — подовжений або лінійний біб, розкривається двома лущинками.

Зростає в соснових і мішаних лісах, на узліссях, по сухих схилах. Рослина-бур'ян.

Дрік красильний

СУНИЦІ ЗЕЛЕНІ — *Fragaria viridis*

Родина Розові — *Rosaceae*

На суниці зелені можна натрапити на сухих місцях, по узліссях. Це багаторічна трав'яниста рослина з трійчастими листками й спеціальними пагонами з квітками й плодами, які часто важко помітити в траві. Плід у цього виду ароматний, округлої форми. Соковита частина плода погано відокремлюється від чашечки. Свою назву цей вид дістав за блідо-рожево-зелений колір плодів, які навіть після дозрівання не забарвлюються повністю в червоний колір.

Буквиця лікарська

Суниці зелені

ПЕРСТАЧ ДІБРОВНИЙ —**Melampyrum nemorosum**

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — *Lamiaceae*

Однорічна рослина заввишки 10–60 см із подовженими світло-зеленими стебловими листками, що звужуються до вершини. Верхні листки забарвлені в синьо-фіолетовий колір, у їхніх пазухах розташовані двогубі квітки золотаво-жовтого кольору з червонясто-бурою трубочкою. Цвіте в травні–вересні. Зустрічається в листяних лісах і на луках. Рослина — напівпаразит.

Перстач дібровний

ЧИНА БУЛЬБОНОСНА —**Lathyrus tuberosus**

Родина Бобові — *Fabaceae*

Багаторічна рослина з бульбочками на коренях, до 1 м заввишки, з голим ребристим лазячим стеблом. Листки з одною парою довгасто-овальних листочків і вусиком. Квітки зібрані в 57-квіткове китицевидне суцвіття. Квітки яскраво-рожеві, з приємним запахом, великі. Цвіте все літо й на початку осені.

Рослина широко розповсюджена на полях, узбіччях доріг.

Чина бульбоносна

Розділ IV

БУР'ЯНИ

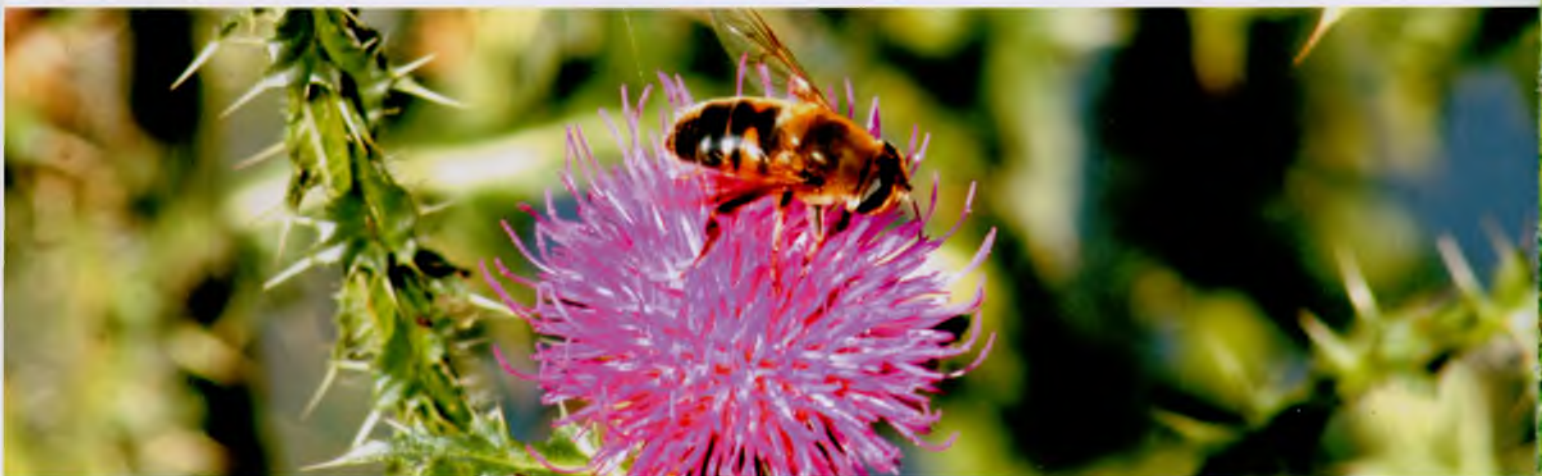

БУР'ЯНИ

До бур'янів відносять рослини, що переселилися з інших континентів, занесені випадково чи вирощувалися людиною і «втекли» в природу.

Бур'яни добре пристосувалися до самостійного розповсюдження — вони стійкі до несприятливих факторів середовища, невимогливі до ґрунту, швидко ростуть і розмножуються, розростаючись вегетативно чи утворюючи величезну кількість насіння.

Швидко збільшуючись у розмірах під час росту і швидко поглинаючи поживні речовини та воду, бур'яни стають серйозними конкурентами місцевим видам або культурним рослинам, що вирощуються на полях. Людство давно й не дуже успішно бореться з бур'янами, а деякі види, такі як амброзія, продовжують свій наступ, захоплюючи дедалі нові й нові райони.

Серед бур'янів є доволі «мирні» види, які спокійно уживаються з людиною, проте є й небезпечні — наприклад, такі, що спричиняють алергію, або отруйні, які роблять неїстівними корми для тварин. Незважаючи на велику шкоду, якої завдають бур'яни, є в цій групі й корисні рослини — добрі кормові трави, носії вітамінів, лікарські рослини. У цих випадках вони дають користь.

Бур'яни ростуть практично повсюдно, проте багато які з них пристосувалися до певного середовища. Є види, які ростуть винятково на звалищах і пустирях або ж тільки на полях, є рослини, що захоплюють місця для випасання худоби. Бур'яни заселяють передусім ділянки, де через діяльність людини природна рослинність порушена: пустирі, узбіччя доріг, поля, звалища. Саме бур'янами заростають схили ярів, які розмиваються водами, велика роль бур'янів і як перших поселенців на пустирях і покинутих землях. Угруповання бур'янів — перший крок у відновленні природної рослинності. Згодом одні види змінюються іншими, і бур'яни витісняються видами, які зростали тут колись.

У флорі України налічують кілька сотень видів бур'янів. Тут наведено найпоширеніші.

Ромашка продірявлена

РОМАШКА ПРОДІРЯВЛЕНА, РОМАШКА НЕПАХУЧА —

Matricaria perforata

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Трав'яниста рослина заввишки 25–70 см із прямостоячими, порожнистими всередині стеблами. Листки сильно розсічені на тонкі лінійні сегменти. Квітки зібрані в суцвіття-кошики. Квітколоже кошика короткоконічне, без порожнини всередині. Краєві квітки великі, білі, несправжньоязичкові, серединні — жовті, трубчасті. Після цвітіння утворюються темно-коричневі плоди-сім'янки. Цвіте влітку й до глибокої осені.

Широко розповсюджена рослина, яка зустрічається на полях, луках у населених пунктах і вздовж доріг майже по всій країні.

РОМАШКА АПТЕЧНА — Matricaria recutita

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Близький до попереднього вид. У цього виду квітколоже кошика подовжено-конічне, порожнисте всередині. Саме цей вид використовують у медицині як лікарську рослину. Натрапити на ромашку лікарську в природі можна нечасто. Для медичних потреб її спеціально вирощують.

Ромашка аптечна

АМБРОЗІЯ ПОЛИНОЛИСТА —

Ambrosia artemisiifolia

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Однорічна рослина, яка досягає 1,5 м заввишки. Стебла прямостоячі, гіллясті, кутасті. Нижні листки розташовані супротивно, двічі перистороздільні; верхні листки чергові, перистороздільні. Зверху листки майже голі, знизу сіро-зелені від коротких волосків. Форма листків нагадує листки деяких видів полину. Квітки утворюють суцвіття-кошики, які зібрані в китицевидні суцвіття на верхівках стебел і гілочок. Обгортка нижніх кошиків, у яких містяться сім'янки, з 4–6 короткими гострими шипами. Цвіте наприкінці літа і восени.

Один із найпоширеніших бур'янів. Ростає на пустирях, уздовж доріг, на залізничних насипах. Злісний карантинний бур'ян, який здатний стимулювати алергійні захворювання у людей.

Амброзія полинолиста

ПИЖМО ЗВИЧАЙНЕ —***Tanacetum vulgare***

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна рослина з прямостоячими і висхідними стеблами заввишки від 30 см до 1,5 м. Стебла, що відходять від одного кореневища, утворюють цілі кущі, а коли рослини ростуть поряд — густі зарості.

Листки перисторозсічені, часто опушені простими, двороздільними або зірчастими волосками. Уся рослина так само опушена простими або двороздільними волосками. Квітки дрібні, трубчасті, зібрані в багатоквіткові кошики жовтого кольору 4–8 мм у діаметрі. Кошики зібрані в густі щитковидні суцвіття на верхівках стебел. Цвіте в другій половині літа і восени.

Рослина поширена майже по всій країні, росте на луках, у степах, по берегах річок, біля доріг, у розріджених лісах і повсюдно як бур'ян. Має лікувальні й інсектицидні властивості.

Пижмо звичайне

ХАМОМІЛА ЗАПАШНА — *Chamomilla suaveolens*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Невелика трав'яниста рослина заввишки 5–30 см. Листки двічі або тричі перисторозсічені, зі зближеними лінійно-ланцетними сегментами. Суцвіття-кошики зібрані в щиткоподібне суцвіття на коротких, стовпчених угорі квітконосах. Квітки тільки трубчасті, зеленувато-жовті, з чотиризубчастим віночком, мають досить сильний запах зелених яблук. Цвіте влітку і восени.

Звичайна рослина на засмічених місцях. На неї можна натрапити на полях, узбіччях доріг, біля жител і на берегах водойм. Рослина занесена, розповсюдилася в Європі з середини XIX століття. Лікарська рослина.

Хамоміла запашна

Пижмо звичайне

Полин гіркий

**ПОЛИН ГІРКИЙ —
*Artemisia absinthium***

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна сіро- або сріблястоповстяна рослина з сильним запахом. Стебла прямо-стоячі, заввишки від 50 см до 1,5 м. Листки за обрисами яйцевидні, двічі або тричі перисторозсічені, кінцеві часточки листків ланцетні. Листки м'які на дотик, мають досить сильний полинний запах.

Квітки дрібні, жовті, трубчасті, двостатеві, зібрані в дрібні, 2,5–3,5 мм у діаметрі, кошики, пониклі або відхилені. На одній рослині кошиків багато, вони розташовуються на стеблах і бічних гілочках, утворюючи у верхній частині рослини волотисте суцвіття.

Цвіте влітку.

Зустрічається біля жител і доріг, на берегах і пустирях, як бур'ян на полях майже повсюдно. Лікарська рослина.

Полин звичайний

ПОЛИН ЗВИЧАЙНИЙ — *Artemisia vulgaris*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна рослина заввишки від 50 см до 2 м. Стебло прямостояче, гіллясте, кутасто-ребристе, слабо опушене волосками, бурувато-фіолетового кольору. Листки двічі перистороздільні, а ті, що на самому верху, — лопатеві або суцільні. З верхнього боку листки темно-зелені, знизу — сірі. Кошики дрібні, 2–5 мм у діаметрі, вельми численні, зібрані в китицеподібне суцвіття. Обгортка кошиків куляста або яйцевидна, її листочки черепичасті, з перетинчастим краєм. Квітки дрібні, жовті або червонясті, усі трубчасті, двостатеві.

Цвіте в другій половині літа і восени.

Звичайна рослина в розріджених лісах і на узліссях, на луках і по берегах річок, на городах і полях, на пустирях, уздовж доріг і біля житла. Лікарська, фарбувальна рослина.

Полин гіркий

Полин звичайний

ПІДБІЛ, МАТИ-Й-МАЧУХА ЗВИЧАЙНА —**Tussilago farfara**

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна рослина з довгими повзучими кореневищами, які швидко розростаються на всі боки. Рослина дістала назву через особливості листків — з нижнього боку вони м'якоповстяні, теплі, а з верхнього боку — шкірясті, прохолодні. Прикореневі листки на довгих черешках, кутасті, серцеподібної форми. Напроросні на рослині утворюються невеликі квітконосні пагони, позбавлені зелених листків і покриті маленькими лускоподібними листочками, з великими жовтими суцвіттями-кошиками нагорі. Кошики 2–3 см у діаметрі після цвітіння схиляються. Усі квітки жовті. Чубчик довший за сім'янку. Вегетативні пагони з темно-зеленими зверху та сірувато-білими знизу листками розвиваються тільки після цвітіння.

Мати-й-мачуха — звичайна рослина, зустрічається на піщаних і глинястих наносах, незадернованих молодих ґрунтах, у кар'єрах, по настипах, схилах ярів, що розмиваються.

Цінна лікарська й медоносна рослина.

ГОЛОВАТЕНЬ КРУГЛОГОЛОВИЙ —**Echinops sphaerocephalus**

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Багаторічна рослина заввишки від 70 см до 2 м. Стебла прямостоячі, прості або нагорі гіллясті, ребристі, часто опушені буруватими залозистими волосками. Листки перисті, знизу сіроповстяні, більш-менш колючі. Квітки трубчасті, правильні, білі, блакитні або сині. Квітки в одно-квіткових кошиках, зібраних до купи на спільному ложі, утворюють кулясту головку 4–5,5 см у діаметрі, завдяки якій за рослиною й закріпилася видова назва. Зовнішні листочки обгортки суцвіття вкриті залозками. Плоди-сім'янки веретеноподібні, ребристі, густоопушені, з чубчиком із плівчастих щетинок. Цвіте влітку.

Широко розповсюджена рослина, зустрічається на степових схилах, луках, узліссях і біля житла. Добрий медонос.

Підбіл, мати-й-мачуха звичайна

Головатень круглоголовий

Лопух павутинистий

ЛОПУХ ПАВУТИНИСТИЙ – Arctium tomentosum

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Багаторічна рослина з прямостоячими борозенчастими, сильно розгалуженими стеблами, які досягають 2 м заввишки. Листки великі, черешкові, яйцевидно-серцеподібної форми, виїмчасто-зубчасті по краях, зверху зелені, знизу сіроповстяні. Цвіте влітку. Усі квітки двостатеві, трубчасті, пурпурні, зібрані в суцвіття-кошики. Кошики утворюють щитковидне суцвіття 12–25 см у діаметрі. Листочки обгортки численні, павутинисті, лінійно-ланцетні, середні – з відхиленим гачкоподібним гострим кінчиком.

Росте на берегах річок, узліссях, у вільшаниках на багатих ґрунтах, у населених пунктах, на смітниках. Лікарська рослина, її кореневище використовується для приготування відварів і шампунів, які зміцнюють волосся. Добрий медонос.

ЛОПУХ СПРАВЖНИЙ – Arctium lappa

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Широко розповсюджений бур'ян. Відрізняється від лопуха павутинистого менш опушеними листками й кошиками без павутинистого опушення.

Ці кошики чіпляються за шерсть тварин, одяг людини – так і розноситься насіння.

БУДЯК КУЧЕРЯВИЙ – Carduus crispus

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Дворічна темно-зелена трав'яниста рослина до 1,2 м заввишки. Стебло округле, борозенчасте, крилате. Листки чергові, яйцевидної або ланцетної форми, виїмчасто-зубчасті по краях або лопатові, знизу з сірим повстяним опушенням. Цвіте влітку і восени. Квітконоси розташовані ажно верху стебла. Усі квітки трубчасті, частіше пурпурні, зібрані в кулясті прямостоячі кошики, розташовані по 3–4. Листочки обгортки з коротким вістрям, відігнуті донизу чи відстовбурчені вбік.

Зустрічається в сирих лісах, по берегах водойм і на трав'яних болотах, звичайний на пустирях, біля доріг і житла. Медоносна рослина.

Лопух справжній

Будяк кучерявий

Будяк акантовидний

Лопух справжній

БУДЯК АКАНТОВИДНИЙ — *Carduus acanthoides*

Родина *Аїстрові (Складноцвіті) — Asteraceae*

Дворічна рослина заввишки 30–150 см. Стебла гіллясті, з подовженими перисторозсіченими листками з надрізаним або зубчастим краєм, опушені тільки по жилках. Суцвіття-кошики зібрані на кінцях гілок і гілочок по одному або по кілька. Обгортка яйцевидної форми. Квіти малинового кольору.

Досить широко розповсюджений бур'ян.

ДУРМАН ЗВИЧАЙНИЙ — *Datura stramonium*

Родина *Пасльонові — Solanaceae*

Однорічна трав'яниста рослина з вилчато галузистими стеблами й суцільними лопатовими листками. Листки виїмчато-зубчасті, загострені. Квітки великі, поодинокі, розташовані в розвилках гілочок, із білим трубчастим лікоподібним віночком із п'яти пелюсток, які зрослися. Плід — коробочка з шипиками, яка після дозрівання розкривається чотирма лушпинками. Рослина-бур'ян, отруйна, лікарська.

ДУРМАН ІНДІЙСЬКИЙ — *Datura indica*

Родина *Пасльонові — Solanaceae*

Рослина з великими, дуже ефектними, до 10 й більше см завдовжки квітками, які розкриваються ввечері. Листки у цього виду цілокраеві, округло-овальної форми. Рослина декоративна. Дурман індійський дуже отруйний (особливо насіння), використовується як лікарська рослина.

ТЮТЮН ПАХУЧИЙ — *Nicotiana alata*

Родина *Пасльонові — Solanaceae*

Невелика трав'яниста рослина, яку часто вирощують як декоративну через ніжний аромат і гарні великі білі квітки лікоподібної форми. Листки сидячі, цілокраеві або зубчасті, розширені у верхній частині й звужені при основі, з тупою або загостреною верхівкою. Походить із Південної Америки. Широко культивується, дичавіє.

Дурман звичайний

Тютюн пахучий

Дурман індійський

ОСОТ ПОЛЬОВИЙ – *Cirsium arvense*

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Злісний колючий польовий бур'ян зі стрижневими й горизонтальними коренями, на яких утворюються численні кореневі паростки. Стебло борозенчасте, голе або опушене, з укороченими пагонами в пазухах нижніх листків, може виростати заввишки понад 1,5 м. Листки довгасті, перистолопатеві або суцільні. Квітки трубчасті, рожевого кольору. Кошики яйцевидно-довгастої форми, завширшки 10–15 мм, зібрані у волотисте суцвіття. Рослина дводомна. Цвіте з середини літа до глибокої осені.

Зустрічається на узліссях, по берегах водойм, на трав'яних болотах, біля житла, на пустирях. Медоносна рослина.

ПОДОРОЖНИК ВЕЛИКИЙ – *Plantago major*

Родина Подорожникові – Plantaginaceae

Багаторічна рослина заввишки 15–30 см. Великі широкоовальні або широкояйцевидні листки звужуються в досить довгий черешок. Листки голі, гладкі з верхнього боку. Вони зібрані в прикореневу розетку. Квітконосні стебла прямостоячі, без листків. Квітки дрібні, непоказні, з білястими тичинками, суцвіття – довгий колос. Цвіте в червні–вересні.

Широко розповсюджена рослина: росте біля житла, на луках, по узбіччях доріг. Лікарська рослина.

ТАТАРНИК ЗВИЧАЙНИЙ – *Onopordum acanthium*

Родина Айстрові (Складноцвіті) – Asteraceae

Велика трав'яниста дворічна рослина заввишки від 30 см до 2,5 м сірувато-зеленого кольору. Стебло голе або павутицисте, з широкими колючими крилами, гіллясте. Листки великі, до 30 см завдовжки, перистолопатеві, по краю зубчасті. Кожна жилка закінчується колючкою. Усі квітки трубчасті, пурпурні. Кошики зібрані по 2–3 на кінцях пагонів, кулясті, 5–7 см у діаметрі. Листочки обгортки ланцетні, з колючкою на кінці, у зрілих кошиків відігнуті вбік. Цвіте влітку і восени.

Часто зустрічається на засмічених місцях, по узбіччях доріг, на пасовищах і як бур'ян у посівах. Лікарська й медоносна рослина.

Осот польовий

Подорожник великий

Татарник звичайний

КУЛЬБАБА ЛІКАРСЬКА — *Taraxacum officinale*

Родина Айстрові (Складноцвіми) — *Asteraceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим вертикальним коренем і розеткою перистих листків. Листки зелені, струговидні, перистолопатеви або перистороздільні, зі спрямованими донизу частками, часто з рожевою середньою жилкою. Квітконосні стебла безлисті, з єдиним кінцевим кошиком. Обгортка суцвіття дзвоникоподібна, з кількох рядів листочків, найбільш зовнішні з яких відхилені вбік або відігнуті вниз. Ложе кошика голе. Усі квітки язичкові, жовті. Зрілі сім'янки бурі, з чубчиком. Усі частини рослини містять білий молочний сік.

Цвіте навесні й на початку літа.

Звичайна рослина на луках, полянах, біля доріг, на вигонах і біля жител, часто зустрічається як бур'ян на полях, у садах і парках. Їстівна рослина: молоді листочки використовують для приготування салатів. Лікарська рослина, містить вітамін С. Добрий медонос.

КРОПИВА ДВОДОМНА — *Urtica dioica*

Родина Кротовні — *Urticaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з пекучими й простими волосками. У пекучих волосках міститься кислота, яка під час уколу виливається в ранку, спричинюючи сильне печіння. Листки супротивні, яйцевидноланцетні, з прилистками, суцільні, з крупнопилчастим краєм. Кореневище повзуче, дерев'янисте, галузисте. Стебло чотиригранне. Суцвіття пазушні, колосовидні (квітки майже сидячі). Рослина дводомна. Оцвіттина з 4 зелених листочків. У чоловічих квітках 4 тичинки й недорозвинена маточка. Маточка жіночої квітці з сидячою приймочкою. Чоловічі суцвіття стирчать, жіночі після цвітіння повисають. Цвіте все літо.

Зустрічається на засмічених місцях, біля житла, у сирих тінистих лісах на багатих ґрунтах. Цінна харчова й кормова рослина; може використовуватись як харчовий барвник і волокниста рослина; застосовується в медицині.

Кульбаба лікарська

Кропива дводомна

ХВИЛІВНИК ЗВИЧАЙНИЙ — *Aristolochia clematitis*

Родина Хвилівникові — Aristolochiaceae

Трав'яниста рослина заввишки 30–70 см. Стебло прямостояче, просте. Листки трикутно-серцеподібні або яйцевидні, гоструваті, по краях дрібнозубчасті. Непоказні квітки світло-жовтого кольору, завдовжки 2,5–3 см, розташовані пучками в пазухах листків. Трубочка оцвітини довга, в основі надута, пряма або зігнута. Після цвітіння утворюється плід — грушовидна або куляста соковита коробочка до 4 см завдовжки з плоскими великими (до 1 см) насінинами.

Цвіте на початку і в середині літа. Рослина досить звичайна в лісах, серед чагарників, на заплавах луках, гірських схилах, її можна побачити як бур'ян на узбіччях доріг, на пустирях і узліссях. Отруйна рослина, застосовується в медицині.

ЛОБОДА БІЛА — *Chenopodium album*

Родина Лободові — Chenopodiaceae

Однорічна трав'яниста рослина заввишки від 10 см до 2 м. Стебло пряме, здебільшого дуже гіллясте, нерідко з червонястими плямочками при основі черешків. Листки чергові, плоскі, надрізано-зубчасті, тьмяні, з густим борошнистим нальотом. Листки яйцевидно-ромбічні, неправильнлопатові або неправильнозубчасті. Спільне суцвіття волотисте. Квітки двостатеві, без приквіток.

Цвіте влітку і восени. Цей добре знайомий усім бур'ян зустрічається майже повсюдно: біля житла, у посівах, на городах та узбіччях доріг. А ще він — лікарська рослина.

ЩИРИЦЯ ЗВИЧАЙНА — *Amaranthus retroflexus*

Родина Щирицеві — Amaranthaceae

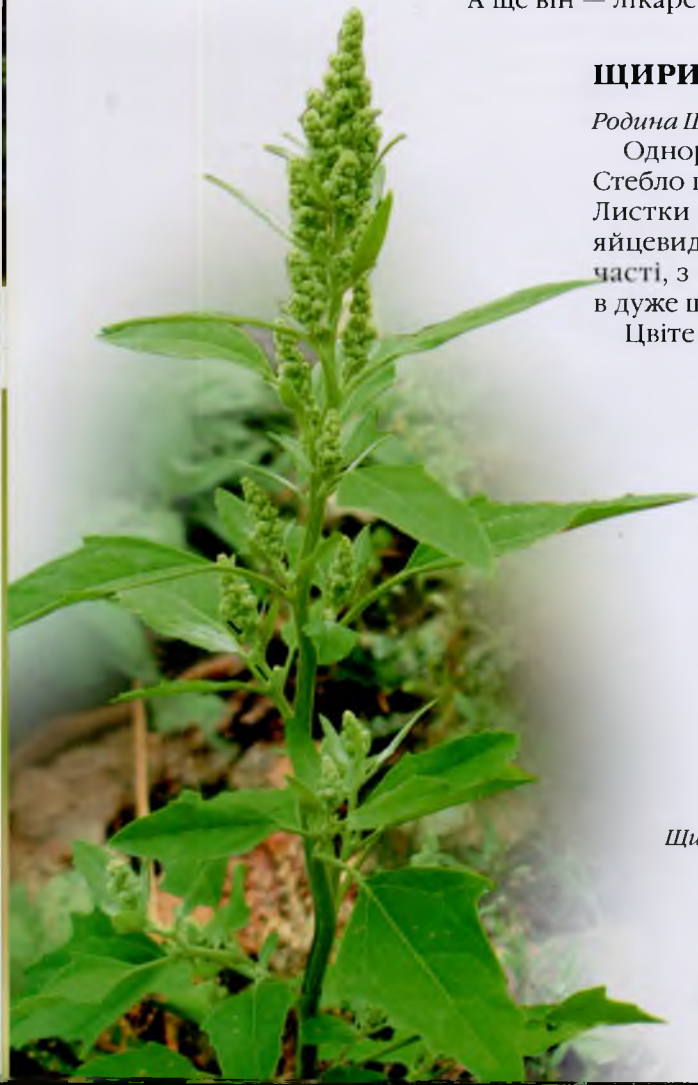
Однорічна трав'яниста рослина заввишки від 20 см до 1 м. Стебло прямостояче, гіллясте, покрите короткими волосками. Листки великі, на довгих черешках, яйцевидної або довгасто-яйцевидної форми. На верхівці листки тупі або трохи виїмчасті, з короткою колючкою. Квітки зібрані на кінці стебла в дуже щільне волотисте суцвіття. Оцвітини з 5 листочків.

Цвіте влітку. Зустрічається на засмічених місцях і на полях.

Хвилівник звичайний

Лобода біла

Щириця звичайна

ХМІЛЬ ЗВИЧАЙНИЙ — *Humulus lupulus*

Родина Коноплеві — *Cannabaceae*

Трав'яниста ліана з тонким витким стеблом. Листки три-, п'ятилопатові або три-, п'ятироздільні. Рослина дводомна. Чоловічі суцвіття волотисті, жіночі — головчасті, з великими лускоподібними покривними листками квіток. Покривні лускоподібні листки жіночих квіток після цвітіння дуже розростаються, і все суцвіття набуває вигляду зеленої м'якої шишки. Оцвіттина жіночих квіток із появою плодів розростається. Листочки оцвіттини й покривні листки жіночих квіток укрите дрібними жовтими залозками.

Цвіте на початку і в середині літа. Ростає у сирих лісах, по чагарниках, лісових болотах, на багатих ґрунтах. «Шишки» хмелю використовуються в пивоварінні, хлібопекарній промисловості й медицині як заспокійливий засіб. Люди давно окультурили хмель і вирощують його для своїх потреб.

ГІРЧАК ЗВИЧАЙНИЙ, СПОРИШ —

Polygonum aviculare

Родина Гречкові — *Polygonaceae*

Однорічна трав'яниста рослина заввишки 10–40 см. Стебла прямостоячі, трохи підняті або лежачі, галузисті. Листки чергові, суцільні, овальні, інколи довгасті або лінійні. Листкова пластинка зчленована з черешком. Квітки розташовуються в пазухах листків по 1–5. Оцвіттина п'ятироздільна, біла або рожева. Тичинок 8. Маточка з 3 стовпчиками. Плід — дрібний тригранний горішок.

Цвіте все літо. Звичайна рослина при дорозі. Зустрічається повсюдно на вигонах, полях, піщаних берегах річок і біля жител. Кормова, лікарська, фарбувальна рослина.

Під назвою «гірчак звичайний» об'єднується велика група видів, дуже схожих між собою за морфологічними ознаками, і навіть фахівцеві часом не легко розрізнити їх.

Хмель звичайний

Гірчак звичайний

ПАСЛІН ЧОРНИЙ — *Solanum nigrum*

Родина Пасльонові — Solanaceae

Паслін — однорічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см із суцільними виімчастими листками яйцевидної форми. Білі квітки зібрані в напівзонтики. Чашечка п'ятизубчаста, віночок квітки має колесовидну форму. Пиляки складені конусом. Плід — ягода чорного кольору. Широко розповсюджений бур'ян.

ВОЛОШКА СИНЯ — *Centaurea cyanus*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Однорічна рослина заввишки 20–80 см. Стебла вкриті кльочкуватим павутинистим опушенням. Листки ланцетні або обернено-ланцетні, цілісні або ліровидно-розсічені. Квітки зібрані в поодинокі кошики на кінцях стебел і гілок. Листочки обгортки мають трикутні торочкуваті придатки, торочки білі або, рідше, бурі. Серединні квітки синьо-фіолетові або лілово-фіолетові, краєві квітки лійчасті, сині або блакитні.

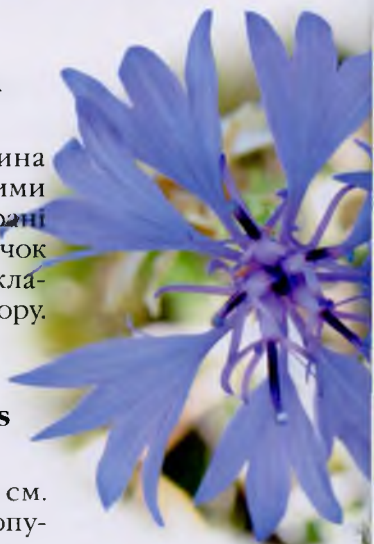
Цвіте все літо. Звичайна рослина як бур'ян у посівах, на перелогах, на парових полях і біля жител. Лікарська, медоносна, фарбувальна, декоративна рослина.

ЧИСТОТІЛ ВЕЛИКИЙ — *Chelidonium majus*

Родина Макові — Papaveraceae

Багаторічна світло-зелена рослина з великими перисторозсіченими листками й оранжєвим молочним соком. Залежно від умов рослина може досягати від 30 см до 1 м заввишки. Листки дуже ламкі, знизу сизі. Квітки жовті, близько 2 см у діаметрі, широко розкриті. Зав'язь циліндрична, приймочка дволопатева. Плід — стручкоподібна коробочка, що розкривається двома лущинками. Насіння з м'ясистими придатками, які приваблюють мурах.

Цвіте все літо. Зростає у світлих лісах і біля житла. Лікарська, технічна рослина.

Паслін чорний

АНИЗАНТА ПОКРІВЕЛЬНА —***Bromus tectorum* (*Anisantha tectorum*)**

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Однорічний бур'ян заввишки 10–45 см. Стебла під волоттю пухнасті. Листки вузькі (2–5 мм), голі або волосисті. Волоть із великих, стиснених з боків колосків, завдовжки до 15 см, густа, однобока, похилена, з опушеними гілочками. Колоски пухнасті, 5–10-квіткові, разом з остями мають довжину 2,5–3,5 см.

Цвіте з весни до середини літа. Широко розповсюджена рослина, росте також на закріплених пісках і гірських схилах. На півдні навесні є кормом для худоби.

Чистотіл великий

Волошка синя

Анізанта покрівельна

РЕЗЕДА ЖОВТА — *Reseda lutea*

Родина Резедові — Resedaceae

Однорічний бур'ян. Стебла, розгалужені в нижній частині, досягають 70–80 см заввишки. Листки чергові, прості, кілька разів розділені на тонкі частки. Квітки зібрані в суцвіття-китицю. Китиці під час цвітіння досягають завдовжки 35 см. Квітки жовті, дрібні. Плід — тригранна коробочка з короткими гострими зубцями, вгорі широко відкрита.

Цвіте майже все літо. Зустрічається часто в степах, на сухих схилах і виходах скель, у посівах, уздовж доріг і на засмічених місцях. Дуже мінливий вид із великою кількістю форм.

КОНЮШИНА ПОВЗУЧА — *Trifolium repens*

Родина Бобові — Fabaceae

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10–30 см із повзучими стеблами, що вкорінюються, й висхідними безлистими квітконосами. Прилистки великі, плівчасті, ланцетні. Листки трійчасті, на довгих (до 30 см) висхідних черешках. Листочки з короткими черешками, обернено-яйцевидної форми, по краю дрібнозубчасті. Квітки зібрані в багатоквіткові суцвіття-головки кулястої форми. Квітки на ніжках, після цвітіння відхиляються вниз. Віночок квітки білий або бруднувато-білий. Чашечка дзвоникоподібна, з 5 ланцетними зубцями, 2 з яких довші за решту. Плід — лінійний біб.

Цвіте з кінця весни до глибокої осені. Звичайний вид на луках, пустирях, на узліссях, по берегах річок і струмків, біля жител і по дорогах. Цінна кормова рослина, особливо для пасовищ; медонос.

Резеда жовта

Конюшина повзуча

ГОРОШОК ПЛОТОВИЙ — *Vicia sepium*

Родина Бобові — *Fabaceae*

Рослина з довгими підземними пагонами. Стебло ребристе, трохи чіпке, голе, до 1,5 м завдовжки. Листки з 4–8 парами листочків. Листочки майже сидячі, овальної, довгасто-яйцевидної або ланцетної форми, на верхівці слабовиїмчасті, з вістрям. Стрижень листка закінчується сильно розгалуженим вусиком. Прилистки завдовжки 3–6 мм, яйцевидні або напівстрілоподібні, зубчасті, знизу з темною плямочкою. Квітки завдовжки до 15 мм, зібрані по 2–4 в дуже короткі пазушні китиці. Віночок червоно-фіолетовий або брудно-блакитний. Плоди — боби довгастої або широколінійної форми, до 35 мм завдовжки, чорного кольору.

Цвіте з кінця весни до осені. Цей вид широко розповсюджений, зустрічається серед чагарників, на луках, узліссях, біля огорож і будівель, рідше як бур'ян. Медоносна, кормова рослина.

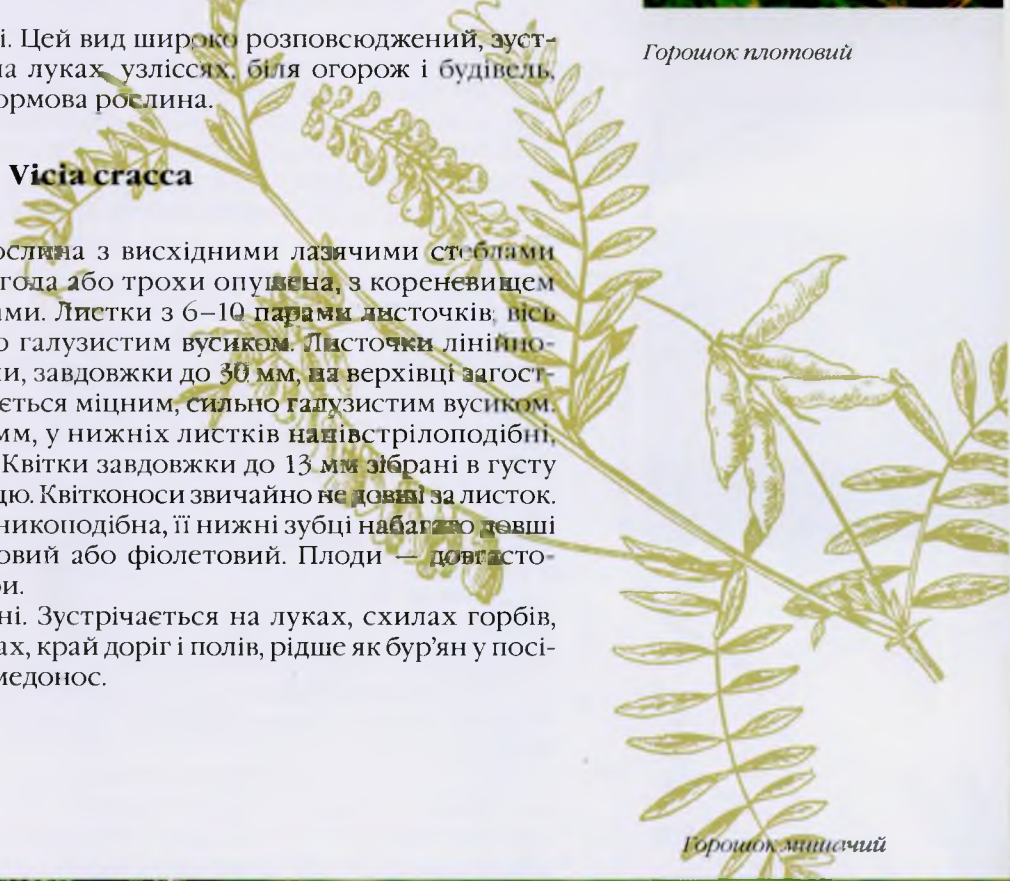
Горошок плотовий

ГОРОШОК МИЩАЧИЙ — *Vicia cracca*

Родина Бобові — *Fabaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з висхідними лазячими стеблами завдовжки до 1,5 м. Рослина гола або трохи опушена, з кореневищем і довгими ребристими стеблами. Листки з 6–10 парами листочків, весь листка закінчується звичайно галузистим вусиком. Листочки лінійно-ланцетної або довгастої форми, завдовжки до 30 мм, на верхівці загострені; стрижень листка закінчується міцним, сильно галузистим вусиком. Прилистки завдовжки 6–10 мм, у нижніх листків напівстрілоподібні, у верхніх — лінійні, суцільні. Квітки завдовжки до 13 мм зібрані в густу багатоквіткову однобоку китицю. Квітоноси звичайно не довгі за листок. Чашечка квітки коротко-дзвоникоподібна, її нижні зубці набагато довші за верхні. Віночок квітки ліловий або фіолетовий. Плоди — довгасто-ромбічні, стиснені з боків боби.

Цвіте з кінця весни до осені. Зустрічається на луках, схилах горбів, серед чагарників, у світлих лісах, край доріг і полів, рідше як бур'ян у посівах. Цінна кормова рослина, медонос.

Горошок мищачий

Хвоц галузистий

Хвоц галузистий

ХВОЦ ГАЛУЗИСТИЙ —

Equisetum ramosissimum

Родина Хвоцові — *Equisetaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–100 см. Спороносні й безплідні стебла однакові, багаторічні, жорсткі, сіро-зелені, з 8–15 горбкуватими ребрами. Звичайно від одного кореневища відходять відразу кілька пагонів, утворюючи своєрідний кущик. Стебла в нижній частині гіллясті, з 2–9 простими подовженими гілками в кільці. Листкові піхви стебел лійкоподібні, з 8–15 зубцями, відтягнутими в півчасте шилувате закінчення, яке швидко в'яне й часто опадає. Спороносні колоски гострі, спори дозрівають наприкінці весни — на початку літа.

Звичайна рослина на піщаних і глинястих берегах річок, на урвищах, галечниках, залізничних насипах. Посухостійка рослина.

ХВОЦ ПОЛЬОВИЙ — *Equisetum arvense*

Родина Хвоцові — *Equisetaceae*

Багаторічна рослина. У ґрунті знаходиться темно-коричневе розгалужене кореневище, завдяки якому хвоц здатний дуже швидко вегетативно розмножуватися, розростаючись на всі боки й захоплюючи нові території.

Навесні з'являються темно-рожеві або бурі спороносні пагони хвоца. Вони невисокі, усього 5–15 см заввишки, на них немає бічних гілочок, а на верхівці розташовується один досить великий спороносний колосок зі спорами. Після спороношення ці пагони відмирають, а з кореневища виростають більші літні зелені гіллясті пагони. Ці пагони безплідні, вони яскраво-зелені, можуть бути заввишки від 5 до 40 см. На цих пагонах можна добре розпізнати 6–12 ребер.

Через велику кількість простих, звичайно косо спрямованих угору гілочок хвоц нагадує маленьку ялиночку. Верхівка стебла зазвичай буває без гілок.

Хвоц польовий

Один із найпоширеніших видів бур'янів. Цю рослину легко можна знайти на луках, обмілинах, у світлих лісах і як бур'ян на полях і горах. Ареал цієї рослини величезний. На неї можна натрапити від тундри до степової зони і в субтропіках, у горах до субальпійського поясу. Харчова, лікарська (сечогінна, кровоспинна, відхаркувальна, в'яжуча, протизапальна дія), фарбувальна рослина. При цьому хвощ може бути злісним бур'яном на луках і ланах.

ГРИЦИКИ ЗВИЧАЙНІ —

Capsella bursa-pastoris

Родина Хрестоцвітні (Капустяні) —
Brassicaceae

Однорічна рослина заввишки 50–60 см. Стебла прості або гілкуваті. Нижні листки, які утворюють розетку, довгасто-ланцетні, звичайно перистороздільні, з трикутними зубцями або частками. Квітки білі. Плоди — стручечки завширшки 5–8 мм, обернено-трикутно-серцеподібної форми, стиснені з боків.

Цвіте з ранньої весни до пізньої осені. Зустрічається як бур'ян на полях, біля доріг і жител. Лікарська рослина.

ТАЛАБАН ПОЛЬОВИЙ —

Thlaspi arvense

Родина Хрестоцвітні (Капустяні) —
Brassicaceae

Широко розповсюджена однорічна трав'яниста рослина. Рослина гола, нижні листки черешкові, цілокраєві або зубчасті. Стеблові листки — напівстеблообгорткові. Квітки дрібні, білого або рожевого кольору, зібрані в щитковидне суцвіття, яке після цвітіння подовжується, утворюючи китицю. Плоди — округлі, еліптичні, обернено-серцеподібні стручки, звичайно з виїмкою на верхівці, сплюснені з боків, після розкриття лушпинки опадають, а на рослині залишається тоненька перегородочка. У кожному гнізді плода дозрівають по 2 або по кілька насінин.

Цвіте наприкінці весни — на початку літа. Зустрічається на пустирях, узбіччях доріг, у посівах. Лікарська рослина.

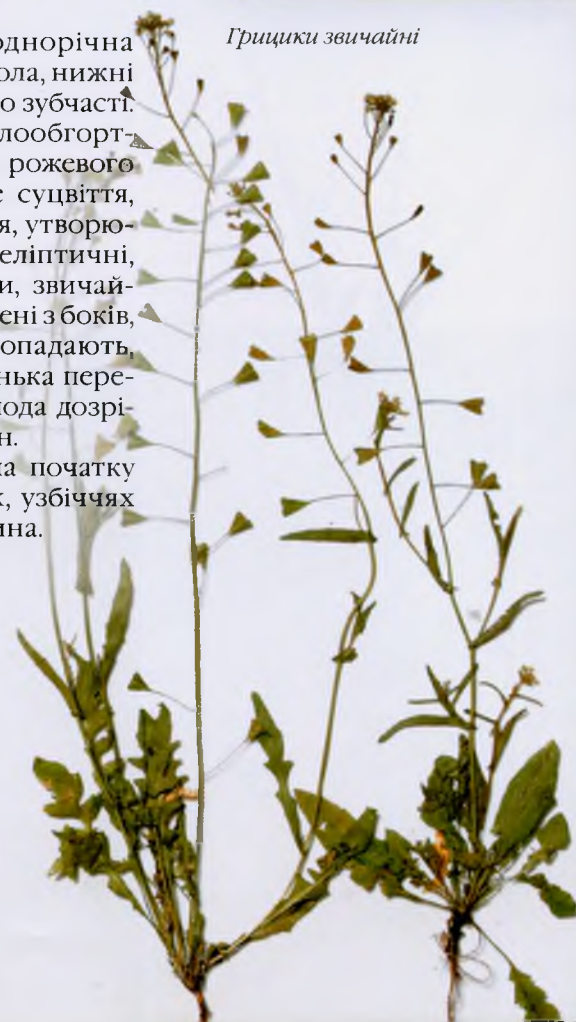
Хвощ польовий

Грицики звичайні

Талабан польовий

Пажитниця багаторічна

ПАЖИТНИЦЯ БАГАТОРІЧНА —

Lolium perenne

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Багаторічна рослина, що утворює невеликі дернинки. Стебла висхідні або прямі, голі, гладенькі, заввишки до 40 см. Листки вузьколінійні, завширшки 1–4 мм, голі. Колоски прямі або трохи нахилені, завдовжки 5–25 см. Колоски 5–10-квіткові.

Цвіте з початку літа до осені. Зустрічається на луках, пустирях, часто висівається як газонна трава. У районах із м'якою зимою її вважають доброю пасовищною рослиною. Чудовий злак для газонів, але потребує добрив і частого підстригання. Вирощується як культурна рослина.

МИШІЙ ЗЕЛЕНИЙ — *Setaria viridis*

Родина Злакові (Тонконогові) — Poaceae

Однорічна рослина з прямими стеблами заввишки 10–60 см, шерехатими під суцвіттям. Листки лінійно-ланцетні, зверху сильно, знизу — слабо шерехаті, з гострими краями; язичок листка вийчастий. Суцвіття-колос густе, циліндричне, завдовжки до 12 см. Колоски завдовжки близько 2,5 мм, зелені, рідше темно-фіолетові.

Цвіте з середини літа до осені. Розповсюджена рослина на полях, засмічених місцях, на пісках, берегах річок, на схилах. У молодому стані — добрий корм для худоби.

Близький вид — мишій сизий — розповсюджений так само широко й росте приблизно в таких самих умовах. Відрізняється рудими або коричневими щетинками й більшими колосками.

ГИКАВКА СІРА — *Verferoa incana*

Родина Хрестоцвітні (Капустяні) — Brassicaceae

Однорічна рослина заввишки 20–70 см, сірувата від коротких галузистих і простих волосків, які вкривають її. Стебла гіллясті, прямо-стоячі. Листки ланцетні або довгасто-ланцетні, цілокраєві або з неясними зубцями. Прикореневі листки черешкові, стеблові — сидячі.

Гикавка сіра

Мишій зелений

Козельці великі

Квітки дрібні, білі, пелюстки двороздільні. Плоди — стручечки, голі або опушені, еліптичні або округлі, з плоскими або випуклими лушпинками. Сувіття — густа китиця, з плодами подовжується.

Цвіте влітку. Росте на степових схилах, сухих луках, узліссях, уздовж доріг і на засмічених місцях. Медоносна рослина.

КОЗЕЛЬЦІ ВЕЛИКІ — *Tragopogon major*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — *Asteraceae*

Дворічна трав'яниста рослина, що досягає заввишки 1 м, з лінійними або ланцетними тонкозагостреними цілокраєвими листками. Рослина вкрита павутинистим опушенням. Квітки жовті, невеликого розміру. Плоди — сім'янки з великим чубчиком, які нагадують дуже велику, до 10 см у діаметрі, кульбабу. Цвіте в травні—серпні. Зустрічається на пустирях і вздовж доріг, на степових схилах і пісках.

КРЕМЕНА ГІБРИДНА — *Petasites hybridum*

Родина Айстрові (Складноцвіті) — *Asteraceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з кореневищем. Квітконосні пагони заввишки 10–40 см з'являються навесні. Листки відростають після цвітіння. Листки дуже великі, до 60 см завширшки, округло-серцеподібної форми, на довгих черешках із поздовжніми реберцями. Квітки зібрані в дрібні непоказні кошики, поєднані в густій китиці. Цвіте у квітні—травні. Зростає по сирих місцях, на луках, по берегах водойм і канав.

СОКИРКИ ПОЛЬОВІ — *Consolida regalis*

Родина Жовтецеві — *Ranunculaceae*

Невелика трав'яниста рослина заввишки до 70 см із яскравими синьо-фіолетовими квітками. Листки дрібні, розсічені на тонкі часточки, рослина дуже ажурна. Квітки зверху мають довгу шпорку. Після цвітіння утворюється плід — суха листівка й багато чорного дрібного насіння. Широко розповсюджений бур'ян, зустрічається на полях, по узбіччях доріг, на пустирях.

Сокирки польові

Кремена гібридна

СОБАЧА КРОПИВА П'ЯТИЛОПАТЕВА —

Leonurus quinquelobatus

Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae

Багаторічна трав'яниста рослина, яка досягає до 1 м заввишки. Нижні листки з черешками, з округлою пластинкою, розділеною на п'ять лопатей, у верхніх листків пластинка трироздільна. Квітки зібрані в густі кільця в пазухах листочків у верхній частині стебла. Віночок двогубий, блідо-рожевий, волосистий, трубочка з кільцем волосків.

Широко розповсюджена на луках і засмічених місцях. Лікарська рослина.

ЦИКЛАХЕНА НЕТРЕБОЛИСТА —

Cyclachaena xanthiifolia

Родина Айстрові (Складноцвіті) — Asteraceae

Рослина з прямостоячим стеблом і суцільними супротивними черешковими яйцевидними листками, зубчастими по краю. Кошики з дрібними квітками зібрані у великі волотисті суцвіття.

Один із найпоширеніших бур'янів. Звичайна рослина на засмічених місцях, уздовж доріг, на залізничних насипах, на городках. Адвентивна рослина. Походить із Північної Америки.

КОНОПЛІ ПОСІВНІ —

Cannabis sativa

Родина Конопляні — Cannabaceae

Однорічна рослина з пальчатолопатевими листками. На верхівках чоловічих рослин утворюються волотевидні суцвіття з великою кількістю квіток. Широко зустрічається в природі й культивується з метою добування ліків, волокна, конопляної олії.

Вирощування конопель заборонено законом.

Собача кропива п'ятилопатева

Циклахена нетреболиста

Коноплі посівні

БЛЕКОТА ЧОРНА — *Nyoscyamus niger*

Родина Пасльонові — *Solanaceae*

Одно- або дворічна рослина заввишки 30–60 см. Уся рослина залозистоопушена. Прикореневі листки зібрані в розетку, подовжено-яйцевидної форми, на черешках, виїмчасті по краю. Стеблові листки яйцевидної форми або сидячі. Віночок брудно-жовтий, із сіточкою фіолетових жилок. Квітки зібрані в довге колосовидне суцвіття. Після цвітіння утворюється плід — коробочка з кришечкою і великою кількістю дрібного чорного насіння. Бур'ян, отруйна й лікарська рослина.

Блекота чорна

ДЮШЕНЕЯ ІНДІЙСЬКА — *Duchenea indica*

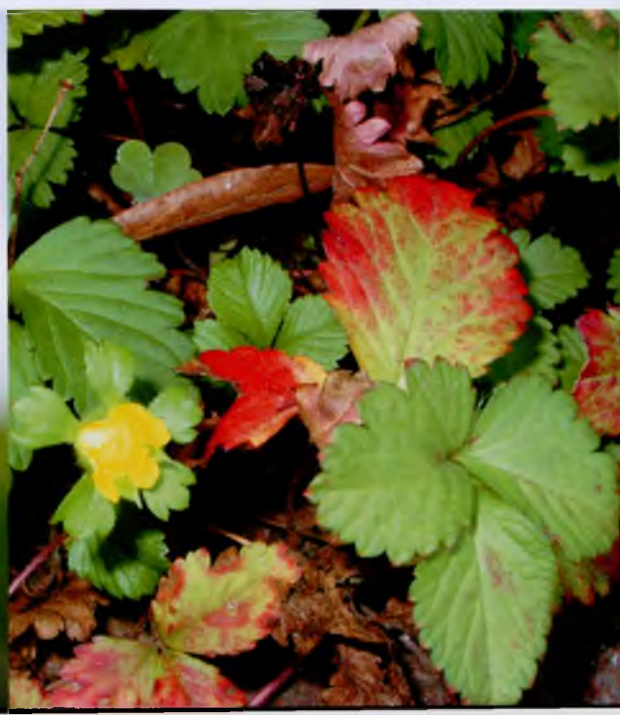
Родина Розові — *Rosaceae*

Трав'яниста багаторічна рослина з повзучими стеблами, які вкорінюються. Листки трійчасті, з ромбічними або овальними частками. Квітки поодинокі, на довгих квітконосах. Пелюстки жовті. Після цвітіння утворюється плід, схожий на суницю, з дрібними насінинками-горішками, які сидять на сосочках. Уся рослина опушена розсіяними волосками.

Культивується в садах і парках, інколи дичавіє. Походить із Південно-Східної Азії.

Дюшенея індійська

Розділ V

**ДЕКОРАТИВНІ
РОСЛИНИ
САДІВ І ПАРКІВ**

ДЕКОРАТИВНІ РОСЛИНИ САДІВ І ПАРКІВ

Декоративні рослини садів і парків — мабуть, найвідоміші нам види. Ми добре знаємо гіркокаштан (кінський каштан), тополю, клен американський, білу акацію, дивовижні дерева Криму — кипариси, альбіцію та магнолію. Багато які з цих звичних для наших очей рослин, що ростуть на вулицях і в парках, були колись привезені з далеких країн.

Учені-ботаніки, любителі природи, садівники й мандрівники привозили незвичні для нашої країни рослини з далеких мандрів, виводили нові декоративні сорти, розмножували й висаджували їх, створюючи затишок і красу в наших містах, парках і садах.

Ці рослини мають багато корисних для людини властивостей: одні з них декоративні, інші дають їстівні плоди, деякі мають застосування як лікарські. Більшість декоративних рослин, які використовуються для озеленення міст, стійкі до забруднення повітря й навіть очищають його від пилу та шкідливих речовин.

Основними центрами розповсюдження більшості декоративних рослин є ботанічні сади й дендропарки — наукові заклади, які вирощують екзотичні рослини, привезені з інших країн і навіть з інших континентів.

Різноманітність декоративних рослин, які вирощуються в наших парках і на присадибних ділянках, така величезна, що може потребувати окремої книжки, тому тут подано тільки найдивовижніші, широко розповсюджені або екзотичні рослини, які добре відомі кожному.

Магнолія
великоквіткова

**МАГНОЛІЯ ВЕЛИКОКВІТКОВА —
Magnolia grandiflora**

Родина Магнолієві — *Magnoliaceae*

Невелике дерево, що досягає 10–15 м заввишки. Листки великі, шкірясті, овальної форми, з верхнього боку гладенькі, а з нижнього вкриті коричнево-бурим опушенням. Магнолію вважають одним із найкрасивіших дерев завдяки великим білим квіткам, які розпускаються наприкінці весни — на початку літа.

Походить із Північної Америки. Розводять цю рослину в садах і парках західних областей України та на Південному березі Криму.

МАГНОЛІЯ КОБУС — Magnolia kobus

Родина Магнолієві — *Magnoliaceae*

Дерево заввишки до 25 м із широкою кроною. Кора гладка, сірувата. Листки овальні, матово-зелені, завдовжки 8–15 см. Молочно-білі квітки 10–12 см у діаметрі розкриваються напровесні, до розпускання листків. У квіток прийємний аромат. Під час цвітіння дерево дуже гарне.

Цей вид походить із Південної Кореї й Північної Японії. Магнолію Кобус вирощують у Західній Європі з 1865 року. Цей вид найбільш зимостійкий серед усіх видів магнолій. Рослину розводять у садах і парках переважно в західних областях України, бо у східних її часто ушкоджують морози.

Магнолія Кобус

СОФОРА ЯПОНСЬКА —***Sophora japonica***

Родина Бобові — *Fabaceae*

Дерево заввишки до 20 м. Крона дуже світла, розлога, з тонкими гілочками й ажурними листками. Стовбур покритий темно-сірою корою, яка в старих дерев розтріскується, утворюючи глибокі тріщини. Листки перисті, з великою кількістю блискучих листочків. Цвіте в липні. Проте іноді цвітіння триває до серпня, і на дереві поряд із квітами можна побачити дозріваючі плоди. Квітки жовтувато-білі, з приємним запахом, зібрані в розпушені суцвіття-волоті на кінцях гілок.

Походить софора з Китаю та Японії. В Україні її розводять із початку XIX століття, переважно в південних районах. Рослина доволі соле- й посухостійка, тому її легко знайти в приморських парках і ботанічних садах. Лікарська рослина. Усі її частини отруйні. Добрий пізній медонос.

Софора японська

АЛЬБІЦІЯ ЛЕНКОРАНСЬКА —***Albizia julibrissin***

Родина Мімозові — *Mimosaceae*

Невелике дерево заввишки 5–10 м. Листки двічі перисті, з 15–20 парами дрібних, зверху темно-зелених листків. Пелюстки квіток жовті, нитки тичинок рожеві, довгі, зростаються при основі в трубочку. Плід — довгий плаский біб до 10–20 см завдовжки.

Культивується в садах і парках на Південному березі Криму, в Одесі. Походить із південно-східного Закавказзя, Ірану.

Альбіція ленкоранська

Софора японська

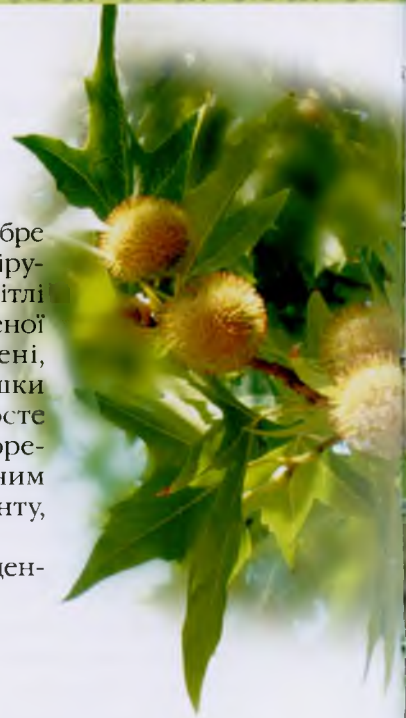
ПЛАТАН СХІДНИЙ —

Platanus orientalis

Родина Платанові — Platanaceae

Величне дерево заввишки до 30–40 м із добре розвиненою кроною і гарним стовбуром сірвато-зеленого кольору. На стовбурі — світлі плями, що залишаються на місці злущеної кори. Листки 5–7-лопатеві, великі, зелені, блискучі, завдовжки 12–15 см і завширшки 12–18 см. Платан — дерево, яке швидко росте й довго живе. Завдяки добре розвиненій кореневій системі здатний протистояти сильним вітрам. Світлолюбний, вибагливий до ґрунту, стійкий до сухості повітря.

Часто вирощується в садах і парках південних регіонів України, зокрема у Криму.

ФІСТАШКА ТУПОЛИСТА —

Pistacia mutica

Родина Сумахові — Anacardiaceae

Фісташка — невелике дерево з темною корою і темно-зеленими непарноперистими листками. Листочки еліптичні, коротко загострені, досить тверді. Плід — дрібна кістянка завдовжки 5–7 мм, округла, під час дозрівання червонувата, пізніше — синя, масляна. Цвіте у квітні.

Зустрічається на сухих кам'янистих схилах Південного берега Криму від Балаклави до Кара-Дагу. Є близькою родичкою культурного виду — фісташки справжньої. Культивується в садах і парках степового Криму.

Платан східний

Фісташка туполиста

Родина Горіхові — Juglandaceae

Горіхи — могутні дерева з широкою розлогою кронею. Людина здавна розводить їх як культурні й декоративні деревні породи. Плоди горіха мають високу поживність, а самі дерева чудово прикрашають довкілля.

ГОРІХ ВОЛОСЬКИЙ — *Juglans regia*

Родина Горіхові — Juglandaceae

Горіх волоський — велике дерево заввишки до 30–35 м із великою кулястою кронею. Листки великі, непарноперисті, до 40 см завдовжки, під час розтирання видають приємний аромат.

Горіх світлолюбний, вибагливий до ґрунтових умов, при цьому під його кронею інші рослини практично не ростуть. Довго живе (300–400 років), рясно плодоносить.

Горіх садять як декоративне дерево вздовж доріг, у алеях.

ГОРІХ МАНЬЧЖУРСЬКИЙ — *Juglans manshurica*

Родина Горіхові — Juglandaceae

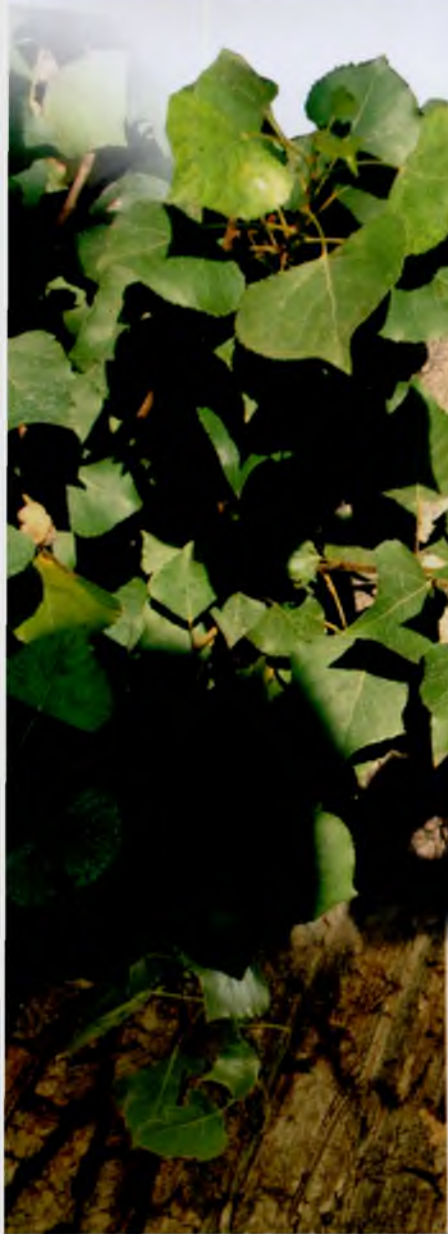
Дуже схожий на горіх волоський, проте дещо менший, досягає всього 20–25 м заввишки. Крона дуже красива, ажурна, з рідких, але могутніх гілок. Стовбур укритий темно-сірою, майже чорною корою з глибокими борознами. Листки завдовжки до 1,2 м, складні, непарноперисті, складаються з 11–19 листочків. Плоди зібрані в повислі китиці. Горіх темно-бурого кольору, з гострим кінчиком. Шкаралупа дуже тверда. Перегородки всередині горіха дуже товсті, дерев'яністі. Горіх неїстівний, використовується для виготовлення декоративних виробів.

Горіх маньчжурський окультурено в другій половині XIX століття. Широко розповсюджений у садах і парках.

*Фісташка
тупалиста*

Горіх волоський

*Горіх
маньчжурський*

Тополі
 Широко розповсюджені деревні рослини, що використовують-
 ся в зеленому будівництві. Цінують представників цього роду
 завдяки таким особливостям, як швидкий ріст, невибаг-
 ливість до умов зростання, легкість розмноження. Рід Тополі
 включає понад 100 видів і велику кількість гібридних форм.

ТОПОЛЯ ЧОРНА, ОСОКІР — *Populus nigra*

Родина Вербові — Salicaceae

Могутнє дерево заввишки до 30 м із шатроподібною кроною і товстими рідкими гілками. Кора на стовбурі темно-сіра, розтріскується грубими тріщинами. Листки трикутні, зверху і знизу темно-зелені. Це довговічне світлолюбне дерево швидко росте, проте його легко ламає вітер і сніг, що налипає на гілках. Добре очищує міське повітря від пилу, особливо у весняний період. Останнім часом осокір масово вирубують, щоб позбутися його пуху — насіння з густими білими волосками.

Тополя чорна, осокір

Тополя дельтовидна

ТОПОЛЯ ДЕЛЬТОВИДНА, АБО КАНАДСЬКА —***Populus deltoides***

Родина Вербові — Salicaceae

Дерево заввишки до 45 м із широкою кроною і спрямованими вгору гілками. Кора попелясто-зелена. Листки блискучі, дельто-видної (ромбічної) форми. Широко використовується в озелененні та в інших насадженнях. Як і тополя чорна, навесні засмічує міста пухнастими плодами.

ТОПОЛЯ ПІРАМІДАЛЬНА — *Populus italica*

Родина Вербові — Salicaceae

Велике дерево до 40 м заввишки з гілками, спрямованими вгору, і вузькопірамідальною або пірамідальною кроною. Цей вид дуже популярний в озелененні завдяки зовнішньому вигляду, швидкому росту й невибагливості до ґрунту, проте недовговічний. У 30–40-річному віці в нього починають масово всихати основні гілки. Такі дерева робляться небезпечними й потребують радикального обрізування й вирубування.

ТОПОЛЯ БОЛЛЕ, АБО САМАРКАНДСЬКА —***Populus bolleana***

Родина Вербові — Salicaceae

Могутнє дерево заввишки до 35 м із гілками, спрямованими вгору, і широкопірамідальною кроною. Кора на стовбурі гладка, оливково-зелена. Листки великі, шкірясті, під час розпускання біло-повстяні.

Походить тополя Болле з Середньої Азії. Дерево швидко росте, воно довговічніше, ніж тополя пірамідальна. Рослина декоративна. Широко використовується її деревина.

Тополя пірамідальна

Тополя Болле

ВЕРБА ВАВИЛОНСЬКА — *Salix babylonica*

Родина Вербові — *Salicaceae*

Дерево до 15 м заввишки з витонченою «плакучою» формою крони. Головні гілки спрямовані косо вгору, гілки наступних порядків — довгі, тонкі, які часто звисають аж до землі. Листки ланцетні, світло-зеленого кольору.

Походить верба вавилонська з Китаю. Розводять цей вид переважно на півдні України, широко використовуючи в озелененні. Верба вавилонська, або, як її часто називають, плакуча — одна з найпопулярніших рослин наших парків. Рослина вологолюбна, тому вербу садять у гідропарках, біля колодязів і джерел. Може розповсюджуватися й без допомоги людини, тому на цей вид можна часто натрапити по берегах річок, струмків, у канавах.

ГІРКОКАШТАН ЗВИЧАЙНИЙ, КІНСЬКИЙ КАШТАН — *Aesculus hippocastanum*

Родина Гірकोкаштанові — *Hippocastanaceae*

Велике дерево до 30 м заввишки з широкоовальною короною і могутніми гілками. Стовбур укритий сірувато-бурою корою, яка в старих екземплярів розтріскується. Листки великі, пальчастоскладні. Цвіте в травні. Квітки неправильної форми, білі, зібрані в пірамідальні суцвіття-«свічки». Після цвітіння утворюється плід — велика коробочка з рідкими шишками й кількома великими блискучими коричневими плодами.

Гірकोкаштан добре росте на родючих ґрунтах, але зовсім не тернить сухості повітря. Тому в містах його частіше використовують у густих насадженнях або в алеях. За тривалої посухи може скидати листя.

Походить гірकोкаштан із Балканського півострова. В Україні каштани вирощують із XVIII століття. Дуже популярне в озелененні дерево.

Верба вавилонська

Гірकोкаштан звичайний

ГЛЕДИЧІЯ КОЛЮЧА —**Gleditschia triacanthos**

Родина Цезальпінієві — Caesalpinziaceae

Дерево заввишки до 40 м із широкою ажурною кроною, закругленою вгорі. Кора на стовбурі темно-бура, зморшкувата, у старих дерев тріщинувата. Стовбур і гілки рясно вкриті міцними гострими, галузистими колючками завдовжки до 10 й більше см. Часто колючки утворюють цілі скупчення. Листки ажурні, двічі парноперистоскладні, завдовжки 14–20 см, з 8–15 парами листочків. Після цвітіння утворюються довгі (20–40 см) темно-коричневі боби, зігнуті й трохи спіральні закручені. Плоди нерідко залишаються висіти на дереві до наступного року.

Гледичію вирощують у парках південної частини України, використовують для створення захисних лісосмуг, оскільки цій рослині притаманна висока посухостійкість. У сприятливих умовах росте досить швидко, широко використовується для закріплення ярів і заліснення степів. Добра медоносна рослина.

Гледичія колюча

РОБІНІЯ ЗВИЧАЙНА, БІЛА АКАЦІЯ —**Robinia pseudoacacia**

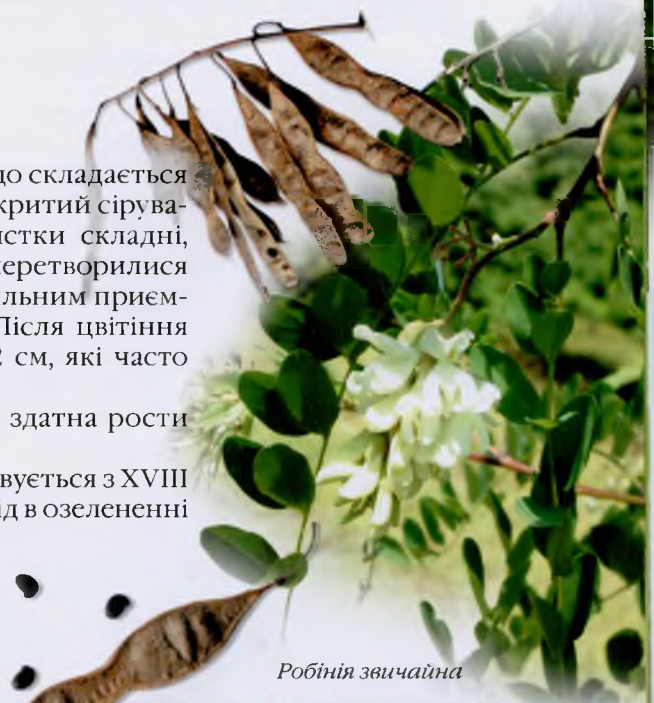
Родина Бобові — Fabaceae

Велике дерево заввишки 30–40 м із ажурною кроною, що складається з відокремлених ярусів і добре просвічується. Стовбур покритий сірувато-бурою товстою корою з глибокими борознами. Листки складні, перисті, з 9–19 листочків. Прилистки біля основи листка перетворилися на парні колючки. Квітки метеликові, білого кольору, з сильним приємним запахом. Зібрані в багатоквіткові пониклі китиці. Після цвітіння утворюються плоди — видовжені боби завдовжки до 12 см, які часто залишаються на дереві до весни.

Робінія невибаглива до ґрунтових умов, світлолюбна, здатна рости за невеликого засолення ґрунту. Росте швидко.

Походить робінія з Північної Америки. В Україні культивується з XVIII століття. Робінія — одна з найпоширеніших деревних порід в озелененні лісостепової та степової зон України.

Робінія звичайна

Робінія звичайна

Черемха звичайна

ЧЕРЕМХА ЗВИЧАЙНА — *Padus racemosa*

Родина Розові — *Rosaceae*

Дерево з сірувато-чорною корою й жовтуватими сочевичками. Крона широко-яйцевидна, густа. Молоді гілочки яскраво-зелені або коричнево-червоні, блискучі, зі специфічним різким запахом. Листки завдовжки 5–12 см і 2–6 см завширшки, подовжено-еліптичні, загострені, дрібнопилчасті, з верхнього боку голі, матові, з нижнього боку світліші. Черешки листків короткі. Цвіте черемха в травні–червні. Квітки білі, пахучі, зібрані в численні суцвіття-волоті завдовжки 10–15 см. Плід — округла соковита чорна блискуча кістянка.

У природі зустрічається в листяних і мішаних лісах, на вологих місцях, на заплавах луках. Широко культивується практично по всій Україні. Рослина лікарська, використовується як в офіційній, так і в народній медицині.

Горобина звичайна

ГОРОБИНА ЗВИЧАЙНА — *Sorbus aucuparia*

Родина Розові — *Rosaceae*

Дерево або кущ із гладкою сірою корою та густою округлою кроною. Молоді пагони червонясто-бурі, опушені. Листки завдовжки 10–20 см, непарноперисті, з 9–15 видовженими або видовжено-ланцетними листочками з пилчастим краєм, згори матово-зелені, знизу сизі. Цвіте в травні. Квітки зібрані в густе багатоквіткове щитковидне суцвіття (до 10 см завширшки). Квітки білі, 8–15 мм у діаметрі. Тичинок багато, маточка — одна. Після цвітіння утворюється плід завдовжки 6–10 мм і 7–11 мм завширшки, червоного або оранжевого кольору, яблуковидний.

Росте горобина в лісах, на схилах балок. Зустрічається на Поліссі, в Карпатах, у лісостеповій зоні, культивується по всій території України.

КЛЕН ЦУКРОВИЙ — *Acer saccharinum*

Родина Кленові — *Aceraceae*

Велике дерево, яке досягає заввишки до 40 м. Гілки тонкі, на кінцях звисають донизу. Листки ажурні, розсічені на частки з гострими зубцями, з верхнього боку велені або світло-зелені, а з нижнього боку білі.

Цвіте напровесні, у квітні — на початку травня, до розпускання листків. Квітки дрібні, зібрані пучками на кінці гілочок. Чашечка забарвлена в червонясто-жовтий колір, пелюстки не розвинені. Рослина дуже декоративна, розводиться в садах і парках. Походить із Північної Америки.

КЛЕН ЯСЕНЕЛИСТИЙ —

Acer negundo

Родина Кленові — Aceraceae

Дерево з непарноперистими листками. Зовні листки дещо нагадують листки ясеня. Квітки зібрані в повислі щитковидні суцвіття. Клен ясенелистий поширений по всій Україні, його часто використовують для насаджень у парках, полезахисних лісосмугах.

Клен ясенелистий — злісний засмічувач. Рослина не лише легко розповсюджується насінням, вона також може давати дуже рясну прикореневу поросль, тому боротися із засиллям цього виду досить важко. Походить із Північної Америки.

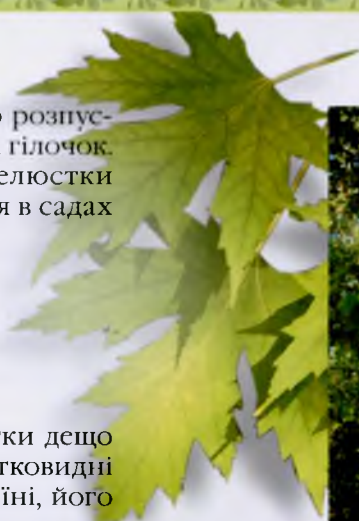
МАСЛИНКА ВУЗЬКОЛИСТА, ЛОХ —

Eleagnus angustifolia

Родина Маслинкові — Oleaceae

Невелике деревце або чагарник зі сріблястими пагонами з колючками. Листки чергові, лінійно-ланцетні, загострені на краях, 2,5–7 см завдовжки, 0,4–1,5 см завширшки. Верхній бік листків сизуватий, нижній укритий густим зірчастим опушенням. Цвіте в травні–червні. Квітки дрібні, завдовжки 5–6 мм, жовті всередині й зеленуваті зовні. Після цвітіння утворюється овальний м'ясистий плід завдовжки 0,7–2 см, спочатку сріблястий, а коли дозріє — жовтий.

Маслинка вузьколиста культивується по всій країні, у садах і парках, у захисних лісосмугах. Рослина дуже стійка до посухи й засолення. Медоносна й декоративна рослина. Деревина використовується в столярній справі.

Клен цукровий

Клен ясенелистий

Маслинка вузьколиста

ШИПШИНА СОБАЧА — *Rosa canina*

Родина Розові — Rosaceae

Невеликий чагарник, може досягати заввишки 2 м, але звичайно менший. Гілки шипшини вкриті міцними простими або гачкувато зігнутими колючками. Молоді гілочки зеленувато-червоні. Листки завдовжки 10–16 см завдовжки, чергові, непарноперисті, з 7–9 листочками. Прилистки довгі й вузькі, квітки поодинокі, зібрані по 3–5 у щитковидні суцвіття. Чашолистків 5, вони відігнуті назад. Квітка досить велика, до 5 см у діаметрі, складається з п'яти пелюсток рожевого кольору. Тичинок і маточок у квітці багато. Квітколоже ввігнуте; розростаючись, саме воно утворює всім добре знайомий плід шипшини, звичайно забарвлений у червоний колір.

Зустрічається шипшина на сухих схилах, по узліссях, біля доріг. У природі існує велика кількість диких видів шипшини з квітками найрізноманітніших відтінків, від блідо-жовтого до малиново-червоного.

Із шипшин садівники-аматори вивели численні сорти троянд. Сьогодні, розмножуючи особливо цінні з них, їх прищеплюють на шипшину, яка має значно потужнішу кореневу систему.

Рослина лікарська. Використовують плоди шипшини, заварюючи їх як чай, або добувають із неї сіроп.

Шипшина собача

КАРАГАНА ДЕРЕВ'ЯНИСТА — *Caragana arborescens*

Родина Бобові — *Fabaceae*

Чагарник до 5 м заввишки з парноперистими листками. Частки листка подовжено-овальні або еліптичної форми, завдовжки 7–30 мм. Квітки жовті, поодинокі або зібрані по кілька. Чашечка квітки п'ятизубчаста, квітка яскраво-жовтого кольору, метеликова, завдовжки до 2 см. Дев'ять тичинок зрослись, а одна вільна. Плід — біб завдовжки 4–5 см. Цвіте в травні–червні. Культивується як декоративна рослина в садах і парках, використовується як жива огорожа і в полезахисних лісосмугах.

ФОРЗИЦЯ ПОНИКЛА —

Forsythia suspensa

Родина Маслинові — *Oleaceae*

Невеликий чагарник до 3 м заввишки. Гілки прутувидні, галузяться слабо. Листки розташовані супротивно. Золотаво-жовті квітки розвиваються раніше, ніж листки. Квітка з чотирма довгими лопатями. Маточка дволопатева. Плід — коробочка.

Розводять як декоративну рослину, що прикрашає парки в ранньовесняний період золотавими квітками. Походить форзиція поникла з Китаю.

Форзиція поникла

Карагана дерев'яниста

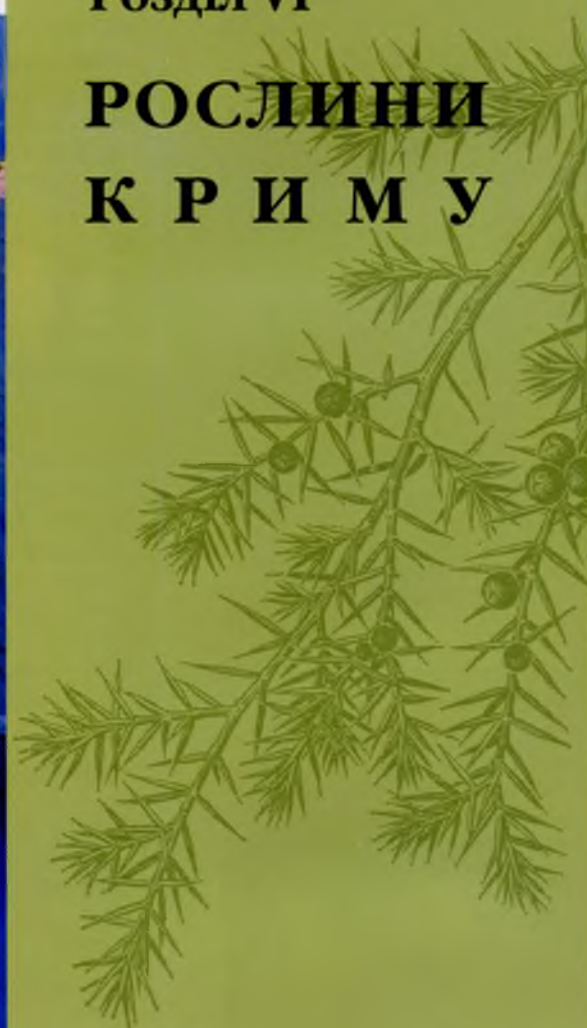

Розділ VI

РОСЛИНИ КРИМУ

ШАВЛІЯ МУСКАТНА — *Salvia sclarea**Родина Губоцвіті (Ясноткові) — Lamiaceae*

Невелика трав'яниста рослина заввишки 50–100 см. Уся рослина волохата від дуже рясного пластівчастого білоповстяного опушення. Майже всі листки прикореневі, на коротких черешках або сидячі, яйцевидно-довгастої форми з двоякозубчастим краєм. Суцвіття досить велике, галузисте. Квітки розміщені на стеблі кільцями по чотири–шість. Чашечка квітки дзвоникоподібна, із загостреними зубцями. Віночок завдовжки 10–20 мм, блакитнувато-рожевий. Цвіте влітку. Часом рослину розводять, а ще вона зустрічається як бур'ян у степових районах, включаючи Крим.

ЯКІРЦІ НАЗЕМНІ — *Tribulus terrestris**Родина Паролистові — Zygophyllaceae*

Дрібні трав'янисті рослини з розпростертими стеблами і парнопористими листками. Уся рослина сизувата від короткого опушення. Стебла завдовжки 10–60 см. Листки завдовжки 3–5 см, з 6–8 парами дрібних довгастих листочків. Прилистки дрібні, гострі. Квітки жовті, близько 1 см у діаметрі. Після цвітіння утворюються кутасті, вкриті горбочками й шишиками збірні плодики, кожний із 2–4 міцними гострими шипами. Цвіте навесні й улітку на щербенистих і піщаних наносах у долинах річок і в засмічених місцях на півдні України, зокрема на гірських схилах у Криму.

ГАРМАЛА ЗВИЧАЙНА — *Peganum harmala**Родина Гармалові — Peganaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см із розсіченими на лінійні сегменти листками. Поодинокі квітки зібрані по кілька на кінцях гілок. Квітка складається з 5 чашолистків, 5 пелюсток, 15 тичинок і маточки з трьома приймочками. Віночок блідо-жовтий, пелюстки завдовжки 1,5–2 см і завширшки 6–9 мм. Після цвітіння утворюється плід — куляста коробочка, яка, дозріваючи, розкривається з лущинками. Насіння темно-буре. Цвіте все літо в напівпустелях, пустелях, степах, часто на солонцях і як бур'ян у посівах і на пасовищах. Рослина отруйна; використовується як фарбувальна й лікарська.

Шавлія мускатна

Гармала звичайна

Якірці наземні

АСФОДЕЛІНА ЖОВТА — *Asphodelina lutea**Родина Лілійні — Liliaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина з жовтими квітками завдовжки 2–2,5 см, зібраними в густу подовжену китицю. Листки товстуваті, тригранні, завширшки 46 мм. Зустрічається асфоделіна на сухих кам'янистих схилах, серед скель, у світлих лісах гірського Криму. Рослина охороняється.

*Асфоделіна жовта***ПІВОНІЯ ДАУРСЬКА — *Paeonia daurica****Родина Півонієві — Paeonaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина або кущ із шишкоподібно стовщеними коренями. Листки двічі трійчасті, шкірясті, сизі, з широкоовальними або майже округлими частками завширшки 26 см. Квітки в діаметрі 25 см, лілово-рожеві або червонясті. Плід — збірний, із 25 опушених листівок.

Зустрічається в лісах і на узліссях у гірському Криму. Досить звичайна, декоративна рослина. Охороняється.

КАПЕРСИ ТРАВ'ЯНИСТІ —***Sapparis herbaceae****Родина Каперсові — Sapparaceae*

Напівчагарничок із голими або слабо опушеними сланкими пагонами завдовжки до 1,5 м. Листки з короткими черешками, загострені на верхівці. Біля основи листків загострені у вигляді коротких шпичачків прилистки. Великі, до 57 см у діаметрі, блідо-рожеві або білі квітки розпускаються у вечірній час. Пиляки розташовані на довгих закручених нитках. Після запилення утворюються овально-довгасті, до 4,5 см у діаметрі плоди зеленого кольору. Після дозрівання вони розтріскуються. Яскраво-червона серцевина плода містить велику кількість дрібного насіння. Солодкуватий запах приваблює комах.

Зустріти каперси можна на кам'янистих схилах, на приморських галечниках у Криму. Їстівна рослина — її плоди та бутони маринують.

*Каперси трав'яністі**Асфоделіна жовта**Каперси трав'яністі*

ЕКЗОТИЧНІ РОСЛИНИ КРИМУ

КИПАРИС ВІЧНОЗЕЛЕНИЙ —

*Cupressus sempervirens*Родина Кипарисові — *Cupressaceae*

Невелике вічнозелене дерево або чагарник із вузькопірамідальною веретеноподібною кроною. Листки розташовані попарно, повернуті в сусідніх кільцях на 90 градусів. На старих гілках листки лускоподібні, щільно розташовані. Жіночі шишки кулястої форми, завдовжки 15–25 мм, поодинокі, розташовані на кінцях гілочок, дозрівають на другий рік. Шишка складається з 6–14 щитковидних дерев'яніючих лусок, насіння плескате, дрібне, утворюється у великій кількості. Коли шишка дозріває, луски розсуваються й вивільняють насіння.

Культивується як декоративна рослина на Південному березі Криму, особливо пірамідальна форма. Походить із Середземномор'я, Чорноморського узбережжя Кавказу. Рослина має унікальні бактерицидні властивості, її садять у пансіонатах і санаторіях. Деревина міцна, практично не піддається гниттю. Вид охороняється.

ГІНКГО ДВОЛОПАТЕВИЙ — *Ginkgo biloba*Родина Гінкгові — *Ginkgoaceae*

Велике дерево з листям, яке на зиму опадає. Дводомне. Чоловічі екземпляри звичайно з прямими струнками стовбурами й гарною пірамідальною кроною. Жіночі екземпляри — гіллястіші, приземкуватіші, з густішою й ширшою кроною. Кора на старих деревах гладка, світло-бурого кольору. Молоді пагони жовті. Листки віялоподібної форми, клиноподібні при основі, на довгому черешку, розташовуються по черзі. Жилкування у листків віялоподібне (дихотомічне). Насіння оточене жовтим соковитим покривом, який має неприємний запах згірклої олії, а зовнішнім виглядом нагадує жовту сливу.

*Кипарис вічнозелений**Гінкго дволопатевий*

Внутрішня частина насіння тверда, світло-жовта, нагадує сливову кісточку. Цвіте гінкго в травні, плоди дозрівають під кінець осені.

Походить гінкго з Китаю, але в дикому вигляді це дерево зустрічається дуже рідко. Завдяки декоративності форми листків і золотаво-жовтому забарвленню крони восени рослина дуже популярна в озелененні.

**СОСНА ПАЛЛАСА,
АБО КРИМСЬКА —
*Pinus Pallasiana***

Родина Соснові — Pinaceae

Велике дерево спочатку з пірамідалною, а з віком — із зонтикоподібною або куполоподібною кроною. Скелетні гілки горизонтальні, зі спрямованими вгору кінцями. Кора темно-бурого кольору, в нижній частині стовбура дуже розтріскана, у верхній — червоняста. Молоді пагони жовтуваті. Хвоїнки розташовані по 2 в пучку, завдовжки 8–15 см, жорсткі, темно-зеленого кольору, колючі, по краю дрібнопилчасті. Чоловічі суцвіття утворюються навесні на кінцях гілочок. Шишки поодинокі або по 2–4 в кільці, кільчасті, сидячі або на дуже коротких квітконіжках. Зрілі шишки яйцевидно-конічної форми, жовтувато-бурі, завдовжки 8–10 см і завширшки 4–5 см. Щитки насінних лусок ромбічні. Насінина зі світлим плівчастим крильцем.

Звичайна рослина в гірському Криму, де утворює лісові масиви. Деревина тверда і смолиста, використовується в будівництві, а також для добування скипидару й каніфолі.

Рослина декоративна, культивується не тільки в Криму, а й за його межами, переважно в південних областях України.

Сосна Палласа

СОСНА ІТАЛІЙСЬКА, ПІНІЯ — *Pinus pinea*

Родина Соснові — Pinaceae

Велике дерево з могутнім зграбним стовбуром і зонтикоподібною або округлою кроною, високо піднятою над поверхнею землі. Шишки, які дозрівають на дереві, містять великі горішки з чудовими поживними властивостями. Дозрілі шишки легко розсипаються на окремі луски, в основі кожної з них містяться по два горішки.

Цей вид посідає важливе місце в озелененні курортних міст Південного берега Криму. Вважають, що Пінокію, італійський родич Буратіно, був виготовлений із поліна пінії — досить широко розповсюдженого в Італії дерева, тому й дістав таке ім'я.

КЕДР ЛІВАНСЬКИЙ — *Cedrus libani*

Родина Соснові — Pinaceae

Велике дерево з широкою кроною і невеликою кількістю бічних гілок, рідко розташованих, але рясно розгалужених в одній площині, завдяки чому крона дерева формується у вигляді ярусів. Хвоя темно-зеленого кольору, зібрана в пучки на вкорочених пагонах. Жіночі шишки прямостоячі, поодинокі, завдовжки до 7–10 см, округло-овальної форми, дозрівають наприкінці другого або третього року, після дозрівання розсипаються на окремі луски — і насіння опадає, а вісь шишки залишається на дереві. Насінні луски дерев'яністі, насінина має досить велике крило.

Культивується на Південному березі Криму, в садах і парках. Походить із гір Лівану.

Насіння справжніх кедрів неістівне. Горішки, які ми їмо як «кедрові», — насіння сосни сибірської, або кедрової.

Сосна італійська

Кедр ліванський

КЕДР ГІМАЛАЙСЬКИЙ — *Cedrus deodara*

Родина *Соснові* — *Ріпацеві*

Велике дерево зі шпильастою формою крони й пониклою верхівкою. Бічні гілки розташовані густо, рясно галузяться, утворюючи досить щільну крону. Хвоя зеленого кольору, м'яка, до 5 см завдовжки, зібрана в пучки на вкорочених пагонах. Жіночі шишки прямостоячі, поодинокі, завдовжки до 10–12 см, овальної форми. Наприкінці другого або третього року, під час дозрівання, шишки розсіпаються на окремі луски, а вісь шишки залишається на дереві. Насінні луски дерев'яністі, насінина має досить велике крило.

Як і кедр ліванський, широко культивується на Південному березі Криму, у садах і парках завдяки своїй витривалості й високій декоративності. Походить із Гімалаїв (від Непалу до східного Афганістану).

Кедр гімалайський

ТИС ЯГІДНИЙ – *Taxus baccata*

Родина Тисові – Taxaceae

Невелике дерево або чагарник. Листки чергові, до 2 см завдовжки, шкірясті, цілокраєві, густо розташовані на рясно розгалужених гілочках. Рослини однодомні. На чоловічих екземплярах навесні утворюється багато дрібних мікростробілів із великою кількістю пилку. На жіночих екземплярах утворюються поодинокі жіночі шишки, оточені кількома парами супротивних лусок біля основи.

Після запилення з'являється одна велика насіннина, оточена соковитим м'ясистим принасінником, який після дозрівання забарвлюється в яскраво-червоний колір.

Тис ягідний

Уся рослина отруйна, завдає великої шкоди здоров'ю, тому її не рекомендується садити біля дитячих закладів. Завдяки повільному росту й здатності рясно галузитися використовується для створення живих огорож. Тіньовитривалий, здатний вдовольнятися затіненими місцями.

Яловець віргінський

ТУЯ ЗАХІДНА — *Thuja occidentalis*

Родина Кипарисові — *Cupressaceae*

Однодомний великий чагарник або деревце. Галузиться в одній площині. Листки лускоподібні, перехресно-парні, з округлою залозкою на спинці. Чоловічі шишки кулясті, дуже дрібні. Жіночі шишки розташовані на кінцях гілочок, складаються з безплідних і плідних лусок завдовжки 7–13 мм, довгасто-яйцевидної форми, з дерев'янистими лусками, які налягають одна на одну, дозрівають протягом першого року. Насінини пласкі, з двома крилами, утворюються по 3–5 на кожній лусці.

Широко культивується в Європі — у вуличних насадженнях, скверах, парках, на кладовищах тощо. Походить із Північної Америки.

ЯЛІВЦІ

Невибагливі до ґрунту й клімату, тому на них можна натрапити на скелях, в ущелинах, на крутих кам'янистих схилах. Для доброго росту ялівці потребують достатньої кількості світла. Більшість видів мають кущоподібну форму або виростають у вигляді невеликого дуже розгалуженого дерева. Листки в ялівців лускоподібні або голковидні в кільцях по три, щільно розташовані на гілочках, які густо галузяться.

Ялівці — цінні рослини, вони дають міцну деревину, яка використовується для виготовлення меблів і олівців. У повітря ялівці виділяють особливі речовини, які мають антимікробну дію, тому їх садять біля будинків відпочинку й оздоровниць.

ЯЛОВЕЦЬ ВІРГІНСЬКИЙ — *Juniperus virginiana*

Родина Кипарисові — *Cupressaceae*

Невелике дерево з кущоподібною кроною. Листки лускоподібні, вузькоромбічні або ланцетні, на кінці загострені й звичайно трохи відглені від гілочок. Пагони завтовшки до 1 мм, синьо-зеленого кольору. Шишкоягоди темно-синього кольору, вкриті нальотом, отруйні.

Широко культивується в садах і парках на Південному березі Криму.

ЯЛОВЕЦЬ ЧЕРВОНИЙ — *Juniperus oxycedrus*

Родина Кипарисові — *Cupressaceae*

Рослина може досягати заввишки до 26 м.

Ягодоподібні шишки цього виду забарвлюються в червоно-бурі тони. Листки — голчасті, завдовжки до 2 см, зелені зверху і з двома білими смужками з нижнього боку. Рідкісна рослина, охороняється. Зустрічається ця рослина на сухих гірських схилах Південного берега Криму.

Туя західна

Яловець червоний

ВОДОРОСТІ

Територія України омивається водами Чорного й Азовського морів. Умови, що склалися в морях, відрізняються від умов річок і навіть солончакових озер. У дуже мінералізованій морській воді з усіх рослин пристосувалися жити тільки водорості.

Водорості — найдавніша група рослин із порівняно простою будовою. Більшість серед них є надзвичайно дрібними об'єктами, які можна роздивитися тільки в мікроскоп. Величезна кількість мікроскопічних водоростей живе у прісних і солоних водоймах, у ґрунті й навіть на стовбурах дерев. Проте найцікавішими є великі морські водорості — макрофіти.

Макрофіти належать до кількох відділів: Червоних, Бурих або Зелених водоростей. Представники різних відділів відрізняються набором пігментів, тому мають різне забарвлення. Тіло водорості — талом — не розділене на листки й стебла, як у вищих рослин. Навіть ті види, в яких талом схожий на листок або гіллястий кущик, не мають провідних судин, як у наземних рослин.

Водорості-макрофіти зазвичай ростуть на невеликій глибині, у місцях із чистою водою. Розподіл водоростей у морі залежить від багатьох причин. Скажімо, в зоні прибою водоростей звичайно мало, тому що вони пошкоджуються хвилями, переміщеннями гравію або гальки.

На більшій глибині водорості почуваються комфортніше, і їх розповсюдження залежить від прозорості води, глибини, типу ґрунту. Більшість водоростей прикріплюються до твердих скель, каменів, черепашок молюсків. Деякі утворюють густі слизові нальоти або куцисті обростання на підводних субстратах.

У прибережній смузі на рівні урізу води в деяких місцях скелястого узбережжя Криму трапляються багрянки, кладофора, церамій. На глибині 0,5 м на ділянках, захищених від прибіної хвилі, росте падина павина — бура водорість у вигляді віялоподібної пластинки на тонкому черешку. Нижче трапляються зарості філофори, яка утворює цілі поля на глибині 10 м і більше. На забруднених і опріснених ділянках Чорного моря масово розвиваються зелені водорості: кладофора, ентероморфа, ульва та кілька видів червоних водоростей.

Окультурювання берегів для туризму й купання, знищення підводних скель і створення піщаних пляжів призводять до зниження чисельності й різноманітності природних угруповань водоростей прибережних зон.

ЕНТЕРОМОРФА КИШЕЧНИЦЯ — *Enteromorpha intestinalis*

Відділ Зелени водорості — Chlorophyta

Однорічна водорість, яку можна побачити як у морях, так і в прісних водоймах. Слань має вигляд трубочок, іноді сильно стиснутих з боків, близько 1–2 мм у діаметрі й завдовжки до 80 см. Основа звужена й переходить у невелике стебельце. Звичайно ентероморфа не галузиться, проте можуть траплятися й гіллясті рослини. Забарвлення слані може варіювати від темно- до світло-зеленого й навіть до білястого.

Росте ентероморфа на різних субстратах близько урізу води й на невеликій глибині або ж вільно плаває в солоних, солонцюватих і прісних, часто забруднених водоймах.

*Ентероморфа
кишечниця*

УЛЬВА ЛАТУК — *Ulva lactuca*

Відділ Зелени водорості — *Chlorophyta*

Однорічна водорість. Її велика, груба слань має вигляд тоненької пластинки, яка складається всього з двох шарів клітин. На нижній частині пластинки є подошва — округла розширена ділянка, якою ульва міцно прикріплюється до підводних каменів і скель. Слань м'яка, яскраво- або світло-зеленого кольору, з лопатевим складчастим краєм. Пластинка може досягати 30 см і більше завдовжки, має звичайно овальну, округлу або широколінійну форму. Подошва дуже маленька.

Ульва — одна з найпоширеніших водоростей у прибережній смузі Чорного моря. Росте на невеликій глибині на каменях, скелях, черепашках. Використовується як приправа до різних страв.

Ульва латук

КОДІУМ ЧЕРВОПОДІБНИЙ —

Codium tomentosum

(*C. vermilara*)

Відділ Зелени водорості — *Chlorophyta*

Порівняно невелика водорість, шнуровидна розгалужена слань якої завтовшки 3–8 мм досягає завдовжки до 50 см. Рослина прикріплюється невеликим диском, від якого можуть відходити кілька сланей. Нитки, з яких складається талом, не розділені перегородками і являють собою гігантські клітини з багатьма ядрами.

Зустрічається в Чорному морі на каменях і скелях, на черепашках молюсків на глибині від 5 до 15 м.

Кодіум червоподібний

КЛАДОФОРА — *Cladophora vagabunda*

Відділ Зелени водорості — *Chlorophyta*

Широко розповсюджена морська водорість, яка зустрічається в обростаннях каменів, скель, бетонних і металевих предметів, занурених у воду, де утворює густі зарості. Слань нитчаста, кущисто галузиться, прикріплена або вільно плаває у вигляді темно- чи світло-зелених довгих кіс або дернинок, які утворюють твань. Часто зустрічається не тільки на глибині, але і в зоні прибою, яка періодично змочується хвилями.

Кладофора

Філофора ребриста

ФІЛОФОРА РЕБРИСТА —***Phyllophora nervosa***

Відділ Червоні водорості — *Rhodophyta*

Невелика кущиста водорість. В основі куща знаходяться сланкі пагони або підшва з ризоїдальними виростами. Вертикальні пагони мають в основі циліндричне стебельце, яке вгорі переходить у пластинку завдовжки 2–8 см і завширшки до 5 мм. Пластинка має лінійно-овальну форму, з щільним ребром посередині й тонкими кучерявими краями. Нові пластинки утворюються на поверхні старої (по ребру), найчастіше у верхній частині.

Росте філофора на глибині до 60 м. Може утворювати масові неприкріплені зарості в Чорному морі. Використовується для виготовлення агару-агару.

ПАДИНА ПАВИНА — *Padina pavonia*

Відділ Бурі водорості — *Phaeophyta*

Невелика водорість у вигляді кущиків заввишки до 20 см. Свою назву цей вид дістав через особливості будови слані — вона пласка, у вигляді віяла, суцільна або лопатевої форми, віддалено нагадує розкритий хвіст павича. У нижній частині слань звужується в невелике стебельце, яким водорість за допомогою підшви прикріплюється до каменів. На поверхні слані чітко видно численні концентричні смуги, що складаються з кількох рядів волосків. На таломі часто, особливо з нижнього боку, відкладається вапно у вигляді білуватого нальоту.

Зустрічається падина влітку на скельних поверхнях прибережної зони Чорного моря.

Падина павина

ЦИСТОЗЕЙРА БОРОДАТА —

Cystoseira barbata

Відділ Бурі водорості — *Phaeophyta*

Велика куциста водорість заввишки 30–150 см. Утворює густі зарості, які покривають поверхню підводних скель і валунів. Окремі рослини в заростях щільно прилягають одна до одної і мають немовби одну спільну основу. Стовбурець невеликий, жорсткий, циліндричний, з гладкою і нерівною поверхнею. Основні гілки відходять від стовбура безладно. Вторинні гілочки галузяться багаторазово, до верхини зібрані у волоті. На бічних гілочках розвиваються повітряні бульки й розташовуються по одній або у вигляді чоток.

Росте цистозейра на кам'янистих і кам'янисто-черепашкових ґрунтах у прибережній частині Чорного моря на глибині від 0,5 до 20 м. Рослина світлолюбна.

ЛАУРЕНЦІЯ — *Laurencia obtusa*

Відділ Червоні водорості — *Rhodophyta*

Невелика водорість від сірувато-червоного до червоно-фіолетового кольору заввишки 5–20 см. Зустрічається у вигляді дуже розгалужених досить густих і відносно м'яких куциків, галузження нерегулярне. Росте на невеликій глибині в прибережній смузі, досить легко ушкоджується під час сильних штормів.

Лауренція

Цистозейра бородата

ГЕРБАРІЙ — КОЛЕКЦІЯ ВИСУШЕНИХ РОСЛИН

Кожна рослина в природі росте і цвіте в суворо визначений час. Тому побачити відразу всю різноманітність рослин неможливо. Зрізана чи зірвана рослина скоро зав'яне, навіть якщо стоятиме у воді.

Як же зберегти рослини для демонстрування іншим любителям природи й для роботи учених-ботаніків? Для їх збереження придумали гербаризацію — висушування рослин у папері.

Гербарій (від лат. *herba* — трава, рослина) — це колекція спеціально зібраних і засушених рослин. Найдавніший із відомих гербаріїв був створений у 1532 році й нині зберігається в Римі. Лише завдяки вивченню тисяч зібраних по всьому світу рослин шведський ботанік Карл Лінней (1707–1778) зміг описати й систематизувати всі відомі на той час види.

Тепер у світових колекціях зберігаються сотні мільйонів висушених рослин, які щодня використовуються для науково-дослідної роботи і є невід'ємною частиною навчального процесу. Національний гербарій України, найбільший і найцінніший, розміщений в Інституті ботаніки імені М. Г. Холодного в Києві. Він налічує близько двох мільйонів аркушів із висушеними рослинами.

Кожна велика гербарна колекція унікальна й має величезну наукову й історичну цінність, тому вважається національним надбанням України.

Крім великих наукових гербаріїв в Україні існує багато дрібніших зібрань і величезна кількість невеликих приватних колекцій висушених рослин.

Під час роботи над цією книжкою було використано гербарій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Зробити невеликий гербарій до снаги кожному. Техніка висушування рослин досить проста. Рослини, призначені для висушування, закладають у спеціальний ботанічний прес, який складається з двох рамок розміром 30x45 см із натягнутою на них металевою сіткою або прибитою фанерою з просвердленими отворами. Їх перекладають фільтрувальним або газетним папером. Кожна рослина супроводжується етикеткою, її своєрідним паспортом, де вказано назву, родину, до якої вона належить, місця й дати збирання, а також прізвище колектора, який зібрав і визначив її.

Гербарний прес щільно стягують мотузком або ремнями. Міняти папір необхідно не рідше одного разу на день. Рослини, які висохли, виймають разом з етикетками і вкладають на аркуші цупкого паперу. Потім їх прикріплюють до аркуша, пришиваючи в кількох місцях нитками, або приклеюють вузькими смужками паперу. Кожному екземплярові дають чистову етикетку.

Гербарій
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(СНУ)

Adonis vernalis L.

Горицвіт весняний

Родина Жовтцеві – Ranunculaceae

Україна, Харківська область, окр. с. Рогань

Схил яру зі степовою рослинністю

Дата: 20.06.2009

Зібрав: Н. Петров

Визначив: О. Тамуля

№ 1246373

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАЗВ РОСЛИН

Аір звичайний, лепеха – *Acorus calamus*, 42
 Алтея лікарська – *Althaea officinalis*, 52
 Альбіція ленкоранська – *Albizia julibrissin*, 177
 Амброзія полинолиста – *Ambrosia artemisiifolia*, 152
 Анемона дібровна – *Anemone nemorosa*, 78
 Анемона жовтецева – *Anemone ranunculoides*, 78
 Анізанта покрівельна – *Bromus tectorum* (*Anisantha tectorum*), 163
 Асфоделіна жовта – *Asphodelina lutea*, 191
 Баранець звичайний, або плаун-баранець – *Huperzia selago* (*Luscorodium selago*), 111
 Барвінок малий – *Vincetoxicum minor*, 96
 Безцітник жіночий – *Athyrium filix-femina*, 89
 Бекманія звичайна – *Beckmannia eruciformis*, 38
 Белевалія сарматська – *Bellevallia sarmatica*, 123
 Береза бородавчаста – *Betula verrucosa*, 104
 Березка польова – *Convulvulus arvensis*, 130
 Блекота чорна – *Hyoscyamus niger*, 171
 Брандушка різнокольорова – *Bulbocodium versicolor*, 122
 Бруслина бородавчаста – *Euonymus verrucosa*, 74
 Бруслина європейська – *Euonymus europaea*, 74
 Бугіла дібровна – *Anthriscus nemorosa*, 96
 Будяк акантовидний – *Carduus acanthoides*, 157
 Будяк кучерявий – *Carduus crispus*, 156
 Бузина червона – *Sambucus racemosa*, 103
 Бузина чорна – *Sambucus nigra*, 75
 Бук лісовий, або звичайний – *Fagus sylvaticus*, 69
 Буквиця лікарська – *Betonica officinalis*, 146
 Бутень п'янки – *Chaerophyllum temulum*, 97
 В'яз гірський – *Ulmus glabra*, 70
 В'яз гладенький – *Ulmus laevis*, 70
 В'яз корковий – *Ulmus suberosa*, 70
 В'яз листуватий, або менший (берест) – *Ulmus minor* (*U. carpinifolia*), 70
 Валіснерія спіральна – *Vallisneria spiralis*, 31
 Верба біла – *Salix alba*, 60
 Верба вавилонська – *Salix babylonica*, 182
 Верба ламка – *Salix fragilis*, 60
 Вербозілля звичайне – *Lysimachia vulgaris*, 54
 Вербозілля монетчасте, лучний чай – *Lysimachia nummularia*, 54
 Веснівка дволиста – *Majanthemum bifolium*, 83
 Вех широколистий – *Sium latifolium*, 53
 Вільха чорна – *Alnus glutinosa*, 61
 Віскарія звичайна – *Viscaria viscosa* (*V. vulgaris*), 126
 Вовконіг європейський – *Lycopus europaeus*, 55
 Вовчуг польовий – *Ononis arvensis*, 50
 Водонерця кільчаста – *Myriophyllum verticillatum*, 32
 Водяний горіх плавучий, чилім – *Trapa natans*, 25
 Водяний різак звичайний, або алоевидний – *Stratiotes aloides*, 33
 Волошка лучна – *Centaurea jacea*, 58
 Волошка руська – *Centaurea ruthenica*, 136
 Волошка синя – *Centaurea cyanus*, 162

Волошка скабіозоліста – *Centaurea scabiosa*, 136
 Волошка сумська – *Centaurea sumensis*, 110
 Воронець колосистий – *Actaea spicata*, 87
 Вороняче око звичайне – *Paris quadrifolia*, 86
 Вужачка звичайна – *Orbioglossum vulgatum*, 59
 Гадючка цибулька занедбана – *Muscari neglectum*, 122
 Гадючник звичайний – *Filipendula ulmaria*, 87
 Гармала звичайна – *Peganum harmala*, 190
 Герань криваво-червона – *Geranium sanguineum*, 108
 Герань лучна – *Geranium pratense*, 52
 Гикавка сіра – *Bergeroa incana*, 168
 Гінкго дволопатевий – *Ginkgo biloba*, 192
 Гірकोкаштан звичайний – *Aesculus hippocastanum*, 182
 Гірчак звичайний, спорши – *Polygonum aviculare*, 161
 Гірчак зміїний, ракові шийки – *Polygonum bistorta*, 51
 Гірчак перецьовий – *Polygonum hydropiper*, 51
 Гірчак почечуйний – *Polygonum persicaria*, 51
 Гледичія колюча – *Gleditschia triacanthos*, 183
 Глецики жовті – *Nipbar lutea*, 24
 Глуха кропива, яснотка плямиста – *Lamium maculata*, 96
 Голватень круглоголовий – *Echinops sphaerocephalus*, 155
 Горицевіт весняний – *Adonis vernalis*, 124
 Горіх волоський – *Juglans regia*, 179
 Горіх маньчжурський – *Juglans manshurica*, 179
 Горлянка женецька – *Ajuga genevensis*, 144
 Горобина звичайна – *Sorbus aucuparia*, 184
 Горошок мишачий – *Vicia cracca*, 165
 Горошок плотовий – *Vicia sepium*, 165
 Граб звичайний – *Carpinus betulus*, 68
 Гравілат міський – *Geum urbanum*, 95
 Гравілат річковий – *Geum rivale*, 50
 Грицики звичайні – *Capsella bursa-pastoris*, 167
 Гронянка тімсиацева, ключ-трава – *Botrychium lunaria*, 58
 Груша звичайна – *Pyrus communis*, 72
 Грястиця збірна – *Dactylis glomerata*, 38

Деревій майже звичайний – *Achillea submillifolium*, 136
 Дзвінець весняний – *Rhinanthus vernalis*, 56
 Дзвоники круглолисті – *Campanula rotundifolia*, 109
 Дзвоники ріпчасті – *Campanula rapunculoides*, 141
 Дзвоники ріпчастовидні – *Campanula rapunculoides*, 140
 Дзвоники скупчені – *Campanula glomerata*, 140
 Дивина борошніста – *Verbascum lychmitis*, 143
 Дивина густоквіткова – *Verbascum densiflorum*, 142
 Дивина чорна – *Verbascum nigrum*, 142
 Дрік красильний – *Genista tinctoria*, 146
 Дуб звичайний – *Quercus robur*, 68
 Дурман звичайний – *Datura stramonium*, 157
 Дурман індійський – *Datura indica*, 157
 Дюшеня індійська – *Duchenea indica*, 171
 Дягель лікарський, дудник – *Archangelica officinalis*, 28
 Елодея канадська – *Elodea canadensis*, 31
 Енотера дворічна, ослинник – *Oenothera biennis*, 131
 Ентероморфа кишечника – *Enteromorpha intestinalis*, 198
 Жабурник звичайний – *Hydrocharis morsus-ranae*, 33
 Жовтець багатоквітковий – *Ranunculus polyanthemos*, 134
 Жовтець іллірійський – *Ranunculus illyricus*, 134
 Жовтець їдкий – *Ranunculus acris*, 47
 Жовтець язиколістий – *Ranunculus lingua*, 47
 Жовтяниця черговоліста – *Chrysosplenium alternifolium*, 86

- Звіробій звичайний – *Hypericum perforatum*, 128
 Зимолюбка зонтична – *Cbitarphila umbellata*, 110
 Зірочки жовті – *Gagea lutea*, 81
 Зірочки маленькі – *Gagea minima*, 81
 Зірочки українські – *Gagea ucrainica*, 81
 Зірочник ланцетовидний – *Stellaria holostea*, 95
 Зірочник середній – *Stellaria media*, 95
 Зніт болотний – *Eriophorum palustre*, 53
 Зозулин льон волосконосний – *Polytrichum piliferum*, 113
 Зозулин льон ялівецевий – *Polytrichum juniperinum*, 113
 Зозулинець болотний – *Orchis palustris*, 49
 Зозулинець клопоносний – *Orchis coriophora*, 48
 Зозулинець пурпурний – *Orchis purpurea*, 85
 Зозулині сльози яйцевидні – *Listera ovata*, 98
 Зозулині черевички – *Cypripedium calceolus*, 98
 Золототисячник гарний – *Centaureum pulchellum*, 54
 Зубниця п'ятилиста – *Dentaria quinquefolia*, 94

 Ірис болотний – *Iris pseudacorus*, 43

 Їжачка голівка занедбана – *Sparganium neglectum*
 (*S. ramosum*), 29

 Калина звичайна – *Viburnum opulus*, 75
 Калюжниця болотна – *Calliba palustris*, 42
 Каперси трав'янисті – *Capparis herbaceae*, 191
 Карагана дерев'яниста – *Caragana arborescens*, 187
 Кедр гімалайський – *Cedrus deodara*, 195
 Кедр ліванський – *Cedrus libani*, 194
 Келерія гребінчаста – *Koeleria cristata*, 120
 Кипарис вічнозелений – *Cupressus sempervirens*, 192
 Кінський часник черешиковий – *Alliaria petiolata*, 94
 Кладофора – *Cladophora vagabunda*, 199
 Клен гостролистий – *Acer platanoides*, 73
 Клен польовий – *Acer campestre*, 73
 Клен татарський, чорноклен – *Acer tataricum*, 73
 Клен цукровий – *Acer saccharinum*, 184
 Клен ясенелистий – *Acer negundo*, 185
 Ковила волосиста, тирса – *Stipa capillata*, 119
 Ковила Лессінга – *Stipa lessingiana*, 119
 Ковила периста – *Stipa pennata*, 119
 Ковила українська – *Stipa ucrainica*, 118
 Кодіум червоподібний – *Codium tomentosum*
 (*C. vermilara*), 199
 Козельці великі – *Tragopogon major*, 169
 Комиш лісовий – *Scirpus sylvaticus*, 35
 Конвалія звичайна – *Convallaria majalis*, 92
 Коноплі посівні – *Cannabis sativa*, 170
 Конюшина гірська – *Trifolium montanum*, 125
 Конюшина повзуча – *Trifolium repens*, 164
 Конюшина середня – *Trifolium medium*, 125
 Конюшина сунична – *Trifolium fragiferum*, 58
 Копитник європейський – *Asarum europaeum*, 87
 Королиця звичайна, ромен – *Leucanthemum vulgare*, 137
 Коручка болотна – *Eriopactis palustris*, 49
 Косарики черепитчасті, гладіолус – *Gladiolus imbricatus*, 47
 Кострець безостий – *Bromopsis inermis*, 120
 Костриця валіська, типчак – *Festuca valesiaca*, 120
 Костриця лучна – *Festuca pratensis*, 40
 Кремена гібридна – *Petasites hybridum*, 169
 Кропива дводомна – *Urtica dioica*, 159
 Куколиця біла – *Melandrium album*, 127
 Кульбаба лікарська – *Taraxacum officinale*, 159
 Кунічний очеретяний – *Calamagrostis arundinacea*, 37

 Купальниця європейська – *Trollius europaeus*, 84
 Купина багатоквіткова – *Polygonatum multiflorum*, 92
 Купина запашна, або лікарська – *Polygonatum odoratum*
 (*P. officinale*), 92
 Кушир темно-зелений – *Ceratophyllum demersum*, 31

 Лаватера тюрінгська – *Lavatera thuringiaca*, 129
 Латаття біле – *Nymphaea alba*, 24
 Лауренція – *Laurencia obtusa*, 201
 Лепешняк великий – *Glyceria maxima*, 37
 Липа серцевидна – *Tilia cordata*, 71
 Лисохвіст лучний – *Alopecurus pratensis*, 37
 Лілія лісова, лілія кучерява – *Lilium martagon*, 93
 Ліщина лісова – *Corylus avellana*, 74
 Лобода біла – *Cenopodium album*, 160
 Ломиніс суцільнолистий – *Clematis integrifolia*, 134
 Лопух навутиnistий – *Arctium tomentosum*, 156
 Лопух справжній – *Arctium lappa*, 156
 Любка дволиста – *Platanthera bifolia*, 99
 Лядвенець український – *Lotus ucrainicus*, 126
 Льонок звичайний – *Linaria vulgaris*, 141

 Магнолія великоквіткова – *Magnolia grandiflora*, 176
 Магнолія Кобус – *Magnolia kobus*, 176
 Мак дикий – *Papaver rhoeas*, 135
 Маслинка вузьколиста, лох – *Eleagnus angustifolia*, 185
 Материнка звичайна – *Origanum vulgare*, 127
 Медунка темна – *Pulmonaria obscura*, 77
 Миколайчики плоскі – *Eringium planum*, 132
 Миколайчики польові – *Eringium campestre*, 132
 Мильнянка лікарська – *Saponaria officinalis*, 127
 Мишій зелений – *Setaria viridis*, 168
 Мітлиця пагониста – *Agrostis stolonifera*, 38
 Модрина європейська – *Larix decidua*, 102
 Молодило руське – *Sempervivum ruthenicum*, 107
 Молочай прутковидний – *Euphorbia virgultosa*, 129
 М'ята водяна – *Mentha aquatica*, 55

 Нарцис вузьколистий – *Narcissus angustifolius*, 84
 Незабудка болотна – *Myosotis palustris*, 55
 Нетреба звичайна – *Xanthium strumarium*, 57
 Нечуйвітер волосистий – *Hieracium pilosella*, 130
 Ноня, куряча сліпота звичайна – *Nonea pulla*, 133

 Ожина сиза – *Rubus caesius*, 107
 Оман високий – *Inula belenium*, 57
 Оман німецький – *Inula germanica*, 138
 Омег водяний – *Oenanthe aquatica*, 28
 Орляк звичайний – *Pteridium aquilinum*, 106
 Ортилія однобока – *Orthilia secunda*, 110
 Осика – *Populus tremula*, 105
 Осока лисяча – *Carex vulpina*, 45
 Осока несправжньосмикавцева – *Carex pseudocyperus*, 45
 Осока чорна – *Carex nigra*, 45
 Осот польовий – *Cirsium arvense*, 158
 Офріс оводоносний – *Opbris oestriifera*, 85
 Очерет звичайний – *Phragmites communis*, 36
 Очиток звичайний – *Sedum telephium*, 108
 Очиток їдкий – *Sedum acre*, 108

 Падина павина – *Padina pavonia*, 200
 Пажитниця багаторічна – *Lolium perenne*, 168
 Пальчатокорінник травневий – *Dactylorhiza majalis*, 48

- Паслін солодко-гіркий – *Solanum dulcamara*, 56
 Паслін чорний – *Solanum nigrum*, 162
 Первоцвіт весняний – *Primula veris*, 79
 Переліска багаторічна – *Mercurialis perennis*, 78
 Переступень білий – *Bryonia alba*, 35
 Перлівка поникла – *Melica nutans*, 120
 Перстач гусячий, гусяча ланка – *Potentilla anserina*, 50
 Перстач дібровний – *Melampyrum nemorosum*, 147
 Пижмо звичайне – *Tanacetum vulgare*, 153
 Пирій повзучий – *Elytrigia repens*, 40
 Півонія вузьколиста – *Paeonia tenuifolia*, 133
 Півонія даурська – *Paeonia daurica*, 191
 Підбіл, мати-й-мачуха звичайна – *Tussilago farfara*, 155
 Підсніжник білосніжний – *Galanthus nivalis*, 83
 Плакун верболистий – *Lythrum salicaria*, 52
 Платан східний – *Platanus orientalis*, 178
 Плаун булавовидний – *Urosopodium clavatum*, 112
 Плаун річний, або колючий – *Lysopteridium annotinum*, 111
 Плетьуха звичайна – *Convolvulus sepium*, 55
 Подорожник великий – *Plantago major*, 158
 Подорожник ланцетолістий – *Plantago lanceolata*, 143
 Подорожник середній – *Plantago media*, 143
 Полін гіркий – *Artemisia absinthium*, 154
 Полін звичайний – *Artemisia vulgaris*, 154
 Проліска дволиста – *Scilla bifolia*, 76
 Проліска сибірська – *Scilla sibirica*, 76
 Пухирник звичайний – *Utricularia vulgaris*, 32
 Пухирник ламкий – *Cystopteris fragilis*, 88
 Пухівка піхвова – *Eriophorum vaginatum*, 44
 Пішкя весняна – *Ficaria verna*, 77
- Рдесник гребінчастий – *Potamogeton pectinatus*, 30
 Рдесник кучерявий – *Potamogeton crispus*, 29
 Рдесник плаваючий – *Potamogeton natans*, 30
 Рдесник пронизанолістий – *Potamogeton perfoliatus*, 30
 Резеда жовта – *Reseda lutea*, 164
 Робінія звичайна, біла акація – *Robinia pseudoacacia*, 183
 Рогіз вузьколистий – *Typha angustifolia*, 26
 Рогіз широколистий – *Typha latifolia*, 26
 Ромашка аптечна – *Matricaria recutita*, 152
 Ромашка продірявлена – *Matricaria perforata*, 152
 Рябчик малий – *Fritillaria meleagroides*, 46
 Ряска маленька – *Lemna minor*, 34
 Ряска триборозенчаста – *Lemna trisulca*, 34
 Ряст Маршалла – *Corydalis marschalliana*, 82
 Ряст ущільнений – *Corydalis solida*, 82
 Рястка зонтична – *Ornithogallum umbellatum*, 82
- Сальвінія плаваюча – *Salvinia natans*, 25
 Ситняг болотний – *Eleocharis palustris*, 44
 Смілка звичайна – *Silene vulgaris*, 126
 Смовдь гірська – *Peucedanum oreoselinum*, 109
 Собача кропива п'ятилопатева – *Leonurus quinquelobatus*, 170
 Сокирки польові – *Consolida regalis*, 169
 Сон чорніючий – *Pulsatilla nigricans*, 125
 Сон широколистий – *Pulsatilla latifolia*, 124
 Сосна звичайна – *Pinus sylvestris*, 102
 Сосна італійська, пінія – *Pinus pinea*, 194
 Сосна Палласа, або кримська – *Pinus Pallasiana*, 193
 Софора японська – *Sophora japonica*, 177
 Спіродела багатокоренева – *Spirodela polyrrhiza*, 34
 Стоколос розчепірений – *Bromus squarrosus*, 121
 Страусове перо звичайне – *Matteuccia struthiopteris*, 88
- Стрілолист звичайний – *Sagittaria sagittifolia*, 27
 Суниця зелені – *Fragaria viridis*, 146
 Суниця лісові – *Fragaria vesca*, 106
 Сусак зонтичний – *Butomus umbellatus*, 28
 Суховершки звичайні – *Prunella vulgaris*, 144
 Схеноплект озерний – *Schoenoplectus lacustris*, 35
- Талабан польовий – *Tblaspi arvense*, 167
 Татарник звичайний – *Onopordum acanthium*, 158
 Тис ягідний – *Taxus baccata*, 196
 Тонконіг лучний – *Poa pratensis*, 39
 Тополя біла – *Populus alba*, 61
 Тополя Болле, або самаркандська – *Populus bolleana*, 181
 Тополя дельтовидна, або канадська – *Populus deltoides*, 181
 Тополя пірамідальна – *Populus italica*, 181
 Тополя чорна, осокір – *Populus nigra*, 180
 Туя західна – *Thuja occidentalis*, 197
 Тюльпан Біберштейна – *Tulipa biebersteiniana*, 123
 Тюльпан дібровний – *Tulipa quercetorum*, 81
 Тюльпан Шренка – *Tulipa shrenkii*, 123
 Тютюн пахучий – *Nicotiana glauca*, 157
- Ульва латук – *Ulva lactuca*, 199
- Фіалка дивна – *Viola mirabilis*, 80
 Фіалка запашна – *Viola odorata*, 80
 Фіалка собача – *Viola canina*, 80
 Філофора ребриста – *Phyllophora nervosa*, 200
 Фісташка туполиста – *Pistacia mutica*, 178
 Форзиція поникла – *Forsythia suspensa*, 187
- Хамомила запашна – *Chamomilla suaveolens*, 153
 Хвилівник звичайний – *Aristolochia clematitis*, 160
 Хвоц великий – *Equisetum maximum*, 91
 Хвоц галузистий – *Equisetum ramosissimum*, 166
 Хвоц зимуючий – *Equisetum hiemale*, 91
 Хвоц лісовий – *Equisetum sylvaticum*, 90
 Хвоц польовий – *Equisetum arvense*, 166
 Хміль звичайний – *Humulus lupulus*, 161
 Холодок лікарський – *Asparagus officinalis*, 140
- Цефалантера довголиста – *Cephalanthera longifolia*, 85
 Цибуля ведмежа – *Allium ursinum*, 86
 Цибуля кругла – *Allium rotundum*, 138
 Цибуля літня – *Allium ampeloprasum*, 139
 Цибуля овочева – *Allium oleraceum*, 139
 Цикламен Кузнецова – *Cyclamen kuznetzovii*, 83
 Цикламена нетреболиста – *Cyclachena xanthiifolia*, 170
 Цикорій дикий, Петрові батози – *Cichorium intybus*, 130
 Цикута отруйна – *Cicuta virosa*, 43
 Цистозейра бородата – *Cystoseira barbata*, 201
 Цмин піщаний – *Helichrysum arenarium*, 138
- Частиха подорожникова – *Alisma plantago-aquatica*, 27
 Чебрець Маршаллів – *Thymus marschallianus*, 128
 Чемериця Лобелієва – *Veratrum lobelianum*, 46
 Чемерник червонястий – *Helleborus purpureus*, 84
 Череда трироздільна – *Bidens tripartita*, 44
 Черемха звичайна – *Radix racemosa*, 184
 Чина бульбоносна – *Lathyrus tuberosus*, 147
 Чина весняна – *Lathyrus vernus*, 79
 Чина лісова – *Lathyrus sylvestris*, 93
 Чистець болотний – *Stachys palustris*, 56
 Чистець лісовий – *Stachys sylvatica*, 94
 Чистотіл великий – *Chelidonium majus*, 162

Шавлія дібровна – *Salvia nemorosa*, 145
 Шавлія кільчаста – *Salvia verticillata*, 145
 Шавлія лучна – *Salvia pratensis*, 144
 Шавлія мускатна – *Salvia sclarea*, 190
 Шавлія поникла – *Salvia nutans*, 145
 Шафран сітчастий – *Crocus reticulatus*, 124
 Шипшина собача – *Rosa canina*, 186
 Шолудивник болотний – *Pedicularis palustris*, 57
 Щириця звичайна – *Amaranthus retroflexus*, 160

Щитник чоловічий – *Dryopteris filix-mas*, 89
 Ягиця звичайна – *Aegopodium podagraria*, 97
 Якірці наземні – *Tribulus terrestris*, 190
 Ялина європейська – *Piceae abies (P. excelsa)*, 101
 Ялиця біла – *Abies alba*, 100
 Яловець віргінський – *Juniperus virginiana*, 197
 Яловець звичайний – *Juniperus communis*, 103
 Яловець червоний – *Juniperus oxycedrus*, 197
 Ясен звичайний – *Fraxinus excelsior*, 72

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ПРИРОДНІ УМОВИ УКРАЇНИ.....	6
БУДОВА РОСЛИН.....	10
Розділ I	
РОСЛИНИ ВОЛОГИХ МІСЦЕЗРОСТАНЬ.....	18
Розділ II	
РОСЛИНИ ЛІСІВ.....	62
Розділ III	
СУХОДІЛЬНІ ЛУКИ Й СТЕПИ.....	114
Розділ IV	
БУР'ЯНИ.....	148
Розділ V	
РОСЛИНИ САДІВ І ПАРКІВ.....	172
Розділ VI	
РОСЛИНИ КРИМУ.....	188
ГЕРБАРІЙ — КОЛЕКЦІЯ ВИСУШЕНИХ РОСЛИН.....	202
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАЗВ РОСЛИН.....	204

Автори фотографій:

Ю. Г. Гамуля, О. В. Гамуля, Ю. В. Бенгус, Т. А. Атемасова, Н. Б. Саїдахмедова, М. М. Перегрим, М. Д. Жежера, А. Б. Рокитянський, С. Ю. Утевський, І. А. Морозова.

Література:

Вісколіна О. Д. Короткий визначник вищих рослин УРСР / Вісколіна О. Д., Клоков М. В. – Радянська школа, 1952. – 492 с.
 Визначник рослин УРСР / за ред. М. В. Клокова. – Київ, Харків, 1950. – 932 с.
 Водоросли, лишайники и мохообразные СССР / отв. ред. М. В. Горленко. – М.: Изд-во Мысль, 1978. – 365 с.
 Жизнь растений. Т. 1–6. – М.: Просвещение, 1974–1982.
 Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева [и др.] – К.: Наукова думка, 1987. – 548 с.
 Растения и животные: Руководство для натуралиста: пер. с нем. / К. Нидон, д-р И. Петерман, П. Шеффель, Б. Шайба. – М.: Мир, 1991. – 263 с.
 Травянистые растения СССР. В 2-х т. / отв. ред. Т. А. Работнов. – М.: Изд-во Мысль, 1971.
 Garms H. Pflanzen und Tiere Europas / H. Garms. – Neumann Verlag, 1964. – 348 с.

Науково-популярне видання
Серія «Україна. Учора, сьогодні, завтра»

ГАМУЛЯ Юрій Гарійович

РОСЛИНИ УКРАЇНИ

Головний редактор *І. В. Масляк*
Редактор *О. М. Уліщенко*
Технічний редактор *В. В. Левінштейн*
Коректор *Н. О. Матюх*

Підписано до друку 28.03.2011. Формат 60x84/8.
Папір крейдований. Друк офсетний. Гарнітура Garamond.
Ум. друк. арк. 24,27. Наклад 3000 прим. Зам. № 2381.

Видавничий будинок «Фактор»
вул. Сумська, 106а, Харків, 61002, Україна
тел. (057) 719-41-16
e-mail: publish@id.factor.ua

З питань оптової торгівлі звертатися за тел. (057) 717-52-71
e-mail: postbook@factor.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 14.09.2001 р., серія ДК № 579

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у ТОВ «Фактор-Друк»
Тел.: (057) 717-51-85, 717-53-55

Ця чудово ілюстрована книжка відкриє вам багатство й різноманітність рослинного світу України. У ній представлено найвідоміші види рослин нашої країни: від могутнього дуба й національного символу — калини до ніжного барвінку та вишуканих лісових орхідей.

Книжки цієї серії:

ISBN 978-966-18-0163-8

9 789661 801638